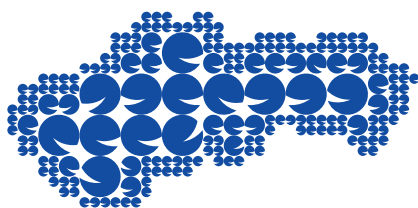

SLOVENSKÁ REČ

84 • 2019 • 2

ČASOPIS PRE VÝSKUM SLOVENSKÉHO JAZYKA
ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SAV

Slovenská reč, časopis pre výskum slovenského jazyka. Založený v roku 1932.
Vydáva Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave

Slovak Language, Journal for the Slovak Language Research. Founded in 1932.
Published by Ľudovít Štúr Institute of Linguistics, Slovak Academy of Sciences in Bratislava

Hlavný redaktor/Editor-in-Chief: prof. PhDr. Slavomír Ondrejiovič, DrSc.
Výkonné redaktorky/Managing Editors: PhDr. Katarína Kálmánová, Mgr. Júlia Behýlová
Redakcia anglických textov/English Language Editor: Mgr. Júlia Behýlová

Redakčná rada/Editorial Board:

PhDr. Klára Buzássyová, CSc. (Bratislava), doc. PaedDr. Zdenko Dobřík, PhD. (Banská Bystrica),
prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc. (Bratislava), prof. PhDr. Miroslav Dudok, DrSc. (Bratislava), prof.
PhDr. Ľubomír Ďurovič, DrSc. (Lund – Švédsko), dr. sc. Siniša Habijanec, PhD. (Bratislava),
prof. dr. Björn Hansen (Regensburg – Nemecko), PhDr. Milan Harvalík, Ph.D. (Praha – Česká
republika), doc. Mgr. Martina Ivanová, PhD. (Prešov), doc. PhDr. Viera Kováčová, PhD.
(Ružomberok), prof. PaedDr. Ľubomír Kralčák, PhD. (Nitra), Associate Prof. Mark Lauersdorf,
Ph.D. (Kentucky – USA), doc. Mgr. Gabriela Múcsková, PhD. (Bratislava), prof. Mgr. Martin
Ološtiak, PhD. (Prešov), prof. PhDr. Oľga Orgoňová, CSc. (Bratislava), doc. Mgr. Martin Pukanec,
PhD. (Nitra), prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc. (Košice), prof. PhDr. Daniela Slančová, CSc. (Prešov),
Mgr. Jana Wachtarczyková, PhD. (Bratislava)

Technický redaktor/Technical Editor: Mgr. Vladimír Radik

Návrh a grafické spracovanie obálky/Design of the journal cover:
Mgr. Jana Wachtarczyková, PhD., Mgr. Martina Cebecauerová, PhD.

Periodicita/Periodicity:
vychádza 3-krát ročne/published 3 times per year

Adresa redakcie/Editorial Address:
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 811 01 Bratislava, Slovenská republika
tel.: +421 2 5443 1761, +421 2 5443 1762, e-mail: slovenska.rec@gmail.com

**Elektronická verzia časopisu je dostupná na internetovej adrese/The electronic version of
the journal is available at:**
<http://www.juls.savba.sk/ediela/sr/>

**Slovenská reč je citovaná v databázach/The Slovak Language is indexed by the following
databases:**

Bibliografia Językoznawstwa Sławistycznego (iSybislaw), EBSCO Discovery Service, European
Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS), Linguistic Bibliography
Online (Brill), Linguistics & Language Behavior Abstract – LLBA (ProQuest), Naviga (Softweco),
Scopus (Elsevier), Summon (Serials Solutions/ProQuest), The Central European Journal of Social
Sciences and Humanities (CEJSH), WorldCat (OCLC)

SCImago Journal Rank (SJR) 2018: 0,1
Source Normalized Impact per Paper (SNIP) 2018: 0,703
CiteScore 2018: 0,14

ISSN 0037-6981 (tlačená verzia/print)
EV 3695/09
ISSN 1338-4279 (online)
IČO vydavateľa 00167 088

POKYNY PRE AUTOROV

Redakcia **Slovenskej reči**, časopisu pre výskum slovenského jazyka, uverejňuje recenzované, dosiaľ nepublikované príspevky. Súčasťou príspevkov do rubrik **Štúdie a články** a **Diskusie a rozhľady** je preklad názvu príspevku, abstrakt (asi 100 slov) a kľúčové slová (3 – 10) – všetko v anglickom jazyku. Príspevky môžu obsahovať maximálne 20 % autocitácií.

Príspevky prijímame na adrese: **slovenska.rec@gmail.com**.

Autori zaslaním príspevku vyjadrujú súhlas s jeho redakčným spracovaním.

Pravidlá formálnej úpravy textu

- Texty prosíme predkladať v elektronickej podobe vo formáte rtf alebo doc, písmo Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 1,5.
- V prípade, že sa v texte vyskytujú zvláštne znaky, tabuľky, grafy a pod., je potrebné odovzdať príspevok aj vo verzii pdf alebo vytlačení.
- Pri mene a priezvisku autora je potrebné uviesť tituly a pracovisko.
- Text príspevku má byť zarovnaný z ľavej strany, slová na konci riadka sa nerozdeľujú, tvrdý koniec riadka sa používa len na konci odseku.
- Odseky sa začínajú zarážkou.
- **Polotučné písmo** sa spravidla používa pri nadpisoch, podnadpisoch a kľúčových pojmoch.
- *Kurzíva* sa spravidla používa pri uvádzaní príkladov, názvov štúdií, publikácií a pod.
- Na poznámky v texte prosíme používať automatickú funkciu textového editora „poznámka pod čiarou“ (uvádzané na každej strane, nie súhrnne na konci textu).
- Odkazy na literatúru v texte sa uvádzajú v zátvorke v podobe: priezvisko autora, rok vydania a číslo strany, napr. (Ďurovič, 1999, s. 102). V prípade citovania dvoch odlišných publikácií jedného autora, ktoré vyšli v tom istom roku, za rokom vydania uvádzať malé písmeno, napr. (Ďurovič, 1999a, b).
- Zoznam použitej literatúry sa uvádza na konci príspevku (nie v poznámkach pod čiarou) v abecednom poradí. Ak obsahuje viac položiek jedného autora, jednotlivé položky sa radia chronologicky. V zozname je iba literatúra, ktorá sa v článku cituje alebo na ktorú sa v texte odkazuje.

Bibliografické odkazy:

- **knižná publikácia:**
DOLNÍK, Juraj: Všeobecná jazykoveda. 2. dopln. vyd. Bratislava: Veda 2013. 432 s.
- **článok v časopise:**
HORECKÝ, Ján: Sémantické a derivačné pole slovíes *ísť* a *chodiť*. In: Slovenská reč, 1999, roč. 64, č. 4, s. 202 – 208.
- **štúdia v zborníku:**
ONDREJOVIČ, Slavomír: Medzi purizmom a globalizmom. In: Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch. Sociolinguistica Slovaca. 8. Eds. J. Wachtarczyková – L. Satinská – S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2015, s. 25 – 32.
- **slovník:**
Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s.
- **korpusový odkaz:**
Slovenský národný korpus – prim-7.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2015. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk>.
- **internetový odkaz:**
JAMRICHOVÁ, Petra: Poznámky z družiny. Dostupný na: <http://jamrichova.blog.sme.sk/c/244412/Poznamky-z-druziny.html> [cit. 4. 11. 2011].
- ostatné pramene (mapy, kartotéky a pod.) sa uvádzajú abecedne v rámci literatúry.

SLOVAK LANGUAGE

JOURNAL FOR THE SLOVAK LANGUAGE RESEARCH

PUBLISHED BY ĽUDOVÍT ŠTÚR INSTITUTE OF LINGUISTICS, SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES

SLOVENSKÁ REČ

ČASOPIS PRE VÝSKUM SLOVENSKÉHO JAZYKA

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

Výhradný distribútor na Slovensku/The exclusive distribution in Slovakia:

SAP – Slovak Academic Press, s. r. o., Bazová 2, 821 08 Bratislava, Slovenská republika

e-mail: sap@sapress.sk, www.sapress.sk, registračné číslo 7089

Objednávky do zahraničia/Orders abroad:

Slovart-G. T. G., s. r. o., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava 5, Slovakia

tel. +421 2 6383 9472, fax +421 2 6383 9485, e-mail: info@slovart-gtg.sk

Ročné predplatné pre Slovensko/Annual subscription for Slovakia: 15 €

Jednotlivé číslo/Separate issue: 5 €

© Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava

ISSN 0037-6981 (tlačená verzia/print)

EV 3695/09

ISSN 1338-4279 (online)

IČO vydavateľa 00167 088

OBSAH/CONTENTS SR 2/2019

ŠTÚDIE A ČLÁNKY/STUDIES AND ARTICLES

- 131 – 143 **Dva prístupy ku kultivovaniu spisovného jazyka**
Two Approaches to Cultivation of Standard Language
Juraj Dolník
- 144 – 164 **Vít'azstvá a prehry v zápasoch o palatálne ľ v spisovnej slovenčine – najmä v tzv. slabej fonologickej pozícii**
Highs and Lows of the Fight for Palatal ľ in Standard Slovak Mainly in a So-Called Weak Position
Slavomír Ondrejovič
- 165 – 184 **Etymologické príspevky k štúdiu priezvisk dolnozemsých Slovákov**
Etymological Contributions to the Study of Surnames of the Lower Land Slovaks
Lubor Králik
- 185 – 204 **Kognitívno-sémantická interpretácia metafory v kontexte politicko-ideologického vývinu v rokoch 1965 – 1970**
Cognitive-Semantic Interpretation of Metaphor in Context of Political and Ideological Evolution in 1965 – 1970
Patricia Molnárová

RECENZIE/REVIEWS

- 205 – 208 **110-ročné jubileum Henricha Barteka**
110-Year Anniversary of Henrich Bartek
Henrich Bartek v slovenskej jazykovede a kultúre. Súbor štúdií
Henrich Bartek in Slovak Linguistics and Culture. Collection of Studies
Slavomír Ondrejovič

KRONIKA/CHRONICLE

- 209 – 214 **Vzácné jubileum Jána Sabola**
Rare Jubilee of Ján Sabol
Slavomír Ondrejovič
- 215 – 220 **Mladý šesťdesiatnik Vladimír Patráš**
Professor Vladimír Patráš Sixty Years Old
Pavol Odaloš

221 – 223 **K nedožitým deväťdesiatinám Miloslava Darovca**

Miloslav Darovec's 90th Birthday

Jana Pekarovičová

ROZLIČNOSTI A ROZHOVORY/MISCELLANEA AND INTERVIEWS

224 – 229 **Písanie a skloňovanie názvu čiastkovej menovej jednotky *paisá***

v slovenčine

Writing and Declension of the Name of Fractional Monetary Unit *paisá*

in Slovak

Katarína Kálmánová

ZÁPISNÍK BIBLIOGRAFA/BIBLIOGRAPHER'S NOTES

230 – 236 *Júlia Behýlová*

DVA PRÍSTUPY KU KULTIVOVANIU SPISOVNÉHO JAZYKA¹

Juraj Dolník

*Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Bratislava*

DOLNÍK, Juraj: Two Approaches to Cultivation of Standard Language. *Slovak Language*, 2019, Vol. 84, No. 2, pp. 131 – 143.

Abstract: This paper deals with the opposition between the “natural” and the “artificial” cultivation of the standard language. The author gives arguments in favour of the standpoint that adequate regulation of the standard language requires taking into consideration its character. He defends the thesis about authentic cultivation of this language, i.e. about the “genuine” linguistic activities causing adaptation changes in the language or acting against changes. This cultivation supports the autonomous character of the behavioural linguistic competence, and in this way also the tendency at asserting endogenous linguistic standards. It means the supporting of the development of linguistic activities within the spirit of their rationality and in the name of the expansion of the linguistic comfort in communication life. Such cultivation supports the optimization of the interaction of linguistic behaviour (behavioural linguistic competence) and linguistic activities (action-based linguistic competence), hence the optimal functioning of the intentional-emergent mechanism governing linguistic activities.

Key words: standard language, authentic cultivation of standard language, behavioural linguistic competence, action-based linguistic competence, intentional-emergent mechanism

ÚVOD

Kultivovanie spisovného jazyka je dlhodobo predmetom osobitného záujmu slovenskej lingvistiky, jej jazykovedná reflexia, zahŕňajúca aj argumentačné spory, v našom prostredí je všeobecne známa, takže tento príspevok sa môže vyhnúť jej rekapitulácii a obmedziť sa na to, čo je pre výklad autora nevyhnutné (preto chýbajú v literatúre odkazy na početné domáce práce k tejto téme). Výklad je včlenený do širšieho lingvistického myšlienkového kontextu, ktorého súčasťou sú aj idey autora rozpracúvané v posledných troch desaťročiach, a smeruje k tomu, aby sa do pozornosti a vedomia jazykovednej verejnosti dostala idea autentického kultivovania spisovného jazyka. Napriek významovej rozplývavosti prívlastku *autentické* a možným pochybnostiam o poznávacej hodnote tohto výrazu ako komponentu viacslovného termínu výklad je zameraný na demonštráciu presvedčenia o oprávnenosti preferencie takého kultivovania spisovného jazyka.

¹ Štúdia vznikla v rámci riešenia grantového projektu APVV – 18 – 0176 *Sociálna inklúzia kultivácii používania jazyka*.

Kultiváciou jazyka sa tu rozumie súhrn adaptačných jazykových a metajazykových aktivít, ktorými sa navodzujú kvantitatívne aj kvalitatívne zmeny v stavbe jazyka a zmeny v používaní jazykových prostriedkov, alebo aj komplex aktivít pôsobiacich proti zmenám. Výraz aktivita vyjadruje nadradený pojem, zahŕňajúci správanie a konanie (činnosť), takže pojem jazyková aktivita obopína jazykové správanie a jazykové konanie (jazykovú činnosť), čiže neuvedomované a vedomé používanie jazykových prostriedkov. Týka sa to aj metajazykovej aktivity: metajazykovým správaním sú naše automatické opravy vyrieknutých výrazov, naše reflexné reakcie na „pošmyknutie“ jazyka, kým metajazykovým konaním sú vedomé zásahy do jazykových javov. Účinok týchto aktivít spočíva v adaptácii jazykových prostriedkov na psychické a sociálne potreby používateľov jazyka, ako aj na ich predstavy a presvedčenia o tom, čo je v ich jazyku dobré, akceptovateľné. Rozporné postoje a reakcie vyvoláva metajazykové konanie. Krajným postojom je odmietanie zasahovania do jazyka pod známym heslom *Leave Your Language Alone* (Hall, 1950) a opačný postoj sa dáva najavo výzvou *Do Not Leave Your Language Alone* (Fishman, 2006). Fakt je, že sa do štandardného jazyka zasahuje.

Oporou cieľavedomých intervencií do štandardného jazyka sa stala teória jazykového plánovania. Jej prominentný protagonista E. Haugen toto plánovanie chápal ako spracovanie gramatík, slovníkov a pravopisných príručiek „na poskytnutie rád píšucim a hovoriacim v nehomogénnej rečovej komunite“, ale aj ako „pokús o usmerňovanie vývoja jazyka podľa želania plánovačov. To znamená, že sa nemá len predpovedať budúcnosť na základe disponibilných znalostí týkajúcich sa minulosti, ale máme sa aj rozvážne usilovať o jej ovplyvnenie“ (Haugen, 1959, s. 8). K posilneniu presvedčenia o užitočnosti a potrebe externej regulácie jazyka prispelo rozšírené chápanie jazykového plánovania, podľa ktorého plánovanie sa týka rozhodovaní o jazykových problémoch spoločnosti, takže jeho rozsah presahuje rámec lingvistiky. Čítame: „Plánovanie chápeme ako idealistickú a výlučne lingvistickú aktivitu, ale ako politickú a administratívnu aktivitu na riešenie jazykových problémov spoločnosti. Verejné plánovanie, t. j. systematické rozhodovania o jazyku na národnej úrovni, je motivované dosahmi mnohých jazykových problémov na verejnosť, ako aj sociálnym kontextom“ (Jernudd – Gupta, 1971, s. 211). Utvrďovalo sa stanovisko, že jazykové problémy sú súčasťou spoločenských problémov, ktoré vyžadujú racionálne riešenia.

Jedna z otázok, ktoré hýbali teóriou jazykového plánovania, bola, kto je a kto by mal byť jazykovým plánovačom. Začalo sa presadzovať presvedčenie o nutnosti zapájania každého relevantného aktéra do plánovania (napr. Rubin, 1986), čo vyústilo do toho, že v teórii jazykového manažmentu sa vyzdvihuje rola mikrosociálnej úrovne a zdôrazňuje sa význam perspektívy aktérov v jazykovej komunikácii. „U teorie jazykového managementu je zdôraznené, že pôvod všetkých jazykových problémů je v mikrojevech na úrovni promluvy“ (Neustupný, 2002, s. 435). Ide o to,

že sa treba „odpoutať od situácie, kedy lingvisté či jiný personál určovali na základe veľmi omezených skúseností z jazykovej praxe, čo je, či nie je problém“ (ibid.). Jedným z cieľov tejto teórie je objasniť súvislosti „jednoduchého“ a „organizovaného“ manažmentu, t. j. súvislosti mikro- a makroplánovania (Nekvapil, 2010, s. 66). Nazeranie na jazykové plánovanie z perspektívy demokratizácie spoločnosti v rámci post-modernistického myšlienkového prúdu viedlo k tomu, že sa vypracoval model metajazykových aktivít zo stanoviska reakcií aktérov v konkrétnych komunikačných udalostiach. Pripomeňme si, že tento model je schémou postupnosti aktivít: aktér si všimne nejakú odchýlku od normy (noting), hodnotí ju kladne, alebo záporne (evaluation), na jej úpravu vyberá akčný plán (adjustment design), ktorý potom realizuje (implementation).

Tento bleskový pohľad na jazykové plánovanie a jazykový manažment naznačuje, ako zmohutnel v lingvistiky diskurz, ktorým sa reprodukuje kultúra vedomej regulácie jazykového života a ktorý potláča postoje v duchu „leave your language alone“. Tým sa tu oživuje aj protiklad medzi „prirodzeným“ a „umelým“ kultivovaním jazyka, teda medzi presvedčením, že prirodzenému jazyku zodpovedá prirodzená kultivácia, a stanoviskom, ktoré z hľadiska „naturalistu“ je „umelé“, že aj tento jazyk je konformný s externou kultivačnou reguláciou. Tento príspevok vstupuje do tohto protikladu a argumentuje pre stanovisko, že adekvátne kultivovanie spisovného jazyka vyžaduje prihliadanie na jeho povahu. Bráni tézu o autentickosti kultivácii štandardného jazyka, teda o „pravých“ jazykových a metajazykových aktivitách, spôsobujúcich adaptačné zmeny v jazyku, resp. pôsobiace proti zmenám. Reaguje na to, že pri nazeraní na jazykový život z pozície jazykového plánovania a jazykového manažmentu koncentrácia pozornosti na sociálne aspekty fungovania jazyka odsúva do úzadia vplyv povahy jazyka na jazykové aktivity jednotlivcov. Ak pri vysvetľovaní aktivít používateľa jazyka tento faktor berieme dostatočne do úvahy, opäť sa dostávame do styku s otázkou prirodzenosti a autentickosti jazyka.

PRIRODZENOSŤ A INTERVENČIE DO JAZYKA

Na oživenie problému s ideou prirodzenosti vo vzťahu k prirodzenému jazyku nám poslúži krátky návrat k diskusii o prirodzenej morfológii, ktorú rozpracoval W. Mayerthaler (1981) vo svojej univerzálnej pragmatickej teórii. Podľa tejto teórie prirodzené sú morfológické štruktúry zodpovedajúce kritériám optimálneho kódovania, ktorými sú konštrukčný ikonizmus (asymetria obsahových prvkov sa zobrazuje ako konštrukčná symbolizačná asymetria), uniformná symbolizácia (jednej funkcii zodpovedá jedna forma) a transparentnosť paradigmy (miera homomorfie a polymorfie). Tieto kritériá sa vnímajú ako princípy prirodzenej morfológie, ktorými sa riadi jej dynamika (preferujú sa tvary, ktoré lepšie vyhovujú optimálnemu kódovaniu). O. Werner, ktorý morfológické zmeny vysvetľuje na základe jazykovej

ekonómie (rozhodujúci význam má textová frekvencia), položil otázku, čo máme považovať za prirodzené: „Má ísť o vopred daný princíp: „prirodzené“ sú podľa možnosti najjednoduchšie, jednotné, ikonické priradovania obsahových kategórií flektívnym výrazom – ideál, ku ktorému síce smeruje časť morfológických zmien, ktorý ale opätovne naráža na prekážky? Alebo máme akceptovať ako „prirodzené“ komplikované pomery, dominujúce v našich jazykoch, ktoré sú opätovne navodzované a posilňované, a hľadať pre ne vysvetlenia?“ (Werner, 1989, s. 34 – 35). Majú byť teda „prirodzené“ morfológické zmeny, ktoré nastoľujú komplikované, nejednotné pomery v prirodzených jazykoch (keďže ich nachádzame v takých jazykoch, sú „prirodzené“), alebo zmeny, ktoré navodzujú transparentný, jednotný poriadok, ale narážajú na prekážky? Je jasné, že „prirodzenosť“ sa tu dáva do vzťahu k protikladnému poznávaciemu prístupu k morfológii: k poznávaniu s idealizáciou vz. bez nej. V pozadí tohto protikladu (popri iných faktoroch) je, že do centra pozornosti sa neposúvajú rovnaké údaje o morfológii, diferencovane sa vnímajú z hľadiska ich relevantnosti pre poznávanie morfológických zmien.

Sú vedomé zásahy do štandardného jazyka v prospech jeho kultivovania prirodzené, alebo umelé? Nie je jeho kultivovanie prirodzené vtedy, keď ho členovia jazykového spoločenstva používajú na svoje účely a prispôsobujú ho svojim potrebám, predstavám a cíteniam bez toho, aby jeho používanie nejaké subjekty vedome regulovali? Ak povieme, že externé vedomé intervencie sú prirodzené, opierame sa o to, že tieto zásahy vnímame ako podstatnú súčasť jazykovej praxe. Prirodzené sú komplikované pomery (podobne ako v morfológii prirodzených jazykov), ktoré vzišli zo súhry spontánneho používania jazyka a vedomého zasahovania do jeho fungovania (komplikovanosť spôsobujú spory a nerovnosti v ovládaní jazyka, ktoré intencné zásahy prinášajú). Na tomto myšlienkovom zázemí postavila D. Cameronová (Cameron, 1995) svoju teóriu verbálnej hygieny (verbal hygiene). Reaguje ňou na vnímanie fungovania štandardného jazyka, ktoré intencné zásahy registruje oddelene od bežnej jazykovej praxe (napr. Kaplan – Baldauf, 1997). Do popredia kladie skúsenostné poznanie, že jednotlivci sa neobmedzujú na používanie jazyka, ale naň aj reagujú, čo vzhádza z ich sklonu k zlepšovaniu jazyka, k jeho „očisťovaniu“, teda k jazykovej „hygiene“. Podľa toho intencné intervencie sú v jazykovom živote normalitou, nie aktivitami, ktoré by sa priečili jazykovej prirodzenosti. Naopak, bolo by neprirodzené, keby do fungovania štandardného jazyka nezasahovali „verbálni hygienici“. V tomto myšlienkovom rámci aj model jednoduchého jazykového manažmentu zobrazuje normálnu metajazykovú aktivitu, čiže prirodzené zasahovanie do jazyka: Ak si niekto všimne nejaký odklon od normy, je prirodzené, že ho môže, ale nemusí hodnotiť. Ak ho hodnotí, je prirodzené, že môže, ale nemusí vytvoriť „akčný plán“ (adjustment design), a je prirodzené, že môže, ale nemusí sa snažiť tento plán realizovať (či sa mu to podarí, závisí od jeho mocenského vplyvu).

Prírodnosť sa tu spája s normalitou tak, že sa z nej odvodzuje. Ide o známy jav, ktorý nazývame naturalizácia normality (keďže normalita tvorí kultúru, našu kultúru vnímame ako naše prirodzené prostredie). Protikladné stanovisko je, že normalita je derivátom prírodnosti: normálne je to, čo zodpovedá prírodnosti. V tomto prípade však máme do činenia s inou normalitou – postulovanou „pravou“, autentickou normalitou. Výraz *prírodný* tu znamená „zodpovedajúci povahe danej entity“. Podľa toho intervencie do jazyka sú prirodzené, keď zodpovedajú jeho povahe. Tento výrok implikuje intervencie hodnotené na základe miery prírodnosti zásahu: zásahy sú prirodzené, menej prirodzené až neprirodzené (podobne ako viac alebo menej prirodzené morfológické štruktúry v spomínanej univerzálnopragmatickej teórii prirodzenej morfológie). Ideálny stav zahŕňa len prirodzené intervencie. Tento ideál je meradlom hodnotenia zásahov, takže z neho vyplýva maxima metajazykovej aktivity: Tvoja metajazyková aktivita má zodpovedať povahe jazyka, teda „Buď prírodný!“. Metajazykové aktivity sa tu teda vnímajú s idealizáciou, ktorá sa zdôvodňuje „tlakom“ povahy jazyka ako jeho objektívnej vlastnosti na jeho používateľov. O tomto „tlaku“ vypovedá bežný empirický poznatok z jazykovej praxe, ktorý nebýva v centre pozornosti pri vysvetľovaní správania a konania používateľov jazyka. Bežne pozorujeme – slovenské jazykové prostredie je zo sledovaného hľadiska veľmi dobrým miestom pozorovania –, že napriek opakovaným poučeniam o správnosti nejakých výrazov, ktoré používatelia jazyka svojím intelektom akceptujú, naďalej používajú to, čo je v súlade s ich jazykovým citom (jazykový kritik a edukátor ich registruje ako notorické chyby). Jeden výrazný príklad zo štandardnej slovenčiny: ani desaťročia trvajúce permanentné poučenia o nesprávnom používaní druhotnej predložky *kvôli* v príčinnom význame nezabránili tomu, že sa takto naďalej používa, hoci používatelia umovo akceptujú odporúčanú predložku *pre* (napr. *neprišť pre chorobu* akceptujú ako dobrú štruktúru). Vysvetlenie, že ide o klasický problém zbavovania niekoho návykov, nie je namieste, pretože tu ide takpovediac o samočinné reakcie, ktoré sú vlastné povahe materinského jazyka (porov. ďalej). Treba sa pristať pri povahe jazyka.

K POVAHE JAZYKA

Reč je o materinskom jazyku. Z hľadiska jeho kultivácie je dôležité, ako si ho osvojujeme a disponujeme jeho prostriedkami, ako sa mení vo svojom konštitučnom prostredí – komunikácii a ako ho môžu používatelia využívať ako interakčný nástroj aj nástroj myslenia. Do popredia sa dostávajú tieto povahové vlastnosti jazyka: spontánna osvojiteľnosť, samočinná disponibilita a meniteľnosť, ako aj intenzná adaptabilita. Jazyk je taký, že si ho môžeme spontánne osvojiť v komunikačnom dianí, môžeme disponovať jeho prostriedkami tak, že sa nám výrazy samočinne zjavujú na jazyku v prúde komunikácie, môže sa spontánne meniť a môžeme si ho

prispôsobovať našim variabilným intenciam. Má vlastnosti, ktoré sú potrebné pre jeho fungovanie ako nástroja prispôbeného aktivitám založeným na súhre spontánnych a uvedomovaných reakcií, ako aj vedomých, intenčných aktov. Od tejto súhry závisí – podobne ako pri používaní iných nástrojov – racionalita aj efektívnosť používania jazyka. V schopnostiach používateľov jazyka táto súhra je vyvinutá ako koordinácia behaviorálnej a akčnej jazykovej kompetencie. Prirodzené ovládanie jazyka je založené na súhre týchto kompetencií, teda na schopnosti koordinovať nevedomé jazykové reakcie (jazykové správanie) a intenčné jazykové akty (jazykové konanie). Prečo je to tak?

Odpoveď nachádzame v povahe človeka ako aktívnej bytosti. Ako taká bytosť je nastavená na dosahovanie cieľov. Je to vlastnosť určená prírodou, majú ju aj iné živočíchy. Bytosti nastavenej na dosahovanie cieľov je vlastná racionalita, spočívajúca v tom, že reakcie potrebné na realizáciu cieľov prebiehajú samočinne (inštinkatívne, reflexne, automaticky), takže jedinec sa môže naplno koncentrovať na cieľ. Na základe tejto racionality človek existuje ako behaviorálno-akčná bytosť, ktorá pri svojich aktivitách ťaží z toho, že sa jej samočinne aktivujú reakcie ako predpoklad dosahovania cieľov, a tak môže koncentrovať svoju energiu na samotný cieľ. Túto racionalitu človek posilňuje tým, že svoje úkony často automatizuje, aby sa mohol sústredenejšie venovať realizácii svojich intencií (automatizácia šoférskych úkonov je výrazným príkladom). Automatizácia úkonov v prospech racionalizácie aktivity je prejavom „tlaku“ zakladajúceho poriadku povahy človeka ako aktívnej bytosti, teda „tlaku“ na navodenie prirodzeného stavu aktéra, v ktorom je vtedy, keď behaviorálna stránka jeho aktivity neuberá z jeho energie potrebnej na realizáciu jeho intencie. Je to stav, keď vedomie aktéra je sústredené len na jeho intenciu, pretože predpokladové dispozície na jej realizáciu sa aktivujú mimo jeho vedomia.

Mechanizmus jazykovej aktivity je špecifický prípad mechanizmu ľudskej aktivity, spočívajúceho v súhre behaviorálnych a akčných reakcií. Je to intenčno-emergentný mechanizmus, ktorý riadi našu jazykovú aktivitu tak, že nás navádza na intenciu, navodenú v danej interakčnej situácii, nastavuje nás na použitie primeraných jazykových prostriedkov (v súčinnosti s parajazykovými a mimojazykovými prostriedkami) s rozličným stupňom uvedomenosti a spúšťa proces emergencie výrazov bez potreby aktivácie jazykového vedomia. To, že sa gramaticky korektné výrazy vynárajú z jazykovej pamäti samočinne, bez účasti vedomia, je možné preto, lebo materinský jazyk si osvojujeme spontánne, neuvedomene v rámci používania ich prostriedkov. Tieto prostriedky sa ukladajú do pamäti bez toho, aby sme si to uvedomovali, a takto sa z nej aj vynárajú, keď ich potrebujeme pri realizácii našich intencií. To, čo je takto uložené v našej jazykovej pamäti, tvorí našu bezznalostnú gramatickú dispozíciu. Nejde o explicitné ani implicitné gramatické znalosti, ale o reprezentácie našej dispozície na gramatické správanie v súlade s gramatickými pravidla-

mi (táto dispozícia sa osvetľuje v práci Dolník, 2017). Na základe tejto dispozície naše gramatické správanie zodpovedá gramatickým pravidlám bez toho, aby sme ich vedome či nevedome sledovali. To je výklad v duchu L. Wittgensteina, jeho „praxeologického“ chápania pravidiel, podľa ktorého gramatické pravidlá sú „vpísané“ do jazykovej praxe, sledovanie pravidiel je tiež len praxou a nositeľ jazyka ich sleduje „naslepo“ (Wittgenstein, 1984). V pozadí je aj koncepcia „backgroundu“ J. R. Searlea a interpretačná ponuka jeho idey, že „človek dokáže vyvinúť a rozvinúť komplex schopností, ktoré sú citlivé na špecifické štruktúry intencionality, a to bez toho, aby boli konštituované touto intencionalitou. Človek vyvinie zručnosti, ktoré sú takpovediac funkčne ekvivalentné so systémom pravidiel bez toho, aby obsahovali nejaké reprezentácie alebo internalizácie týchto pravidiel“ (Searle, 2013, s. 152). Gramatické správanie patrí teda k druhom správania, ktoré zodpovedajú pravidlám, ale nie preto, lebo ich vedome alebo nevedome sledujeme, ale preto, lebo sme v jazykovej praxi vyvinuli komplex dispozícií, schopností, ktorými reagujeme na pravidlá. Tieto dispozície sme vyvinuli v procese socializácie, v ktorom na nás pôsobili aj gramatické pravidlá, a to tak, že „vyžadovali“, aby sme nadobudli schopnosti na správanie konformné s pravidlami. Zdá sa rozumné vychádzať z toho, že jednotlivец nadobúda bezznalostnú gramatickú dispozíciu nasadením dispozície na analogické správanie, ktorou reaguje na gramatické správania realizované v jazykovej praxi, čiže na gramatické príklady, do ktorých sú „vpísané“ gramatické pravidlá, a tak špecifikuje svoju dispozíciu na analogické správanie.

Dispozícia na nevedomované a analogické správanie, t. j. správanie „v tom duchu, v tom zmysle“ ako vnímané alebo z minulosti oživené správanie, je aj v základe spontánnych jazykových zmien. Pri tomto správaní dochádza k rozšíreniu kolokácie istého prvku, ktoré sa môže ustáliť v jazykovom spoločenstve bez toho, aby sa to dostalo do pozornosti používateľov jazyka ako zmena. Tento proces sa opisuje ako diachrónna a synchrónna dynamika jazyka, ale žiada sa zdôrazniť, že ide o prirodzené zmeny, pretože plynú z prirodzeného používania jazyka, založeného na súhre behaviorálnej a akčnej jazykovej kompetencie, v ktorej behaviorálna kompetencia nenaráža na „umelé“ prekážky, t. j. na korigujúce reakcie na základe znalostí o jazyku. Tieto zmeny sú prejavom povahy prirodzeného jazyka.

POVAHA SPISOVNÉHO JAZYKA

Pripomeňme si, že predstavitelia mladogramatickej školy vyzdvihovali význam „ľudového jazyka“ (nárečia) pre jazykovedné bádanie s odôvodnením, že ide o jazyk v jeho prirodzenom vývoji, ktorý plynie nevedome, mimovoľne, na rozdiel od literárneho jazyka, ktorý sa vyvíja vedome, a teda je „umelým“ jazykom (známa je analógia literárny jazyk : ľudový jazyk = skleníkové rastliny : prírodné rastliny; aj botanika pri výskume preferuje rastliny v prírode). „Umelosť“ spisovného jazyka sa

jasne prejavuje, keď sa uvádza do života ako spoločný verejný jazyk, kodifikuje sa a preniká do komunikačnej praxe v spoločnosti v rámci vzdelávania a jazykového kultivovania jej členov. Tí sa ho učia a sú vystavení tlaku vedome kontrolovanej jazykovej normy a vedení k tomu, aby sa orientovali podľa kodifikácie, predstavujúcej najvyšší stupeň uvedomenosti vo vzťahu k jazyku. Upevňovaním tohto jazyka v živote spoločnosti sa navodzovala kultúra jeho vedomej regulácie a orientácie jeho používateľov na najvedomejších nositeľov jazyka. Protagonista teórie jazykovej kultúry Pražskej školy vysvetľuje: „Norma spisovného jazyka se vytváří, vzniká i dále vyvíjí vždy za teoretických zásahů, a to teorie jazykové i mimojazykové; norma spisovného jazyka jest složitější soubor jazykových prostředků než norma jazyka lidového, poněvadž funkce spisovného jazyka jsou bohatěji rozvinuty a přesněji rozlišeny, a konečně norma spisovného jazyka je uvědomělejší a závaznější než norma lidového jazyka a požadavek její stability je důraznější“ (Havránek, 1932, s. 35). Aj po viac ako polstoročí sa zdôrazňuje, že kultivovanie štandardného jazyka moderné jazykové spoločenstvá musia „vedome podporovať, lebo s komplikovanou organizáciou spoločnosti a s prevahou tzv. duševnej práce nad telesnou zväčšuje sa aj ich závislosť od stavu jazyka“ (Kráľ – Rýzková, 1990, s. 15). Tieto citáty reprezentujú presvedčenie, že uvedomenosť je povahovou črtou štandardného jazyka, čo je dané jeho funkciami a významom v živote spoločnosti. Vedomé intervencie do neho teda nie sú neprirodzené.

Čo sa však deje v procese, ktorý nazývame demokratizácia spisovného jazyka? Rozširuje sa jeho sociálna základňa a v istom úseku tohto procesu okruh jeho používateľov zahŕňa v podstate všetkých členov spoločnosti. Preniká do rozličných komunikačných sfér a situácií vrátane tých, v ktorých si ho jednotlivci osvojujú tak, ako si ľudia osvojujú materinský jazyk. Ak si ho jednotlivci takto osvojujú, teda sa ho neučia, ale ho nadobúdajú spontánne, nevedome, mimovoľne, spisovný jazyk funguje ako prirodzený jazyk v podmienkach, ktoré sú tomuto jazyku vlastné. Vývoj jazykového spoločenstva dospel k štádiu, v ktorom jeho štandardný jazyk môže fungovať ako „ľudový“ jazyk vyššieho stupňa. Jeho členovia nadobúdajú behaviorálnu jazykovú kompetenciu v jazykovej praxi, v ňom sa rodí a zreje ich bezznalostná gramatická dispozícia a schopnosť využívať racionalitu súhry behaviorálnej a akčnej jazykovej kompetencie v komunikácii.

V procese demokratizácie štandardný jazyk stráca „umelosť“, ale na tento proces vplýva spomínaná kultúra jeho vedomej regulácie, ktorá používateľom jazyka túto „umelosť“ naturalizuje. V slovenskom jazykovom prostredí tento rozpor je veľmi výrazný. Na jednej strane používatelia štandardného jazyka prejavujú svoju nastavenosť na realizáciu jazykových aktivít v duchu racionality súhry behaviorálnej a akčnej jazykovej kompetencie, dávajú najavo, že im je vlastné opierať sa o svoju bezznalostnú gramatickú dispozíciu, ale na druhej strane sú pod vplyvom normatív-

nej sily spomínanej kultúry, ktorou sa traduje prístup k spisovnému jazyku z obdobia jeho zavádzania do života a jeho stabilizácie v jazykovom spoločenstve. Živnou pôdou pre pôsobenie tejto sily je však aj to, že pre používateľov sú aj jazykové javy potenciálne podnety na reakciu (podobne ako akékoľvek iné javy), ako aj to, že sme bytosti obdarené logikou. Ako protagonistka „verbálnej hygieny“ D. Cameronová (porov. vyššie) aj kritik teórie jazykovej kultúry Pražskej školy podčiarkuje: „Zasahovať do jazykovej praxe je ... jedným z prirodzených sklonů mluvčích. Průběh jazykové praxe je tak spoluurčován reflexí této praxe, přičemž tato reflexe je zároveň součástí jazykové praxe samé“ (Starý, 1995, s. 145). Áno, reakcie používateľov na to, čo sa objavuje v jazykovej praxi, sú súčasťou tejto praxe, ale len tie zásahy do nej sú prirodzené, ktoré zodpovedajú povahe štandardného jazyka v platnosti materčiny. Neprirodzené zásahy zo strany používateľov sú prejavom toho, že ako v iných oblastiach života aj v jazykovej sfére reagujú na isté podnety s rozličnou motiváciou, pričom sa však dostávajú do viac alebo menej skrytého rozporu s tým, čo prežívajú ako ovládanie vlastného jazyka a jeho samozrejmé používanie. Ako bytosti vybavené logikou akceptujú to, čo zodpovedá úsudku, ale protirečí tomu, čo sa používa a je v súlade s povahou jazyka. Metajazykové reakcie zdôvodnené logickým poriadkom (podporené abstraktným – mimokontextovým – usudzovaním) sa akceptujú spravidla bez otázky, ako sa mohli v jazykovej praxi ustáliť „nelogické“ štruktúry. Okrem toho bežne registrujeme, že metajazykové reakcie v mene dodržiavania pravidiel čelia prvkom, ktoré po lingvistickej analýze sa ukážu ako dynamický jav, čiže umelo sa zasahuje do synchronnej dynamiky jazyka, založenej na spontánne navodených zmenách, vlastných prirodzenému jazyku. Aspoň jeden príklad zo slovenského prostredia: Dlhodobu sa stretávame s poučením, že ženské krstné mená typu *Dáša, Máša, Soňa* podľa príslušného skloňovacieho vzoru v genitíve singuláru majú koncovku *-e* (*Dáše, Máše, Sone*), čím sa reaguje na to, že v jazykovej praxi sa vyskytuje tento tvar s koncovkou *-i*, ktorá sa dokonca neobmedzuje na mená tohto typu (počujeme *od Soni, z Európskej únie, z Banskej Bystrici* a pod.). Zasahuje sa proti tejto spontánnej zmene, hoci ju expert opísal už pred niekoľkými desaťročiami v rámci systematického zobrazenia synchronnej dynamiky slovenskej morfológie (Dvonč, 1984, s. 47). Ide o zasahovanie do prirodzeného gramatického správania, teda do správania v súlade s povahou prirodzeného jazyka, ktorá je používateľom jazyka „intímne“ známa, takže sa tak správajú, aj keď uznávajú logickosť a správnosť skloňovania podľa príslušného vzoru.

AUTENTICKÉ KULTIVOVANIE SPISOVNÉHO JAZYKA

Môžeme konštatovať, že používatelia jazyka majú sklon k zasahovaniu do jazyka, ale aj sklon k preferencii jazykovej aktivity, pri ktorej ich behaviorálna jazyková kompetencia funguje nerušené, bez zásahov. Prvý sklon vzišiel z elementárnej

metajazykovej reakcie, ktorou sa používateľ jazyka reflexne opravuje, keď vyriekne nejaký chybný tvar, alebo koriguje aj iných. Posilňovaním sociálneho významu správnosti jazykových štruktúr a vhodnosti ich používania tieto reflexné reakcie sa rozvinuli do vedomých metajazykových zásahov, prejavujúcich sa jazykovokritickými reakciami, obracanim sa s podnetmi na jazykové poradenstvo alebo verejným vyjadrovaním postoja k jazykovým záležitostiam. Tento sklon môžeme síce označiť ako prirodzený – ako to urobil citovaný Z. Starý –, lebo veď je prirodzené, že človek prejavuje svoj hodnotiaci vzťah k tomu, čo vníma aj čo robí. Je to však prirodzenosť človeka v životnej pozícii pozorovateľa toho, čo je a čo sa deje okolo neho, ktorý k tomu, čo pozoruje, prejavuje aj hodnotiaci postoj, odrážajúci jeho potreby, záujmy a pod.

Druhý sklon je vlastný človeku prežívajúcemu svoj jazyk ako komunikačný nástroj, ktorý sa vytváral v rámci aktivít človeka ako behaviorálno-akčnej bytosti. Z tohto modu existencie človeka vzišla jeho behaviorálna a akčná jazyková kompetencia. Súhra týchto kompetencií predstavuje prirodzené ovládanie jazyka, čiže jeho používanie na základe jeho prirodzeného osvojovania, ktoré prebieha adaptovane na racionalitu jazykovej aktivity. Prirodzené osvojovanie jazyka znamená jeho prirodzené ovládanie, chápané ako jazykový stav jednotlivca, ktorý prežíva ako komfort plynúci z tejto racionality. Tento komfortný stav používateľ jazyka prežíva v komunikačných udalostiach, v ktorých sa venuje výlučne jazykovému konaniu, pretože zodpovedajúce jazykové správanie mu funguje samočinne, bez potreby vedomého zasahovania do jeho chodu. Ideálnym je pre neho stav, keď všetky jeho jazykové aktivity môžu prebiehať v tomto jazykovom komforte. Do tohto ideálu sa premieta inklinácia používateľa jazyka k zachovaniu pôvodnosti jazykovej aktivity, teda jej autenticity, pretože taká jazyková aktivita je optimálne adaptovaná na behaviorálno-akčnú štruktúru vyrovnávania sa človeka so svetom. V ideálnom stave jazyková aktivita používateľa jazyka je pri každej komunikačnej udalosti maximálne prirodzená, jeho jazyková autenticita nie je naštrbená, súhra jeho behaviorálnej a akčnej jazykovej kompetencie je dokonalá, intenčno-emergentný mechanizmus funguje plynule. Hutne povedané, v ideálnom stave jazykový cit je dokonalým služobníkom jazykového konania, pretože vždy funguje bez pozornosti a vôle používateľov jazyka.

V slovenskej lingvistike už v roku 1933 sa uvažovalo takto: „Najdôležitejším činiteľom v bežnom spisovnom úze je *jazykový cit*. On temer sám udáva smernice, ktorými sa spravujú spisovatelia a ľudia, hovoriaci spisovnou slovenčinou. ... Keby bola spisovná slovenčina už vo všetkom ustálená, keby sme mali jednotný jazykový cit, tak by sme v ňom nachodili najspolahlivejšieho poradcu. ... Jazykový cit ... u nás je jednotný len v základných veciach, v podrobnostiach je až priveľa odchýlok a nepresností. Preto jazykový cit nemôže nám byť nateraz jedinou spoľahlivou oporou

pri riešení otázok správnosti jazykovej“ (Bartek, 1933 – 1934, s. 6). Výrokom, že jazykový cit nemôže byť „nateraz“ jedinou oporou, H. Bartek naznačuje, že v budúcnosti tak môže byť. Tým naznačil, že vývoj spisovnej slovenčiny smeruje k posilňovaniu roly jazykového citu pri kultivovaní tohto jazyka. To je smer k ideálnemu stavu, keď o jazykovej správnosti rozhoduje len jazykový cit. Aký obraz poskytujú vyše osemdesiatročný vývoj od výrokov H. Barteka? Štandardná slovenčina dospela do takého štádia demokratizácie, že ju Slováci ovládajú ako materinský jazyk, ale súčasne sú pod permanentným vplyvom metajazykového diskurzu a intervenčných praktík, ktorými sa upriamuje pozornosť na vedomú kontrolu jazykovej správnosti. Na jednej strane používatelia jazyka prejavujú svoj sklon riadiť sa svojou behaviorálnou jazykovou kompetenciou, pretože štandardnú slovenčinu prežívajú ako svoj materinský jazyk, a na druhej strane ich sklonu k zasahovaniu do jazyka, ktoré je aj s ich jazykovým citom v rozpore, sa dostáva podpory a povzbudenia metajazykovým diskurzom. Používateľ jazyka, ktorý prežíva svoj jazyk ako prirodzený komunikačný nástroj, ako produkt jeho prirodzeného osvojovania, a ktorý je aj pod metajazykovým dohľadom, je vystavený zneisťovaniu. Tomuto zneisťovaniu možno čeliť autentickým kultivovaním štandardného jazyka.

Autentická kultivácia tohto jazyka je nastavená na podporu smerovania k spomínanému ideálnemu stavu. Touto kultiváciou sa podporuje autonómnosť behaviorálnej jazykovej kompetencie a tým aj tendencia k presadzovaniu endogénnych jazykových noriem. Je to podpora rozvíjania jazykových aktivít v duchu ich racionality a v mene expanzie jazykového komfortu v komunikačnom živote. Ideálny stav jazykových aktivít sa, samozrejme, vyskytuje v ideálnej situácii kultivácie jazyka, ktorú vytvára ideálne jazykové spoločenstvo. Také spoločenstvo sa vyznačuje tým, že sa riadi jazykovými normami formovanými prirodzenou koordináciou jazykového správania jeho členov, zahŕňajúcou zmysel pre variabilitu v nich, a teda aj prirodzenú toleranciu voči diferencovanosti jazykových štruktúr, a tým, že sa metajazykový diskurz orientuje na používanie a rozvíjanie jazyka so zreteľom na jeho adaptovanie na meniace sa komunikačné potreby a záujmy, t. j. na aktuálne motivačné svety členov spoločenstva. Otázka je, či ideálna jazyková aktivita, ideálna situácia, ideálne jazykové spoločenstvo nie sú iba lingvistické konštrukty.

Pripomeňme si, že túto otázku si položil aj J. Habermas vo vzťahu k svojmu konceptu ideálnej rečovej situácie. Odpovedal na ňu takto: „Ideálna rečová situácia nie je ani empirický fenomén, ani číry konštrukt, ale recipročne uskutočnená imputácia, ktorá je nevyhnutná v diskurzoch“ (Habermas, 2011, s. 194). Imputáciou nazýva to, „že pri uskutočnení rečových aktov kontrafaktuálne konáme tak, ako by ideálna rečová situácia nebola len fiktívna, ale skutočná“ (op. cit., s. 195), takže aj v prípade, že ide o fikciu, v komunikácii je účinná, komunikanti ju anticipujú. Pod-

statné teda je, že ideálna rečová situácia je konštitučnou silou v jazykovej komunikácii, je reálna v tom zmysle, že ju komunikanti „anticipujú“, lebo „len táto anticipácia je zárukou toho, že s fakticky dosiahnutým konsenzom sme schopní nárok na rozumný konsenzus“ (op. cit., s. 194). Užitočné je pripomenúť si aj inšpiračný zdroj J. Habermasa – idey H. O. Apela –, ktorý hovoril o ideálnom komunikačnom spoločenstve ako utopickom princípe, pôsobiacom v každej aktuálnej komunikácii (Apel, 1976). Táto myšlienková línia nás vedie k postulovaniu princípu ideality vo vzťahu k správaniu a konaniu človeka, a teda aj k jeho jazykovej aktivite, prebiehajúcej v jazykovom spoločenstve. Vo vzťahu k tejto aktivite, pri ktorej jednotlivec prežíva svoj jazyk, tento princíp funguje ako princíp prirodzenosti, ktorý pôsobí na komunikantov tak, že tí prežívajú príťažlivosť jazykového komfortu, čo prejavujú sklonom k riadeniu sa „slobodnou“ behaviorálnou jazykovou kompetenciou, a jeho expanzie v duchu „Ideálne by bolo, keby sme tento komfort mali vždy a všade“ (to by bolo možné len v ideálnom jazykovom spoločenstve). Ideálna jazyková aktivita, ideálna jazykovokultivačná situácia, ideálne jazykové spoločenstvo nie sú len lingvistické konštrukty, ale prirodzené, autentické stavy (aktivity, situácie, spoločenstvá) v cítení jazyka jeho používateľmi. Existujú ako precit'ovania, prežívania prirodzenosti, pôvodnosti jazyka ako komunikačného nástroja na základe konštantnosti racionality jazykovej aktivity človeka ako behaviorálno-akčnej bytosti. Prežívajú ich ako normatívnu silu povahy jazyka určenej racionalitou tejto bytosti. Požívatelia jazyka ako jeho prežívatelia vstupujú do jazykovej komunikácie s anticipáciou ideálnych stavov, a tak dokážu precítiť prirodzené fungovanie behaviorálnej jazykovej kompetencie a jeho rušenie zásahmi.

Keďže požívatel' jazyka nie je len jeho prežívatel'om, ale aj jeho epizodickým alebo aj sústavným pozorovateľom, k prežívaniu jazyka pribúda vnímanie s aktívaným vedomím, čím je používateľ náchylný na intervencie aj do jazykového správania (teda nielen do jazykového konania). Ak vyjdeme z toho, že používatelia aj v tejto pozícii sa orientujú na ideálny stav – čo najpravidelnejší, najlogickejší, najpresnejší, najjednoduchší, najčistejší jazyk, ktorý predpokladá čo najuvedomejších používateľov –, uvedomujeme si, že je to ideál plynúci z diskurzu o jazyku, ktorým sa udržiava metajazyková kultúra rozvíjaná v období zavádzania štandardného jazyka do života spoločnosti a tým aj zodpovedajúce intervenčné praktiky. Keď sú však podmienky na fungovanie štandardného jazyka ako prirodzeného jazyka v pravom zmysle, táto metajazyková kultúra nie je s nimi konformná. Sú to podmienky konformné s racionalitou jazykovej aktivity, a teda s autentickým kultivovaním spisovného jazyka. Také kultivovanie podporuje optimalizáciu súhry jazykového správania (behaviorálnej jazykovej kompetencie) a jazykového konania (akčnej jazykovej kompetencie), teda optimálne fungovanie intencno-emergentného mechanizmu, riadiaceho jazykové aktivity.

Literatúra

- APEL, Karl-Otto: Sprachpragmatik und Philosophie. Frankfurt am Main: Suhrkamp 1976. 488 s.
- BARTEK, Henrich: O správnosti jazykovej. In: Slovenská reč, 1933/1934, roč. 2, č. 1, s. 1 – 16.
- CAMERON, Deborah: Verbal Hygiene. London/New York: Routledge 1995. 284 s.
- DOLNÍK, Juraj: Jazyk v sociálnej kultúre. Bratislava: Veda 2017. 248 s.
- DVONČ, Ladislav: Dynamika slovenskej morfológie. Bratislava: Veda 1984. 121 s.
- FISHMAN, Joshua A.: Do Not Leave Your Language Alone: The Hidden Status Agendas Within Corpus Planning in Language Policy. Mahwah: Lawrence Erlbaum 2006. 170 s.
- HABERMAS, Jürgen: Teória jazyka a východiská sociálnych vied. Bratislava: Kalligram 2011. 669 s.
- HALL, Robert A.: Leave Your Language Alone! Ithaca – N. Y.: Linguistica 1950. 254 s.
- HAUGEN, Einar: Planning for a Standard Language in Modern Norway. In: Anthropological Linguistics, 1959, roč. 1(3), s. 8 – 21.
- HAVRÁNEK, Bohuslav: Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. In: Spisovná čeština a jazyková kultura. Red. B. Havránek – M. Weingart. Praha: Melantrich 1932, s. 32 – 84.
- JERNUDD, Bjorn H. – GUPTA, J. D.: Towards a Theory of Language Planning. In: Can Language Be Planned? Sociolinguistic Theory and Practice for Developing Nations. Eds. J. Rubin – B. H. Jernudd. Honolulu: The University Press of Hawaii 1971, s. 195 – 215.
- KAPLAN, Robert B. – BALDAUF, Richard B.: Language Planning from Practice to Theory. Clevedon: Multilingual Matters 1997. 403 s.
- KRÁL, Ábel – RÝZKOVÁ, Anna: Základy jazykovej kultúry. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1990. 125 s.
- MAYERHALER, Willi: Morphologische Natürlichkeit. Wiesbaden: Athenaion 1981. 203 s.
- NEKVAPIL, Jiří: O historii, teorii a modelech jazykového plánování. In: Slovo a slovesnost, 2010, roč. 71, č. 1, s. 53 – 73.
- NEUSTUPNÝ, Jiří V.: Sociolingvistika a jazykový management. In: Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2002, roč. 38, č. 4, s. 429 – 442.
- RUBIN, Joan: City Planning and Language Planning. In: Language Planning: Proceedings of an Institute. Eds. E. Annamalai – B. H. Jernudd – J. Rubin. Mysore – Honolulu: Central Institute of Indian Languages – Est-West Center 1986, s. 105 – 122.
- SEARLE, John R.: Die Konstruktion der gesellschaftlichen Wirklichkeit. Zur Ontologie sozialer Tatsachen. Berlin: Suhrkamp 2013.
- STARÝ, Zdeněk: Ve jménu funkce a intervence. Praha: Univerzita Karlova 1995. 172 s.
- WERNER, Otmar: Sprachökonomie und Natürlichkeit im Bereich der Morphologie. In: Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung, 1989, roč. 42, č. 1, s. 34 – 47.
- WITTGENSTEIN, Ludwig: Werkausgabe in 8 Bänden. Band 4: Philosophische Grammatik. Hrsg. Von R. Rhees. Frankfurt am Main: Suhrkamp 1984. 491 s.

VÍŤAZSTVÁ A PREHRY V ZÁPASOCH O PALATÁLNE L V SPISOVNEJ SLOVENČINE – NAJMÄ V TZV. SLABEJ FONOLOGICKEJ POZÍCII¹

Slavomír Ondrejovič

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava*

ONDREJOVIČ, Slavomír: Highs and Lows of the Fight for Palatal *l* in Standard Slovak Mainly in a So-Called Weak Position. *Slovak Language*, 2019, Vol. 84, No 2, pp. 144 – 164.

Abstract: The paper analyzes the “long struggle” between authors who promote palatal *l* in standard Slovak regardless of their (phonologically weak or strong) position, and between authors that arise from current practice, which in the so-called weak position, i.e. in the position before *e*, *i*, *í* and before the so-called *i*-diphthongs (*ie*, *ia*, *iu*) use both palatal and non-palatal pronunciation, with non-palatal being more frequent. The author proposes to proceed also in codification so that at *l* in positions before *e*, *i*, *í* and before so-called *i*-diphthongs also recognized the variant pronunciation (soft and hard). This follows the proposals from the 1950's, i.e. an event 60-70 years ago, but the author was driven mainly by contemporary sociolinguistic and pragmatic language research and living standards of (literary) Slovak. Such an attitude is also confronted in the article with the view that the mentioned principle could only apply to the lower, or even neutral pronunciation style, while for high style it should be left exclusively palatal *l* even in a weak position. The analysis shows that the opposite of *le*, *li*, *lí*, *lie*, *liu*/*le*, *li*, *lie*, *liu* is based on the contrast between rural and urban Slovak.

Key words: *l* in standard Slovak; *l* in strong and weak position; *l* in urban and rural Slovak; high, neutral and lower style of pronunciation; *l* in literary Slovak in Slovakia; *l* in so-called Lower Land

Ak je niečo pre ľudí výhodné, tak sa to začne používať
bez ohľadu na to, či sa to lingvistom páči alebo nie.

Martin Prošek

1. Už pri príprave prvých novodobých Pravidiel slovenského pravopisu začiatkom 50. rokov 20. storočia, ktoré vyšli v ucelenej podobe v r. 1953, sa v istej časti jazykovednej obce uvažovalo, že by v prípade hláskových skupín *le*, *li*, *lí*, *lia*, *lie*, *liu* bolo potrebné a zároveň aj účelné i v oficiálnej kodifikácii (napr. v Pravidlách slovenského pravopisu) pripustiť výslovnosť mäkkú (*le*, *li*, *lí*, *lia*, *lie*, *liu*) i tvrdú (*le*, *li*, *lí*, *lia*, *lie*, *liu*) s odôvodnením, že *les*, *lipa*, *lietať* a pod. s tvrdou výslovnosťou nie je výslovnosť ani nárečová, ani vulgárna a vyskytuje sa dokonca častejšie než s výslovnosťou mäkkou. Vyšiel k tomu aj osobitný autoritatívny text od Jána Horeckého a Štefana Peciaru (1952/3), v ktorom sa zároveň pripustilo, pravdepodobne preto, aby sa takto zvýšili šance na jeho všeobecné prijatie v jazykovednej obci, že mäkká

¹ Štúdia bola vypracovaná v rámci grantového projektu VEGA č. 2/0014/19 *Diskriminačná inštrumentalizácia jazyka*.

výslovnosť by sa v tomto prípade mohla vnímať ako starostlivejšia. Napriek tomu absolútne kodifikačné víťazstvo slávalo v tom čase tzv. palatálne krídlo, vinou čoho doteraz vznikajú v odbornom i laickom diskurze trauma a spory. Keďže oficiálna kodifikácia je v tejto veci v pomerne ostrom kontraste – ak berieme do úvahy mestské i vidiecke prostredie – s úzom a s jazykovou praxou, jazykové prejavy s *l/l'* najmä v médiách sa stali obľúbeným terčom konjunkturálnej jazykovej kritiky².

1.1. Z historického hľadiska k charakteristickým črtám slovenského jazyka patrí mäkkostná konsonantická korelácia. Je pritom známe, že v staršej fáze vývinu mala slovenčina podstatne vyšší počet mäkkostných párov (*b – b̂, p – p̂, m – m̂, v – v̂, d – d̂, t – t̂, n – n̂, l – l̂, r – r̂, s – ŝ, z – ẑ*) ako ich má dnes, pričom mäkkostná korelácia sa začala redukovať už od 12. storočia, no k najintenzívnejším zmenám došlo v priebehu 14. – 15. storočia. V dnešnej spisovnej slovenčine sa mäkkostné protiklady uplatňujú už len pri pároch *d – d̂, t – t̂, n – n̂, l – l̂*. Podľa Jána Findru (2011, s. 56) štvrtá opozícia v páre *l – l'* naznačuje, že tento proces v spisovnej slovenčine ešte stále nie je ukončený, čo potvrdzuje aj rozkolísaná výslovnosť mäkkého *l'* v bežnej jazykovej praxi, kde sa dá nájsť v príslušných pozíciách popri mäkkej výslovnosti aj polomäkká, tvrdá i „hyperkorektná“ výslovnosť, ktorú Ján Findra (2011, *ibid.*) registruje dnes predovšetkým v dedinskom prostredí pod vplyvom miestneho nárečia.

2. Spomedzi profesionálnych jazykovedcov, ktorí o problematike s palatálnym *l'* uverejnili od 2. polovice 20. storočia známejšie príspevky, by sme do prvej skupiny (k tzv. palatalistom) mohli zaradiť Jána Stanislava, Jána Mihála, Vlada Uhlára, Gejzu Horáka, Antona Habovštiaka, Jozefa Štolca, Františka Kočiša, Mateja Považaja, v neskoršom období aj Jozefa Ružičku (porov. nižšie), Viliama Záborského, Ábela Kráľa – autora Pravidiel slovenskej výslovnosti³, Jána Kačalu a Ľubomíra Rendára.

Ján Kačala (1997) publikoval aj súpis sumarizujúci príčiny (v jeho terminológii) „prehľadavého“ postoja k hláske *l'* v slovenčine. Tie podľa neho spočívajú v a) nedostačujúcom pôsobení školy pri vyučovaní spisovnej výslovnosti všeobecne a mäkkého *l'* osobitne⁴, b) nejestvovaní mäkkého *l'* na časti jazykového územia slo-

² Aj Rada pre vysielanie a retransmisiu (naposlady 14. decembra 2018) uviedla, že divákovi v podnetoch na „zlú slovenčinu“ najčastejšie prekáža výslovnosť spoluhlások *l/l'* (na ďalších miestach sú čechizmy, český dabing, nárečie a vulgarizmy – Profimedia). Žiaľ, z uverejnených údajov nie je možné zistiť, nakoľko sú tieto podnety oprávnené, resp. na aké pozície sa táto kritika zanedbávania palatálneho (mäkkého) *l'* zameriava, pričom práve to je na uvedených podnetoch kľúčové z hľadiska jazykovej korektnosti. Platí to aj o prehľade sťažností občanov na jazykovú kultúru v médiách doručených ministerstvu kultúry za roky 2015 – 2017, kde sa spomínajú prípady *lavica – lavica*, ale aj *žili – žily, robili* namiesto *robili* s upozornením, že zo starých záznamov počuť dôslednú výslovnosť mäkkej spoluhlásky.

³ Veronika Štěpánová (2019, s. 28 – 29) ortoepickú situáciu na Slovensku hodnotí ako „pomerne paradoxnú“ jednak preto, že Pravidlá slovenskej výslovnosti vypracoval jeden autor vo viacerých verziách, a jednak preto, že vychádzali takmer bez zmien napriek tomu, že opakovane boli terčom odbornej kritiky (Gejza Horák, Ján Bosák, Ján Horecký, Slavomír Ondrejovič).

⁴ Aj podľa Františka Kočiša (1988, s. 2) i kodifikácia (Pravidlá slovenskej výslovnosti) potvrdila, že mäkké *l'* je jedným z charakteristických zvukov nášho fonologického systému, prečo „trocha udivujú

venčiny, c) nepevnom jazykovom vedomí časti používateľov spisovnej slovenčiny, ktorí v inom jazykovom prostredí výslovnosť spoluhlásky *l'* opúšťajú, d) ubúdani spoluhlásky *l'* v slovenčine, e) zanikani spoluhlásky *l'* v slovenských mestách a f) geograficky okrajovom postavení Bratislavy ako kultúrneho, politického aj hospodárskeho centra Slovenskej republiky. Je to na prvý pohľad trochu konfúzny súpis, preto ho autor dopĺňa ešte ďalším zhrnutím dôvodov existencie mäkkého *l'* v slovenčine, ktoré charakterizuje ako systémové, funkčné, jazykovoúzemné, kodifikačné, národnoreprezentatívne a charakterizačné. Systémovým dôvodom zachovania mäkkého *l'* je preňho jestvovanie párov tvrdých a mäkkých spoluhlások v hláskovom systéme súčasnej spisovnej slovenčiny *t – t', d – d', n – ň, l – l'*, pričom aj dvojica *l – l'* sa tu vníma na tej istej úrovni ako tri predchádzajúce opozície. Podľa interpretácie J. Kačalu, ak je istý prvok súčasťou príslušného systému, „pohýbanie“ miesta tohto prvku v systéme má za následok i „pohýbanie“ ďalších prvkov v systéme. Ak by sa pohýbala systémová dvojica *l – l'*, zmenil by sa aj hláskový systém spisovnej slovenčiny a po takomto zásahu je to už iný systém. Ale ak si pomôžeme prirovnaním k Štúrovmu systému, ktorý si vystačil bez mäkkého *l'*, môžeme sa tu opýtať, bol to iný systém, než boli a sú systémy s palatálnym *l'*? Po zmene podôb *košela, chvíla* na podoby *košela, chvíla* by sme podľa toho očakávali, že príslušné plurálové tvary sa zmenia na *košely, chvíly*, ale k takým zmenám nedošlo, naďalej ostali *košele, košiel, chvíle, chvíl* (porov. Ďurovič, 2006, s. 66, 133).

Dôležitosť hlásky *l'* v slovenčine potvrdzuje podľa J. Kačalu (1997) aj geografický činiteľ, keďže podľa neho mäkké *l'* majú okrem väčšiny stredoslovenských nárečí aj východoslovenské nárečia i severná časť západoslovenských nárečí. Z toho mu vychádza, že z územného hľadiska sa mäkké *l'* vyskytuje približne na dvoch tretinách slovenského jazykového územia. Ale to by mohlo platiť iba v prípade, ak by sme a) celkom rezignovali na výslovnostnú situáciu v mestách na západnom, strednom i východnom Slovensku a b) ak by sme chceli z nejakého dôvodu príliš nadhodnotiť frekvenciu palatálneho *l'* v nárečiach. Vynikajúci dialektológ, akým bol nesporne Eugen Jóna, naopak doložil, že „v slovenských nárečiach je výslovnosť mäkkého *l'* rozšírená iba na malom území“ (Jóna, 1946, s. 104). Ďalším zásadným dôvodom, prečo treba v slovenčine forsírovať *l'*, sú podľa Jána Kačalu aj doterajšie kodifikácie, ktoré s výnimkou krátkeho obdobia v rokoch 1843 – 1852, keď platila Štúrova kodifikácia spisovnej slovenčiny bez mäkkého *l'*, majú v „spisovnej slovenčine dlhú tradíciu a neprerušenu kontinuitu“. S tým treba súhlasiť, ale je otázka, či ide naozaj o taký významný činiteľ, ako sa domnieva J. Kačala. Sám spomína v tej-

pokusy vyvolať diskusiu o tom, či nezrušiť aspoň mäkkú výslovnosť slabík *le, li* atď., či nepripustiť dvojakú výslovnosť“. Z toho postulátu môžu podľa neho vyplynúť len defektné závery, lebo „argumentuje sa tu často tak, že 55 % ľudí na Slovensku tieto slabiky nevyslovuje mätko“. A to je podľa F. Kočiša „dosť krátkozraký argument, podľa ktorého vychodí, že chybu treba hľadať nie v ľuďoch, v ich výchove, ale v jazykovom systéme!“ (Kočiš, 1988, *ibid.*, porov. aj pozn. č. 8).

to súvislosti aj Antona Bernoláka, ktorý svoju spisovnú slovenčinu (tzv. bernolákovčinu) založil na kultúrnej západnej slovenčine, pričom do nej zahrnul aj mäkké spoluhlásky *t', d', ň, l'* a dokonca skupiny *le, li*. Nie je pritom isté, či práve Bernolákovovo zaradenie týchto spoluhlások a spoluhláskových skupín do kodifikácie nemalo neblahý vplyv na osudy tohto spisovného jazyka a predovšetkým na jeho skorý zánik (porov. k tomu aj Sedláková, 2001, Ondrejovič, 2011a).

Medzi „antipalatalistov“ s ohľadom na pozíciu minimálnej fonologickej diferenciácie zaradíme Ľudovíta Nováka, Jána Horeckého, Štefana Peciara, Eugena Paulinyho, Jozefa Lišku, Ladislava Dvonča, Lubomíra Ďuroviča, Jozefa Muránskeho, Jána Findru, Miroslava Dudka, Miru Nábělkovú, Mariannu Sedlákovú, Sinišu Habijanca, Radoslava Pavlíka, Juraja Dolníka, Slavomíra Ondrejoviča a niektorých ďalších autorov.

2.1. O reálnosti a dokonca čoraz vyššej prestížnosti procesu „stvrdzovania“ *l'* v slabej pozícii v spisovnej slovenčine, na ktorý sa tu sústreďujeme predovšetkým, svedčia aj viacerí „konvertujúci“ autori. V tejto súvislosti spomeňme na prvom mieste prejav vynikajúceho majstra slova Ladislava Chudíka, ktorý laterálu *l'* v pozícii pred *e, i* mäkkil v neskorších rokoch svojej kariéry skôr len výnimočne, aj keď v dávnejšej minulosti bol známy takmer dôslednou mäkkou výslovnosťou *l'* aj v uvedených pozíciách. Relevantná je tu však zároveň jeho poznámka v diskusii o výslovnostnej praxi v Slovenskom národnom divadle, kde sme mohli od neho počuť i tieto slová: „Začal by som sebakritikou. Nedodržujem *l'*, správne nevyslovujem. ... Nevidí sa mi správne a únosné ani afektované *l'*, najmä nám, ktorí žijeme v bratislavskom prostredí“ (Chudík, 1978, s. 34). Tento výrok nášho majstra slova, že nedodržuje *l'* a že ho nevyslovuje správne, je však myslený skôr ironicky a oným afektovaným *l'* mieri zasa najskôr na to „veľmi mäkké *l'*“, s ktorým sám nebol stotožnený (porov. aj Chudík, 1984). Pri snahe o konfrontáciu, resp. rektifikáciu tvrdej či mäkkej výslovnosti *le, li/le, li* a pod. sa angažovali najprv jazykovedci u divadelníkov s cieľom upozorniť ich na nedodržanie kodifikovaných tvarov a pranierovať toto počínanie (individuálne u Jána Stanislava zhrnuté v príručke Slovenská výslovnosť pre umelcov a iných pracovníkov, Stanislav, 1953), neskôr to boli predovšetkým návštevy Gejzu Horáka a Ábela Kráľa v Slovenskom národnom divadle. Dodatočne boli vykonané i sociolinguvistické sondy do normy javiskovej reči Slavomíra Ondrejoviča (1990), v rámci ktorých sa sami herci (v tom čase predstavitelia strednej hereckej generácie Dušan Jamrich⁵, Pavol Mikulík, Vladimír Durdík ml., Milan Lasica) a divadelní kritici (Vladimír Štefko, Anton Kret⁶) vyslovili, že nemäkčenie *le, li*, teda zjavné odchyľky od

⁵ Podľa Dušana Jamricha „osobitne sa ťažko vyslovuje skupina *li* v type robíŕi“ (porov. aj Jamrich, 1984).

⁶ Podľa Antona Kreta (1986, s. 33) „mäkčiace“ normy prešli u nás za posledných 20 rokov prudkým vývinom, pričom onen vývin akoby za ďalších štyridsať rokov – v porovnaní s 50. a 60. rokmi – ešte akceleroval.

oficiálnej kodifikácie, nemožno kvalifikovať ani v divadle ako neznalosť spisovných noriem a alibizmus, z čoho boli obviňovaní. Zhoda bola v tom, že nedodržiavanie mäkkého *l'* v prípadoch typu *lachki, vedla, ľúbiť, král* je chybné, no iné je to s *l'* v pozícii *le, li*, pretože aj u ľudí s vysokou jazykovou kultúrou v týchto prípadoch prevláda tvrdá výslovnosť a navyše je úplne vylúčené, aby *le, li* vyslovil mätko herec, ktorý predstavuje mladého človeka z mestského prostredia (najmä v televízii a rozhlase, porov. Ondrejovič, 1990, s. 256). Na druhej strane však v niektorých prípadoch je mäkká výslovnosť vhodnejšia a adekvátnejšia, a to najmä vtedy, keď herci stvárňujú ľudí z rurálneho prostredia. A to nielen v divadle, ale aj v televízii a rozhlase a na nahrávkach rozprávok a ľudových piesní na platniach („Na Kráľovej hoľi stojí strom zelení...“) (Ondrejovič, 1982). Iná je situácia v slovenskej populárnej hudbe, čo trvá dokonca už aj od 50. a 60. rokov 20. storočia. To súvisí zrejme najmä so skutočnosťou, že takáto hudba bola a je spojená predovšetkým s mestským prostredím.

V médiách sa však aj dnes občas objavujú aj športovci pochádzajúci z prostredia, kde je *le, li* a pod. bežné, napr. futbalisti, lyžiarky, atléti a pod., ktorí v rozhovoroch uplatňujú mäkkú výslovnosť aj v pozícii *le, li, lia, lie, liu*. Diváci tieto vystúpenia vnímajú s pochopením, lebo ich nepocitujú celkom ako akty spisovného jazyka. S menším pochopením sa stretli hlásatelia z Dolnej zeme, ktorí v 90. rokoch 20. storočia občas referovali v slovenskej televízii o vojnových udalostiach na Balkáne. Niektorí diváci sa v tom čase sťažovali na ich „vidiecku“ výslovnosť. Podľa Milana Lasicu takáto výslovnosť je síce prítlačlivá, ale nie je prenosná na Slovensko (porov. Ondrejovič, 1990).

Pozoruhodný je v tomto kontexte odborného diskurzu prípad Jána Findru, ktorý na postulát o variantnej výslovnosti v slabých pozíciách reagoval v diskusii na konferencii v r. 2009 ešte odmietavo, v štúdií Mäkkostná korelácia a spoluhláska *l'* (Findra, 2011) však úplne „otočil“. V spomínanej stati na podporu tohto postoja sám uvádza dôvody historické, sociolingvistické, ekonomické a administratívno-právne, keďže „hospodársky, kultúrne, spoločensky i politicky vo všetkých regiónoch Slovenska dominantné postavenie majú mestá, pričom významný je najmä vplyv Bratislavy“⁷ (Findra, 2011, s. 60). Z odborného diskurzu možno však uviesť aj opačný príklad, keď sa Jozef Ružička v málo známej ankete z r. 1946 na otázku o budúcnosti mäkkého *l'* v spisovnej slovenčine vyjadril veľmi skepticky⁸, no neskôr sa sám

⁷ Aj Eugen Pauliny už v 50. rokoch 20. storočia presadzoval tézu, že „Bratislava je pre normu spisovného jazyka nateraz a pre budúcnosť ďaleko dôležitejšia ako stredoslovenský nárečový základ“ (Pauliny, 2000, s. 30).

⁸ Šlo o anketový príspevok Pravopisnej komisie, zriadenej Poverením pre školstvo a osvetu, z 15. júna 1946, ktorej predsedom bol v danom čase Ján Stanislav a tajomníkom Jozef Štolc. 4. otázka tejto ankety, rozoslanej jazykovedcom, učiteľom a kultúrnym pracovníkom, znela: „Ste za ponechanie mäkkého *l'* alebo za jeho odstránenie?“ (Archív Slovenskej akadémie vied). Táto otázka bola formulovaná málo diferencovane, no aj tak priniesla niektoré prekvapujúce odpovede.

usiloval vo verejných vystúpeniach o mäkkú výslovnosť *le*, *li* a pred i-ovými dvojhĺskami (aj keď nie vždy s veľkým úspechom). Doplňme, že Ľudovítovi Melišovi-Čugovi pri alternatívnej výslovnosti prekážala iba jej „dvojkoľajnosť“. Podľa neho výslovnosť *lipa*, *les* je síce „peknejšia, starostlivejšia, esteticejšia“, no „ak je výslovnosť *lipa*, *les* rozšírenejšia a tento zreteľ je závažnejší, nech sa návrh prikloní k druhej alternatíve“ (Meliš-Čuga, 1952/53, s. 117)⁹.

2.2. Diskusie o problémoch s palatálnym *l* neprebíhali, pravdaže, iba v rámci odborného lingvistického a divadelného diskurzu, ale za mäkké *l* (alebo proti nemu) intervenovali aj zástupcovia širokej verejnosti mimo týchto zón (v diskusiách na sociálnych sieťach), ktoré takisto nemáme právo celkom obísť.

V médiách v tejto súvislosti aj dnes možno naraziť napr. na poučenie adresované profesionálnym rozhlasovým pracovníkom (verzály, ktorými autor zdôrazňuje dôležitosť použitých výrazov, ako aj diakritiku v texte uvádzame v pôvodnej verzii): „Ja Vás ubezpečujem, že VŠETKY tie pôvodom cudzie slová, o ktorých hovoríme – teda politika, polícia, v Bruseli, kriminalita, koncovky slovík na „li“... sa na 1.000.000 % vyslovujú v slovenčine NORMÁLNE SPISOVNE – teda mäčko!!! Sú to cudzie slová už dávno udomácnené. Nech sa páči – overte si to v JÚĽŠ, toto sú predsa také elementárne veci... Mimochodom, to VÁŽNE v SRo musíte „diskutovať“ o tom, ako sa vyslovuje slovo „kapitalizmus“? SAMOZREJME, že kapitalizmus je s mäkkým Ľ. Podotýkam, nie „zúfalo“ mäkkým, len normálne SPISOVNE mäkkým. Alebo je to problém??? Napr. slovo „politici“? Správne sa vyslovuje v prepise PO-LI-TY-CI (spisovne mäkké Ľ), to vážne už neviete v troch za sebou idúcich slabikách vysloviť MÄKKÉ-TVRDÉ-MÄKKÉ i/y??? Je to nemožné? Naozaj mi chcete nahovoriť, že aj to modré ovocie, čo rastie na strome, je „slyvka“, a že ani „nemám nos medzi očami“? :-)... odporúčal som Vám ..., siahnite do archívu STV a pozrite si Hájnikovu ženu (nádherné dielo!) – v podaní Viliama Záborského (ako rozprávač a obhajca) – pozrite si aspoň pár minút od minútáže 21:20“ (mknet@post.sk)¹⁰.

⁹ Aj Matej Považaj zistil, že nie všetci redaktori, moderátori a hlásatelia v dostatočnej miere rešpektujú platnú kodifikáciu, pričom sústavným problémom zostáva podľa neho napr. vyslovovanie, či skôr nevyslovovanie spoluhlásky *l* v slovách ako *podľa*, *veľký*.... atď a „iba veľmi málo profesionálnych pracovníkov vyslovuje spoluhlásku *l* pred samohláskami *e*, *i* a dvojhĺskami *ia*, *ie*, *iu* (a*e*, a*e*bo, *ie*n, stále, informova*li*, ob*l*iehate*l*ný)“ (1994. s. 15). Ani on si však – podobne ako František Kočíš v pozn. č. 3 – nepoložil otázku, prečo je to tak a či by nebolo vhodné riešiť problém aspoň čiastočnou úpravou platnej kodifikácie.

¹⁰ Je zrejme, že tento pisateľ si neoveril skutkový stav vecí, ani „platnú kodifikáciu“ a už vôbec nie ortoepické výklady JÚĽŠ SAV. Za zmienku však stojí v tomto poučení aspoň odkaz na Viliama Záborského, o ktorom bolo známe, že bol všetkými desiatimi za mäkké *l* vo všetkých pozíciách, čo potvrdzujú aj jeho výklady v známych skriptách *Výslovnosť a prednes*, ktoré však sám komentuje takto: „Dnes – ako vidieť – je situácia taká, že väčšia časť inteligencie alebo vôbec tých, ktorí sa usilujú hovoriť spisovne, vyslovuje pred *e*, *i*, *i* a *ia*, *ie*, *iu* len veľmi slabo palatalizované *l* alebo vôbec stredné *l*. Tí, ktorí *l* majú vžitú, vplyvom mestského prostredia artikuláciu so širokým dotykom veľmi často

2.3. Lubozvučnosť slovenčiny sa často spája s jej „mäkkosťou“ a palatálne *l* najlapidárnejšie „prezentuje“ túto jej hodnotu. Diskutujúci najčastejšie (oprávnené) reagujú na zanedbávanie *l* v silných pozíciách, o čom svedčí napr. táto reakcia na vystúpenie televíznej moderátorky Markízy v Smotánke 12. decembra 2009: „Slečna J., vy sa počujete? Počuli ste niekedy, ako sa (správne) hovorí po slovensky? Slovenčina má aj mäkké spoluhlásky (sú to tie, ktoré sa píše s mäkčeňom) – a preto sa mätko vyslovujú. Viete o tom, že máme okrem vášho tvrdého *l* aj mäkké *l*??? Vo včerajšej Smotánke malo byť mäkké *l* v slovách *schylovalo*, *vela*, *zalúbená*, *kráľovná*, *veľký*, *polovačka* a dokonca aj *prof. Nosát*“.

Ešte jedna pasáž z diskusie v Sme: „Je prirodzené, že sa jazyk mení a vyvíja. Ak si zapnem TV a počúvam moderátorov, okamžite mi „udrie do uší“ keď niekto použije *l*. Prídem si vtedy akoby som pozeral staré archívne správy, kde plnenie päťročnice oznamovali ľubozvučnou slovenčinou.... Určite poznáte: *de*, *te*, *ne*, *le*, *di*, *ti*, *ni*, *li*. Aj vy ich vyslovujete v skutočnosti: *d'e*, *t'e*, *ňe*, *l'e*, *d'i*, *t'i*, *ňi*, *l'i*? (Nikto nepoužíva písmeno *l*, jano 1386, 24. 1. 2016).

Na sociálnych sieťach však funguje zároveň skupina s názvom *Mäkké l nepatri do slovenčiny!*, ktorá brojí proti tejto hláske i graféme s odkazom na Ľuda (vlastne, ako sami upozorňujú, Ľuda) Štúra. Na diskusnom fóre Najnoviny („Zrušme konečne v slovenčine tvrdé *y*“) sa o tom píše: „Je namieste znova upozorniť na jednu z rozšírených povier, podľa ktorých je mäkká výslovnosť slabík *le*, *li* povinná pre toho, kto chce správne hovoriť po slovensky. – Nie je to tak! Kto si naštuduje modernú slovenskú fonetiku (pod modernou slovenskou fonetikou sa myslí minimálne posledných 30 rokov¹¹), zistí, že povinne mäkká je iba výslovnosť šiestich slabík *d'e*, *t'e*, *ňe*, *d'i*, *t'i*, *ňi*. Mäkká výslovnosť dvoch zvyšných slabík *le*, *li* je nepovinná a označuje obzvlášť starostlivú výslovnosť (Záborský, Poničanová, Huba, Meličková, Kvietik, Adamčík, Filčík, Gregor, Kráľovičová). Našťastie! Ved' nám na západnom Slovensku naozaj spôsobuje telesnú bolesť vyslovovať bolesť ako *bol'est*“.

Ešte jeden z podnetov, tentoraz z Bratislavy: „Zasekneme sa hneď pri slove „chl'ast“. Ako rozmýšľam, tak rozmýšľam, v hlave cunami, nie a nie pochopiť, čo je to ten chl'ast vlastne zač, keď sme celý život chodili s kamarátmi vždy iba chlastať a nikdy, naozaj nikdy v živote sme predsa nechľastali“ (komentare.sme.sk/članok_

oslabujú, tí, ktorí ho z rodného nárečia alebo mesta nepoznajú, sa ho len slabúčko priučajú. Výsledok je zjavné ustupovanie a opúšťanie mäkkého *l* v týchto polohách. Je naozaj otázne, či sa podarí udržať mäkké *l* pred *e*, *i*, *í*, *ia*, *ie*, *iu* a či nepôjde vývoj k strednému (tvrdému) *l*“ (Záborský, 1975, s. 85). Svedčí to o odbornej svedomitosti autora. Pritom tí, čo navrhujú variantné riešenie výslovnosti *le*, *li*, *lia*, *lie*, *liu*, len reflektujú skutočnosť, na ktorú upozornil aj V. Záborský. Keďže normovanie má – podľa presvedčenia týchto autorov – odrážať živý jazyk a jeho normy, nie zrážať sa s nimi, kodifikačné úpravy v tejto veci sú iste hodné dôkladného uváženia.

¹¹ Aj keď konštatácia o modernej slovenskej fonetike posledných rokov nám môže byť sympatická, pravda je taká, že fakultatívnosť mäkkej výslovnosti v skupinách *le*, *li*, *lia*, *lie*, *liu* vo zvukových opisoch a učebných textoch v spisovnej slovenčine zatiaľ určite neprevažuje.

tlac.asp?cl=5853994, Lucia Piussi). S podobným prípadom sa stretávame, keď starý herecký výraz „na placi“ sa zmení na „na pl'aci“. Treba si všimnúť, že v starších lexicografických príručkách (L. A. Mičátek, K. Kálal), nájdeme aj mäkké tvary, ktoré v súčasnosti sú iba v tvrdých podobách, napr. *lahôdky*, *lahodný*, dokonca *lajno*.

Druhý a posledný podnet z Bratislavy: „Privítal som, keď sa v bratislavskej doprave začali oznamovať zastávky v električkách a autobusoch. Prijemný ženský hlas oznamoval, kde sa práve nachádzame. Žiaľ, po čase ma začalo dosť vyrušovať, keď z ampliónu odznievalo: *nasľedujúca zastávka...*“ (z výskumu).

Napokon túto časť doplníme ešte otázkou z odbornej sféry: „Som logopedička a potýkam sa s otázkou správnej výslovnosti hlásky *l* v slabikách *le*, *li*, *lie*. Viem, že sa jedná o mäkké slabiky a tiež aj podľa Á. Kráľa (2009) by mala byť výslovnosť mäkká, no ani v praxi, ani v bežnom živote či v kultúrnom živote sa už s používaním mäkkého *l* (v slabikách *li*, *le*, *lie*) nestretám. Často sa takáto výslovnosť javí ako prehnaná. Chcela by som sa teda spýtať, či sa od tejto mäkkej výslovnosti (v slabikách *li*, *le*, *lie*) upúšťa alebo nie“.

3. Medzi najortodoxnejších bojovníkov za mäkké *l* v slabej pozícii, resp. jeho stabilitu v spisovnej slovenčine patril spomedzi jazykovedcov predovšetkým Vlado Uhlár, ktorý pri návšteve divadla v Bratislave r. 1962 – „šokovaný“ – zistil, že niektorí divadelní herci vyslovujú výrazy *ale*, *alebo*, *len*, *list* (nie *a'le*, *a'lebo*, *len*, *l'ist*), hoci v týchto prípadoch podľa neho niet pochýb, že „záväzná je mäkká výslovnosť“. To (ale aj formulácie z predchádzajúcich odsekov) však zároveň znamená, že „stvrdzovanie“ výslovnosti *le*, *li* v tzv. slabých pozíciách siaha – či si to chceme alebo nechceme pripustiť – aj do vysokého štýlu, no je to zároveň doklad, že niekedy kodifikácia nemá zásadnejší vplyv na prax (úzus); najmä v prípadoch, keď nie je v súlade s rečovou praxou, resp. keď kodifikácia nevystihuje reálnu normu. Vlado Uhlár označil spomínané počínanie známych hercov Slovenského národného divadla za „kultúrny škandál“ (Uhlár, 1963, s. 45)¹². Svoj postoj prezentoval pred účastníkmi konferencie o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry na Slovensku, ktorá sa konala v r. 1962 v Bratislave. Reakcia Eugena Paulinyho, hlavného organizátora konferencie, na tento príspevok v sociolinguvistických kruhoch takmer zľudovela. Toto sú jeho slová v mierne skrátenej verzii: „V diskusnom príspevku s. Uhlára prekvapuje, že nijako nedbá na základné tézy o kultivovaní spisovného jazyka, ktoré boli prednesené v predchádzajúcich referá-

¹² Gejza Horák (1978, s. 15) dokonca zistil, že úplnú dôslednosť v zachovávaní výslovnosti *l* v zmysle platnej ortoepickej normy na scéne takmer ani nenájdeme. Nepošťastilo sa ju zachytiť ani v divadelnom predstavení *Krčma pod zeleným stromom* so špičkovým hereckým obsadením, a to ani u jedného z vystupujúcich. G. Horák neocenil ani štylistické využitie mäkkého *l* v ironizujúcom výroku („elegantní“) v tom istom predstavení u Michala Določomanského, lebo ho nepovažoval „za daného stavu, keď chceme urobiť poriadok pri výslovnosti spoluhlásky *l* za spoločensky, ale ani umelecky únosné“ (Horák, 1978, s. 19).

toch. Ak sa domnieva, že je nesprávna základná téza, že normu spisovného jazyka určujú používatelia, mal ju vyvrátiť, no nie je možné vrchnostensky predpisovať istú kodifikáciu, keď za ňou nestojí norma so svojimi používateľmi. Nechcem na tomto mieste ani brániť výslovnosť mäkkého *l*, ani sa vyslovovať proti nej, ale nepokladám za správne naháňať po Slovensku ľudí s kyjakom, že nevyslovujú mäkké *l*. Aj J. Hus vyhlásil, že „mrskanie jsou hodni Pražané a jiní Čechové“, pretože nevyslovujú tvrdé *y* a tvrdé *l*. Tvrdé *y* a tvrdé *l* dnes už v češtine nie je, ale zato sa ešte čeština nestala zlým jazykom. Ak sa u nás skutočne opúšťa výslovnosť mäkkého *l*, značí to, že sa mení norma. Treba ju preskúmať a podľa nej upraviť kodifikáciu“ (Pauliny, 1963b, s. 49).

3.1. Ako neskôr upozornil Siniša Habijanec (2017, s. 212), Vlado Uhlár pri palatálnom *l* v slabej pozícii nepohrdol ani dobovými ideologickými „dôkazmi“, keď v článku o mäkkom *l* zo 40. rokov 20. storočia (1940/41, s. 210) označil *l* za hlásku „slobodného Slovenska“, kým neskôr v článku zo 60. rokov považoval za potrebné upriamiť pozornosť najmä na to, že výslovnosť *l* v slabikách *le*, *li* v slovenčine má oporu v ruštine, v reči socializmu (Uhlár, 1963, s. 46). V 60. rokoch 20. storočia sa však v diskusii o Slovníku slovenského jazyka podobne vo vzťahu k ruštine vyjadrila aj Zora Jesenská, Rudolf Krajčovič a Ábel Král (porov. Pri zelenom stole: Naša reč, 2014, s. 51, 57).

3.2. Vlado Uhlár pritom bol známy aj tým, že žiadal, aby sa v záujme odstránenia tejto (podľa neho) „anomálie“ (tvrdej výslovnosti *le*, *li*) označovala mäkkosť hláskových skupín *le*, *li* a pod. aj v písme aspoň v školách. K ničomu takému však nikdy nedošlo. Otázkou je, či aj nacvičovanie mäkkej výslovnosti *le*, *li* a v *i*-ových dvojhláskach, kde sa mäkká výslovnosť považuje za jedinú alternatívu (tak sa to robí aj v Kultúre hovoreného prejavu, Sabol – Bónová – Sokolová, 2006), nie je tak trochu práca navyše. Reprezentačný Slovník súčasného slovenského jazyka v takých prípadoch výslovnosť nezaznamenáva. Napr. pri hesle *halier* sa neuvádza, že žiaduca by tu bola výslovnosť [hal'ier]. V tomto slovníku sa totiž neregistruje nijaká výslovnosť s výnimkou tých prípadov, v ktorých by mäkká výslovnosť bola „neortopedická“ ([libela], [dekan], [apetít], [politika]).

4. Niektorí autori z oblasti tzv. ľudovej jazykovedy (k pojmu porov. Čmejrková, 1992, s. 56 – 64) boj za záchranu *le*, *li* ešte pritvrdili a začali dokonca podávať aj žaloby. Takou žalobou bola napr. *Výzva na ochranu (záchranu) ľubozvučnosti slovenčiny*, ktorú v mene Miestneho odboru Matice slovenskej Bratislava 2. podal Ing. Igor Adamovič. Šlo o žalobu „na pána dr. Slavomíra Ondrejoviča, riaditeľa JÚLEŠ SAV, pre sabotovanie platnej jazykovej normy“. Zdôvodnenie podania bolo takéto (citujem ho v autentickej podobe – S. O.): „Žalovaný je špičkový reprezentant, slovenský národ im zaplatil štúdiá a platí ich ako odborníkov. Pre akési mne neznáme politické dôvody bol vymenovaný za riaditeľa Jazykovedného ústavu SAV.

Každý Slovák očakáva, že bude zodpovedne strážiť spisovný jazyk a dozerat' na dôsledné dodržiavanie jazykových noriem. Žalovaný však namiesto očakávaných povinností sa preukázateľne prikláňa na stranu sabotérov mäkkého *l'*, čo odporuje jedinej platnej, kodifikovanej norme – Pravidlám slovenskej výslovnosti. Paragraf 22, ods. 3 zákona č. 270/95 Z. z. totiž hovorí: „Akýkoľvek zásah do kodifikovanej podoby štátneho jazyka v rozpore s jeho zákonitosťami je neprípustný“ (publikované aj v Pravde, porov. Jancura 2002)¹³.

5. Je mimo všetku pochybnosť, že palatálne *l'* do zvukového i grafického inventára súčasnej spisovnej slovenčiny patrí, aj keď to platí v plnom rozsahu iba v tzv. silnej pozícii. Pritom s touto hláskou a grafémou sa u nás spája niekoľko sociolinguvistických paradoxov. Hlavným paradoxom je, že palatálne *l'* sa na jednej strane vníma ako charakteristická či dokonca najcharakteristickejšia hláska spisovnej slovenčiny, ktorá ju odlišuje od viacerých iných slovanských spisovných jazykov, najmä od češtiny,¹⁴ a ktorá dodáva slovenčine osobitý svojráz. Na druhej strane sa však v rečovej praxi viditeľne zanedbáva, pričom v tzv. slabých pozíciách už v poklese výskytu mäkkej výslovnosti dávnejšie prekročila kritickú hodnotu. Proti tomu sa občas podnikali a podnikajú rozmanité, niekedy aj dosť kuriózne („mimolinguvistiké“) opatrenia (porov. napr. spomenuté iniciatívy Vlada Uhlára v školskej praxi), kým iní autori sa naopak domnievajú, že uvedenú skutočnosť (absentovanie palatálneho *l'* v niektorých pozíciách) treba reflektovať a vyvodit' z neho aj kodifikačné závery. Eugen Pauliny v diele Fonologický vývin slovenčiny (1963a, s. 291) zistil, že zmena *l'* na *l* je mestská zmena a že mäkké *l'* sa na strednom Slovensku nevyslovuje v oblasti miest a v oblastiach susediacich s mestami. Nie je v Tekove okrem južného Pohronia, nie je v oblasti Banskej Bystrice a Zvolena, nie je v Liptove v oblasti Ružomberka a Mikuláša, nie je v strednom a východnom Gemeri (porov. podobné údaje aj u Eugena Jónu, 1946). Aj Ján Stanislav poukázal na to, že v Liptove mäkké *l'* nie je v mestách a v ich okolí, ale ani v bývalých zemianskych obciach, ale upozornil aj na to, že zmena *l' > l* bola v minulosti príznakom mestskej a zemianskej výslovnosti (Stanislav, 1932, porov. k tomu Ďurovič, 1992). Podľa Eugena Paulinyho sa za bezpríznakovú dnes aj v stredoslovenských nárečiach považuje tvrdá výslovnosť, kým výslovnosť *s l'* je príznaková, archaická, resp. „slovenskejšia“, pričom zanikanie *l'* je v nárečiach i spisovnom jazyku doteraz živý proces (Pauliny 1963a, s. 291 – 292).

¹³ Toto obvinenie nebolo jediné. V r. 1997 bola adresovaná ponosa s tým istým názvom hercom Novej scény v Bratislave, ktorí v 70. rokoch „zaviedli módu násilného pretvrdzovania *le, li*“.

¹⁴ Podľa Jána Feketeho (1996) slovenčina má najmenej päť hlások (*ä, l', í, ô, ř*), ktoré nemá nijaký iný jazyk na svete. Unikátnosť mäkkého *l'* v tomto zmysle spochybňuje však už aj ruština, ktorú sme sa donedávna učili na Slovensku všetci. Ale *l'* majú aj iné východoslovenské a južnoslovenské jazyky a rovnako aj románske jazyky, napr. taliančina, španielčina a portugalčina, nehovoriac už o rómčine, ktorú počuť aj na Slovensku (porov. k tomu Krupa – Ondrejovič, 2013. s. 68).

5.1. Vo výklade sa v tomto prípade hodí odbočiť až k Ľudovítovi (vlastne Ľudovítovi) Štúrovi, tvorcovi súčasnej spisovnej slovenčiny. Tento náš bard uvedenú hlásku a literu neprijal, ako je známe, do svojej spisovnej slovenčiny s odôvodnením, že „mekkuo l len u daktorich a málo Slovákou je v običaji a už aj tam pomalí zakapáva, odkjal ako aj preto že zvuk pre svoju veľkú rozľeklosť neprijemní a d'et'ínski v čistej Slovenčihe lepšie keď sa viňehá“ (Štúr, 1846, s. 101 – 102). Ako upozorňuje novšie Juraj Dolník (2010, s. 170 – 171), protagonista spisovnej slovenčiny palatálne *l'* hodnotí ako zvuk neprijemný a detinský a napriek tomu nadobudol u (značnej časti) Slovákov „kultovú priazeň“. Už aj v štúrovských časoch však prebiehala i po Ľudovítovi Štúrovi diskusia o charakteristike hlásky/grafémy *l'*, ktorú proti Ľudovítovi Štúrovi presadzoval najmä Samo Chalupka. Z hľadiska dobovej diskusie o palatálnom *l'* sa zdá dôležité vyjadrenie Janka Francisciho-Rimavského, jedného z posledných štúrovcov, ktorý v liste Augustovi Horislavovi Škultétymu 1. novembra 1845 napísal: „... l' bi som sám prijau kebi mau t'iskár, a potom kebi som ved'eu s istotou kd'e ho klást' či aj boľi, voľi či len ľubosť, hľadjet' atď.“ (porov. k tomu Listy, 1990). Táto Francisciho otázka rezonuje vlastne do istej miery dodnes.

5.2. Otázkou, ku ktorej sa treba vrátiť, je aj to, prečo Ľ. Štúr odmietol túto hlásku, keď Anton Bernolák, ktorý sa pokúsil o kodifikáciu pred ním, palatálne *l'* do svojho inventára zaradil dokonca aj v pozícii *le, li*. A to napriek tomu, že základom jeho kodifikácie bola západoslovenská kultúrna slovenčina, resp. jazyk mesta Trnavy, kde palatálne *l'* nie je prítomné. Vlado Uhlár to zdôvodňuje tak, že Anton Bernolák pochádzal z oravskej Slanice, kde bolo mäkké *l'* vždy prítomné, a Ľudovít Štúr zasa z obce (Zay)Uhrovec, kde sa mäkké *l'* nevyskytovalo. Nemožno však povedať, že by iné javy v Štúrovom systéme mali základ (najmä) v uhrovskom nárečí. Je dostatočne známe, že Štúrov systém vychádza z väčšieho stredoslovenského areálu (Ferenčíková, 2017), hoci je zároveň pravda, že sa Štúr neopiera ani tak o nárečia, ale – ako na to poukázal argumentovane Ľubomír Ďurovič – skôr o stredoslovenskú mestskú reč, najmä o reč Liptovského Sv. Mikuláša (Ďurovič, 1992). Napokon o mestskej (zemianskej) príčine zanedbávania mäkkého *l'* písal, ako sme už uviedli, už (kriticky) aj Ján Stanislav (v Liptovských nárečiach, 1932). Aj z toho vyplýva, že tu máme do činenia s pomerne zjavným protikladom urbánnej a rurálnej slovenčiny (takýto výklad presadzuje i Ľ. Ďurovič, 2000, s. 115¹⁵ a S. Habijanec, 2017, s. 214, ale do istej miery situáciu s palatálnym *l'* takto vníma už aj Ján Stanislav, 1932). I podľa našej miniankety dnešná **živá norma** kultivovanej slovenčiny najčastejšie žiada vo **všetkých** výslovnostných štýloch, aby sa palatálne *l'* dôsledne realizovalo pred zadnými vokálmi, spoluhláskami a pred pauzou, kým pred hláskami *e, i, í*

¹⁵ Ľ. Ďurovič upozorňuje na prekáračky medzi Liptovským Mikulášom a neďalekým Ľanovom typu „V Ľanove, na poľaňe, na beľavo aj ľan kvitňe“ (Ďurovič, 2000, s. 256), ktoré patria takisto do stereotypného vnímania rozdielov medzi mestom a dedinou.

a *i*-ovými dvojhláskami je vo väčšine prípadov bežná nepalatálna výslovnosť, pričom palatálna výslovnosť tu pôsobí často silne príznakovo, rurálne. Znovu pripomíname, že aj podľa pôvodného návrhu (Horecký – Peciar, 1952/53) je tu namieste i mäkká (nielen tvrdá) výslovnosť.

5.3. Odkážme ešte aspoň na jeden citát z článku Jána Mihála *Fonéma l' v slovenskom spisovnom jazyku* (1971, s. 244): „I ja som za fonému l' v slovenskom spisovnom jazyku, lebo tak mi káže úcta k reči svojich rodákov, ktorých väčšina túto spoluhlásku rúče vyslovuje: nič to, že sa miestami stratila vplyvom neslovenským z reči ľudu, ale pôvodne tam bola, nuž a to je hlavné. Prihovárajú sa za ne aj dôvody estetické a môžeme hovoriť o ľubozvučnosti, aj o slovanstve a o rozličných dobrých atribútoch v prospech fonémy l', lebo každá hláska nášho jazyka nám musí byť milá, pekná na svojom mieste“. Podobne to formuluje aj Ján Kačala (1997, s. 70), ktorý v hláske *l'* vidí špeciálnu „národnoreprezentatívnosť“, keďže „aj prostredníctvom jestvovania a fungovania tejto hlásky si slovenčinu a osobitne spisovnú slovenčinu uvedomujeme ako našu, nám najbližšiu, odlišnú od iných jazykov a schopnú vyjadriť všetky prejavy nášho ducha ... Čiže aj prostredníctvom hlásky l' je slovenčina taká, aká je, akú ju vnímame pri každodennom upotrebuванні, akú ju máme radi, akú ju pestujeme a svojou jazykotvornou prácou ustavične zdokonaľujeme“.

5.4. V roku 2019 sa v Košiciach konalo vedecko-umelecké sympóziu pod názvom *Veda a umenie bez bariér* na oslavu osemdesiatin Jána Sabola. Podujatie otvorila prednáška Slavomíra Ondrejoviča s trochu provokatívnym názvom *Dá sa niečo vo zvukovej rovine spisovnej slovenčiny vykladať aj ináč, ako to robí Ján Sabol?* Nikto, pravdaže, nepochyboval a doteraz nepochybuje, že Ján Sabol je jedným z vrcholných predstaviteľov slovenskej i slovanskej jazykovedy, ktorý v početných monografiách a štúdiách mnohokrát dokázal, že práve zvukovú rovinu vie vysvetľovať a interpretovať tak kreatívne a invenčne a, dodajme ešte, prostredníctvom takých originálnych metafor, ako málokto iný (Ondrejovič, 2019). Poslednou publikáciou Jána Sabola, na ktorú sa toto vystúpenie odvolávalo a s ňou mierne aj polemizovalo, je *Kultúra hovoreného prejavu* z r. 2006, ktorú jubilant napísal spolu s Ivetou Bónovou a Miloslavou Sokolovou. Dodajme, že najnovším posunom v interpretácii palatálneho *l'* v tzv. slabej pozícii sú výklady v publikácii Ivety Bónovej (2019), v ktorých sa reflektujú (v každom prípade sa neodmietajú) možnosti tvrdej i mäkkej výslovnosti *le, li/le, li*.

5.5. Ján Sabol pritom v uvedenej monografii z r. 2006 (Sabol – Bónová – Sokolová 2006, s. 51 – 57) zreteľne ukazuje, ako sa artikulačný priestor dvojice *l – l'* svojou nižšou diferencovanosťou líši od „symetrických“ protikladov *t – t', d – d', n – ň* (porov. k tomu aj Horecký, 2001, s. 48). Ján Sabol tu spomína osobitosť priestoru nižšieho výslovnostného štýlu s prienikom aj do neutrálneho štýlu. Ábel Král' aj v najnovšej verzii *Pravidiel slovenskej výslovnosti* (2009) pripúšťa síce i výslovnosť

s mierne mäkkým *l'*, ale s dôležitým dodatkom, že vždy musí byť pri tom jasné, že sa vyslovuje mäkké *l'* (a nie napr. neutrálne *l*).

5.6. Medzi binárnymi protikladmi spisovnej slovenčiny podľa palatálnosti/nepalatálnosti *d/d'*, *t/t'*, *n/n'* a *l/l'* je najlabilnejšia posledná dvojica, čo sa prejavuje najmä vo fonologicky slabých pozíciách pred *e*, *i* a tzv. *i*-ovými dvojhĺskami. Na tom sa zhodne väčšina autorov. Ide však o to, čo s tým a akú „kodifikačnú“ stratégiu zvolíť voči uvedenej asymetrii. Niektorí autori túto (podľa nich) „anomáliu“ chcú riešiť, ako sme už uviedli, akýmikoľvek opatreniami, aby sa tento „nezdravý“ vývoj zvrátil či aspoň zastavil, iní však berú do úvahy vývin v živej (nie kodifikovanej) spisovnej slovenčine poukazujúc na potrebu podrobnejšieho výskumu a na neúnosnosť striktnnej kodifikácie palatálneho variantu a vyžadujú si kodifikovať v zhode s praxou dvojakú výslovnosť (podrobnejšie porov. už vyššie). V tejto polemike sa však objavujú neraz i skresľujúce tvrdenia, napr. že mäkkú výslovnosť skupín *le*, *li* presadzoval aj L. Novák (tak to nachádzame v Pravidlách slovenskej výslovnosti Á. Kráľa, 1984, 1988, 1996, po ňom napr. aj u L. Rendára, 2001), hoci v štúdiách tohto tvorca slovenskej fonologickej teórie nájdeme dostatočný počet pasáží, kde sa Ľudovít Novák zreteľne dištancuje od takejto praxe a takéhoto výkladu¹⁶.

6. Bohuslav Hála už v roku 1929 v publikácii *Základy spisovné výslovnosti slovenské* upozornil na nejednotnosť výslovnosti palatálneho *l'* v slovenčine. Ukázal, že na Slovensku sa vyslovuje *l'* „čistě měkce“ i „trochu tvrději (poloměkce)“ (s. 58). Túto variantnosť však nespojil s nijakou teritoriálnou diferenciáciou na slovenskom území, ani s fonologickým okolím. Na nejednotnosť výslovnosti palatálneho *l'* upozorňujú aj *Pravidlá slovenskej výslovnosti* Á. Kráľa – v pôvodnom vydaní z r. 1984 i v poslednom vydaní z r. 2009. Vyčleňujú sa podľa stupňa palatálnosti dokonca tri druhy *l'*: zmäččené, mäkké i veľmi mäkké, z ktorých sa aj podľa tohto výkladu uprednostňujú prvé dve. Tzv. veľmi mäkké *l'* sa zasúva do úzadia ako menej prijateľné, hoci zároveň sa informuje, že v spisovnej slovenčine sú prípustné všetky tri typy. Dôležité je ešte doplniť, že Á. Kráľ palatálne *l'* na východnom Slovensku považuje za mäksie ako stredoslovenské¹⁷. Tento záver spochybňuje už prvá veľká ortoepická

¹⁶ Napr. v konferenčnom zborníku *Kultúra spisovnej slovenčiny* (1967) možno nájsť na s. 192 takúto pasáž od Ľudovíta Nováka: „Dobre, ustáľme, že najideálnejšia vzorná divadelná výslovnosť by mala byť taká, ako sme práve uviedli (t. j. s *le*, *li* – S. O.), no popri tejto najlepšej výslovnosti by mal byť úplne rovnoprávny ten ortoepický variant, za rovnoprávnosť ktorého i ja bojujem. Už do smrti mám nie dlho (Ľudovít Novák to hovorí v r. 1965, teda ako 57-ročný!), ja sa už nejdem učiť sústavne vyslovovať prípady typu *list*, *len*. My sme sa to tak naučili bez *l'*. Niektorí sú inej mienky. Dobre, kto z mladších a mladých je za to, ako jedinú prípustnú výslovnosť *l'*, nech sa to i v praxi naučí. O hercoch sa hovorilo, že umelecká stránka im uniká, ak úzkostlivo striehnu na výslovnosť. Tak aj u nás vedcov by zas pojmová (s. 193) stránka unikala, keby sme sústredili pozornosť na *list*, *len* a podobné prvky. Nerozvíjам tu nijaké teórie, hovorím konkrétne k veci“ (podrobnejšie o tom porov. u S. Ondrejoviča, 2010).

¹⁷ Výslovnosť uvedenej hlásky je foneticky výborne zdokumentovaná nielen v spomínanej práci B. Hála (1929), ale predovšetkým v *Atlase slovenských hlások* J. Dvončovej, Á. Kráľa a I. Jenču (1969). Žiaľ, vždy iba v pozícii pred zadným vokálom. To isté sa týka aj *Atlasu slovenského jazyka* (Štolc a kol,

štúdia *Slovenská mäkká spoluhláska l'* Jozefa Lišku (1956, s. 114 – 126), ktorý sa touto vecou výskumne zaoberal aj v početných ďalších príspevkoch. Dôležité je, že J. Liška neodhadoval stav vecí iba z náhodných auditívnych dojmov, ako to nachádzame u mnohých iných autorov, ktorí sa k tejto veci vyjadrovali, ale on artikuláciu *l'* veľmi podrobne skúmal vo východoslovenských i stredoslovenských nárečiach, ako aj v spisovnej výslovnosti u používateľov z najrozličnejších krajov Slovenska. Naozaj sa oplatí vrátiť k tejto jeho štúdii, ale aj k iným jeho štúdiám, napr. pri príležitosti stého výročia od jeho narodenia (porov. zborník *Kúzlo zvukov*, 2019). Záver jeho analýzy je v tejto veci úplne jednoznačný: „vcelku východoslovenské *l'* mäkkosťou odpovedá *l'* martinskému“ (1956, s. 122). No dajú sa, pravdaže, nájsť aj regióny s hláskou *l'*, ktorej palatálnosť je výraznejšia. Týmto teritóriom je Dolná zem (k „*l'*-ovej“ situácii na Dolnej zemi porov. u M. Dudka, 2008, s. 58 – 59 a 149).

6.1. Ťažko vyvrátiteľným argumentom v prospech tvrdenia, že situácia je v tejto veci zrelá na zmenu v platnej kodifikácii, bola v medzičase aj Liškova „usvedčujúca“ analýza reči viacerých našich špičkových hercov SND v 60. rokoch 20. storočia, teda ortoepicky „najvzorovejších“ používateľov slovenského jazyka tej doby (Viliam Záborský, Ladislav Chudík, Karol L. Zachar, Ctibor Filčík, Karol Machata, Július Pántik, Jozef Adamčík, Hana Meličková, Viera Strnislová, Zdena Grúberová, Oľga Borodáčová, Ivana Kováčiková), ale i samých kodifikátorov, ktorých tento vynikajúci fonetik „odhalil“ dôvtipným spôsobom: nahrál ich vystúpenia a demonštroval na podujatí, na ktorom sa diskutovalo aj o danom probléme (Liška, 1967a)¹⁸. Bolo to pre kodifikátorov zrejme dosť neprijemné a asi preto sa mu dostalo z pera J. Ružičku, vedeckého redaktora zborníka *Kultúra spisovnej slovenčiny*, kde Liškov článok vyšiel, takéhoto hodnotenia: „Konštatácie J. Lišku o realizácii spoluhlásky *l'* v skupinách *li*, *le* sa zdajú subjektívne: chýba im ako podklad objektívna analýza... Referát J. Lišku uverejňujeme v pôvodnom znení ako historický dokument“ (*Kultúra spisovnej slovenčiny*, 1967a, s. 151). Nie je jasné, prečo sú práve pozorovania a konštatácie J. Lišku subjektívne. Zdá sa, že v danom zborníku je viacero konštatácií, ktoré by si takúto kvalifikáciu zaslúžili omnoho viac. Hodná pozornosť je však aj diskusná poznámka J. Štolca, že nevie pochopiť, aký zmysel mali zvukové na-

1968), kde sa rozšírenosť palatálneho *l'* v slovenských nárečiach uvádza takisto len pred zadnými vokálmi. Autori týchto atlasov zrejme neprikladali odlišnosti okolia v týchto prípadoch osobitnú pozornosť. Z dnešného pohľadu, keď relevantnosť tohto okolia (t. j. toho, že iná situácia s *l'* je pred *e*, *i*, *í* a *i*-ovými dvojhláskami a iná v ostatných pozíciách) je čoraz zrejmejšia, možno to vnímať ako dosť vážny nedostatok (dôležité analytické doplnenia nachádzame u R. Pavlíka 2010).

¹⁸ J. Liška v zborníku *Kultúra spisovnej slovenčiny* (Záver k diskusií o kodifikácii spisovnej výslovnosti, s. 197 – 200) dodáva, že „... túto výslovnosť (le, li) majú dodržiavať predovšetkým tí lingvisti, ktorí ju obhajujú, ale vo svojich hovorených prejavoch sa sami proti nej prehrešujú až na 98 percent. Ojedinelé použitie mäkkého *l'* v slove *al'e* nemôže zmeniť praktický postoj k výslovnosti týchto skupín, ani ku kultúre hovoreného slova. Chcú diktovať túto výslovnosť iným, ale ich samých sa to netýka?“ (s. 197).

hrávky, no najmä odpoveď J. Lišku na ne (Kultúra spisovnej slovenčiny 1967, s. 199). Na námietku, že tieto jeho pozorovania a úvahy vychádzajú zo „surovej empirie“ (Š. Ondruš), J. Liška vhodne reaguje tak, že vychádza z praxe, zo zisťovania stavu dnešnej výslovnosti, lebo to je podľa neho princíp základného výskumu a do čierneho triafa aj konštatáciou, že „u nás sme si zvykli aj v ortoepii teoretizovať viac na základe predpokladaného jazykového stavu než na základe poznania skutočného stavu zvukovej stránky spisovnej slovenčiny...“ (Liška, 1967b, s. 197, porov. aj Ivančová, 2019), pričom nemožno povedať, že by toto jeho tvrdenie neznelo v súčasnej ortoepickej situácii na Slovensku aktuálne doteraz.

6.2. Jozef Liška (1967, s. 155) upozornil ešte na to, že spravidla „tí, ktorí dôsledne vyslovujú skupiny *le, li* mätko, vyslovujú ich aj v prevzatých (cudzích) slovách“. Je to iste závažný fakt aj z hľadiska riešenia danej problematiky.

6.3. Zvuková rovina dolnozemskej slovenčiny sa vyznačuje niekoľkými výraznými črtami, ktorými sa odlišuje od (spisovnej) slovenčiny v materskej krajine. Markantný – okrem niektorých suprasegmentálnych a lexikálnych osobitostí – je aj fakt, že „vzdialenosť“ medzi mäkkým a tvrdým (palatálnym a nepalatálnym) *l/l* je na tomto teritóriu výraznejšia než na materskom území Slovenska. Uvedená markantnosť sa znásobuje ešte tým, že na rozdiel od bežnej výslovnosti na Slovensku skupiny *le, li* ostávajú v dolnozemskej slovenčine „naplno“ palatálne, kým na slovenskom území v týchto pozíciách došlo k viditeľnému pohybu smerom k zníženiu palatálnosti

6.4. Palatálne *l* predstavuje v slovenčine fenomén s výraznou symbolikou. Keď Anton Hrnko sa žaloval v denníku *Republika*, že slovenčina stráca svoju ľubozvučnosť, čitatelia reagovali najčastejšie takto: ako môže o ľubozvučnosti slovenčiny hovoriť práve niekto, u ktorého nepočuť ani jedno mäkké *l*. Unizóno mu radili: Šuster, drž sa svojho kopyta!, nemudruj o tom, do čoho sa nerozumieš! Juraj Dolník v súvislosti s hláskou *l* oprávnené hovorí o kulte *l* v spisovnej slovenčine (Dolník, 2010, s. 71). A to napriek tomu, že výslovnosť *l* sa v hraniciach Slovenska v pozíciách pred *e, i* a pred *i*-ovými dvojhláskami zreteľne stvrdzuje. Takýto proces možno pozorovať aj v poľštine (Stieber, 1974) i v bulharčine (Kotova, 1974) – porov. k tomu Ondrejovič (2011a). J. Sobolovský k nim pripája aj posuny v maďarčine¹⁹.

6.5. Vnímanie uvedeného problému je v slovenskej jazykovednej komunite, ako vidieť, doteraz značne diferencované až vyhrotené. Je tu naďalej skupina jazykovedcov, ktorí zastávajú názor, že v (spisovnej) slovenčine je nevyhnutné držať mäkké *l* vo všetkých pozíciách za každých okolností, aj keď niektorí z nich pripúš-

¹⁹ Tento autor upozorňuje na fakt, že napr. pôvodná výslovnosť slova *diera* mala v maďarčine podobu *lyuk* [lʏk], ktorá sa zachovala napr. v plaveckých (palóckych) nárečiach, kým dnes je v spisovnej maďarčine „popánštená“ výslovnosť [juk]. Dôvody vyhýbania sa mäkkému *l* v slovenčine nevníma Š. Sobolovský – na rozdiel od Ľudovíta Štúra – ako estetické, ale ako „magnátske“ (Sobolovský, 1941).

ťajú v živom jazyku rôznu mieru palatality, ale početná je aj skupina tých jazykovedcov, ktorí sa domnievajú, že v súčasnej situácii treba pripustiť v týchto pozíciách (pred *e*, *i* a *i*-ovými dvojhláskami) ako korektný aj nepalatálny variant, ktorý v súčasnosti reprezentuje predovšetkým mestskú výslovnosť na západnom, ale aj strednom a východnom Slovensku (porov. už Horecký – Peciar, 1952/1953). Ako ukázal už aj Miroslav Dudok vo svojej analýze z r. 2008, v ktorej sledoval výslovnosť týchto skupín v Slovenskom rozhlase, v mediálnom priestore na Slovensku jednoznačne prevláda v týchto pozíciách tvrdá (nepalatálna) výslovnosť. K uvedenej problematike sa M. Dudok vrátil aj v štúdiu *Jazyková kultúra v postmodernej situácii* (2009), v ktorej na základe empirického výskumu znovu potvrdil, že nepalatálna výslovnosť skupín *le*, *li*, *lí*, *lie*, *lia*, *liu* je na Slovensku dominantná. Ukázal pritom, že keby sa kodifikačná prax opierala o živý jazyk a predovšetkým o to, ako jazyk používa mladšia a stredná generácia na území Slovenska, ťažko by niekto mohol spochybniť kodifikáciu oboch variantov (palatálneho i nepalatálneho). V tejto súvislosti upozornil aj na zvláštny paradox: vzorná výslovnosť (t. j. výslovnosť podľa platnej kodifikácie – S. O.) *ll'* vrátane mäkkej výslovnosti *le*, *li* „funguje“ najmä v enklávnej slovenčine vo Vojvodine a v rumunskom Banáte (Dudok, 2009, s. 67). Pritom však podľa neho podmienky „jazykového izolacionizmu“, ktoré tu vládnu, bránia možnosti, aby táto situácia predstavovala závažnejší argument na podporu kodifikácie palatálnej výslovnosti uvedených skupín aj na Slovensku. Ukazuje sa, že situácia na Dolnej zemi je v tejto veci špecifická. Aj nové výskumné sondy pritom potvrdzujú, že oslabenie výslovnosti *l'* pred *e*, *i* je v spisovnej praxi nesporným faktom, takže je takmer nepochopiteľné, ako sa našim kodifikačným príručkám podarilo „preplávať“ kodifikačné vody bez toho, aby museli meniť či aspoň oslabiť striktné kodifikačné pravidlo.

V minulosti sa aj v učebniciach slovenčiny pre cudzincov zvyčajne vyžadovalo podľa oficiálnej kodifikácie mäkké vyslovovanie slov *leto*, *lipa*, *liezť* a pod. Siniša Habijanec (2017, s. 213) demonštroval komunikačné ťažkosti, keď slovo *pleseň* vyslovil ako [*pl'eseň*], čo prítomní Slováci interpretovali ako *pieseň*. Novšie sa už v učebniciach pre cudzincov upozorňuje, že slová *leto*, *lipa*, *liať*, *lietať* a pod. sa môžu vyslovovať mätko i tvrdo (porov. Kamenárová, Španová, Ľos Ivoríková, Mošat'ová, 2018, s. 51)

6.6. V 90. rokoch autor tejto štúdie podnikol výskumnú cestu po stredoslovenských mestách (Martin, Modrý Kameň²⁰, Brezno, Banská Bystrica, Prievidza, Zvo-

²⁰ Modrý Kameň, donedávna (so svojimi 1600 obyvateľmi) najmenšie mesto na Slovensku (dnes toto prvenstvo prebrali Dudince), je podľa Jána Feketeho známy aj tým, že tu má v domácich i prevzatých slovách dominantnú pozíciu mäkké *l'* (*la'la*, *la'lušky*, *š'labikár*, *krub'ľa*, *štrinf'ľa*, *cigaret'ľa*, *škarnic'ľa*, *krumpl'ľa*, *štrúdl'ľa*, *pl'undruvat'* a pod, ale „koncovky slovíe v minulom čase množného čísla a iné koncovky so zakončením na *-li* a *-le* sa nikdy nemäkkčia a *le*, *li* sa vyslovuje tvrdo aj v ďalších podobných prípadoch“ (1995, s. 25).

len²¹, Lučenec, Žilina, Dolný Kubín, Liptovský Mikuláš), v ktorých evidoval vo všeobecnosti mäkkú i tvrdú výslovnosť v uvedených pozíciách *le, li, le, li*, pričom mäkký variant výslovnosti zaznamenal najmä u tých obyvateľov, ktorí do miest prichádzali (za prácou, za nákupom a pod.) z okolitých obcí a aj v stredoslovenskom mestskom teréne sa stretol s vnímaním výslovnosti *le, li, lí, lie, liu, lia* ako rurálnej. Zaujímavý výskumný doklad je z Dolného Kubína. Na moju poznámku adresovanú domácim, že som prekvapený výslovnosťou skúmaných oravských respondentov, lebo som v tomto regióne očakával mäkkú výslovnosť *le, li*, bola odpoveď: „To nájdete v niektorých dedinách aj u nás, iné naše dediny zasa hovoria tvrdo, ako Záhoráci. *My hovoríme normálne*“. Ťažko si predstaviť evidentnejšiu diagnózu jazykovej normality.

6.7. Bez zaujímavosti nie je ani situácia v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV, v inštitúcii, ktorá väčšinu kodifikačných príručiek pripravovala, kde počet v súčasnosti medzi 56 pracovníkmi palatálnu výslovnosť *l'* pred *e, i* len u jednej, resp. dvoch-troch pracovníčok. Ide o takú minimálnu hodnotu, že nám nemôže neprísť na myseľ ono biblické: „Vodu kážu, víno pijú“. Jozef Muránsky (porov. 1971), Daniela Slančová a Miloslava Sokolová (2011) zároveň ukázali, že mestská situácia vo východoslovenských mestách nie je v tejto veci vôbec odlišná od situácie v stredoslovenských mestách. V uvedenom kontexte nemožno zabudnúť ani na štúdiu Miroslava Dudka *Slovenská spoluhláska l' – mytéma alebo realita?* (2002), v ktorej tento autor uvádza výsledky plošného (celodenného) sledovania vysielania Slovenského rozhlasu. Táto štúdia takisto potvrdila prestížnosť nepalatálnej výslovnosti *l* v pozícii pred *e, i* (vedľa palatálnej) u kultivovaných hovoriacich. Ináč je to, pravdaže, na Dolnej zemi (Dudok, 2008) a v starých nahrávkach filmových týždenníkov, ale aj filmov z 50. a 60. rokov 20. storočia, keď sa ešte „pestovala“ palatálnosť.

7. Najčastejšie problémy vo výslovnosti *l'* mohli byť teda v pozícii pred samohláskami *e, i, í* a dvojhláskami [*l'eto, l'ipa, l'izat', l'ietat', pol'ia...*], ale ak sme pripravení pripustiť, že v súčasnosti sa uvedená výslovnosť vníma v kultivovaných prejavoch ako príznaková a v bežnej reči ako prinajmenšom zvláštna, nemusíme brať tieto prípady vôbec ako problémové. Problém môžeme odhaliť pri výslovnosti *l'* iba v prípadoch, keď sa táto hláska/graféma vyskytuje pred ostatnými samohláskami (*ľudia, kľúč, kľačať, poľovník*) alebo pred spoluhláskami (*veľký, maľba, učiteľský, voľný, veľmi* atď.). Túto výslovnosť v prípade, že sa realizuje prostredníctvom *l*, nemožno označiť za spisovnú a korektnú.

²¹ Zvolenčania podľa Lujzy Urbancovej (2013, najmä s. 59 – 61) svoju výslovnosť *le, li* charakterizujú ako tvrdú a mäkkú *l'* spájajú výlučne s obyvateľmi okolitých dedín. Nikto z domácich nevyslovuje názov svojho mesta ako [zvoľen], ale výlučne len [zvolen]. Podľa Františka Kočiša (1988) vo Zvolene si už žiaci základných škôl pokladajú takmer za stavovskú povinnosť či hrdosť mäkké *l'* nevyslovovať a niektorí zvolenský herci odmietajú vyslovovať mäkké *l'* (zdroj neznámy).

7.1. Z nášho textu je zrejmé, že pri palatálnom *l'* v pozíciách pred *e, i, í* a *ia, ie, iu* by sme na základe rekapitulácie a rezumácie doterajších výkladov dávali prednosť variantnej výslovnosti (resp. variantnej kodifikácii): mäkkej i tvrdej. Tým nadväzujeme na známe návrhy z 50. rokov 20. storočia, ale aj na argumenty niektorých významných slovenských fonológov, morfonológov, sociolingvistov a historikov jazyka, no vedie nás k tomu predovšetkým ohľad na výskum jazyka a živých noriem (spisovnej) slovenčiny. Pripustením variantov s tvrdou výslovnosťou *le, li, lí, lia, lie, liu* by kodifikácia v tejto veci vyšla v ústrety kultivovanému úzu. V tom sme zajedno s vyjadrením popredného zahraničného lingvistu Sinišu Habijanca, podľa ktorého spoluhláska *l'* by ani po oficiálnom kodifikovaní alternatívnej výslovnostnej normy neustúpila zo svojich pozícií už aj preto, že v implicitnej výslovnostnej norme takáto prax vlastne už funguje veľmi dlho. V každom prípade: ak by sa aj v tejto súvislosti trochu znížila frekvencia *l'*, slovenčina by nestratila nič „zo svojej ľubozvučnosti, pestrosti, vlnitosti a – krásy“ (Habijanec, 2017, s. 215). Možno, že by sa tým ešte všetky tieto jej atribúty znásobili.

Literatúra

- BÓNOVÁ, Iveta: Ortoepia javov na segmentálnej úrovni. Košice: Filozofická fakulta UPJŠ 2019. 98 s.
- ČMEJRKOVÁ, Světla: Jazykové vedomí a jazyková kultúra (zamyšlení nad tzv. ľudovým jazykozpytom). In: Slovo a slovesnosť, 1992, roč. 53, č. 1, s. 56 – 64.
- DOLNÍK, J.: Kultové objekty v slovenskom jazykovom prostredí. In: Studia Academica Slovaca. 39. Eds. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava: Univerzita Komenského 2010a, s. 61 – 73.
- DOLNÍK, Juraj: Jazyk, človek, kultúra. Bratislava: Kalligram 2010b. 221 s.
- DOLNÍK, Juraj: Jazyk v pragmatike. Bratislava: Veda 2018. 198 s.
- DUDOK, Miroslav: Slovenská spoluhláska *l'* – mytéma alebo realita? (rukopis 2002).
- DUDOK, Miroslav: Zachránený jazyk. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2008. 205 s.
- DUDOK, Miroslav: Jazyková kultúra v postmodernej situácii. In: Jazyková kultúra na začiatku tretieho tisícročia. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda 2009, s. 63 – 68.
- ĎUROVIČ, Ľubomír: Atlas slovenského jazyka a jazyk mesta. In: Studia z dialektologiei polskej i slowiańskiej. Red. B. Borys – W. Sedzik. Warszawa: Polska Akademia Nauk 1992, s. 69 – 73.
- ĎUROVIČ, Ľubomír: Jazyk mesta a spisovné jazyky Slovákov. In: Mesto a jeho jazyk. Ed. S. Ondrejovič. Sociolinguistica Slovaca. 5. Bratislava: Veda 2000, s. 111 – 117.
- ĎUROVIČ, Ľubomír: Nová spisovná slovenčina v Štúrovej Nauke reči Slovenskej. In: JÓNA, Eugen – ĎUROVIČ, Ľubomír – ONDREJOVIČ, Slavomír: Ľudovit Štúr Nauka reči Slovenskej. II. Komentáre – Bibliografia. Bratislava: Veda 2006, s. 56 – 257.
- DVONČ, Ladislav: K diskusií o niektorých problémoch slovenskej výslovnosti. In: Slovenská reč, 1965, roč. 30, č. 3, s. 143 – 153.
- DVONČ, Ladislav: K otázke spoluhlásky *l'* v spisovnej slovenčine. In: Jazykovedný časopis, 1966, roč. 17, č. 1, s. 75 – 84.
- DVONČOVÁ, Jana – JENČA, Gejza – KRÁL, Ábel: Atlas slovenských hlások. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1969. 105 s.
- FEKETE, Ján: Krátky slovník nárečia slovenského modrokamenského. Bratislava: Print-Serves 1995. 199 s.

- FEKETE, Ján: *Ó, ó*. In: Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 1996, roč. IV + 112, s. 119.
- FERENČÍKOVÁ, Adriana: Štúrova kodifikácia vo svetle nárečových výskumov. In: Jazykovedné dielo Ludovíta Štúra v historických a súčasných interpretáciách. Eds. S. Ondrejovič – J. Kmiťová. Bratislava: Veda 2017, s. 80 – 102.
- FINDRA, Ján: Mäkkostná korelácia a spoluhláska /l/. In: Slovenská reč, 2011, roč. 76, č. 1 – 2, s. 68 – 73.
- HABIJANEC, Siniša: Slovenská spoluhláska /l/ – kodifikácia verzus úzus. In: Jazyk a jazykoveda v pohybe 2. Na počesť Slavomíra Ondrejoviča. Eds. B. Chocholová – L. Molnár Satinská – G. Múcsková. Bratislava: Veda 2017, s. 208 – 218.
- HABOVŠTIAK, Anton: O výslovnosti skupín *le, li*. In: Slovenská reč, 1953/53, roč. 18, č. 6, s. 225 – 234.
- HÁLA, Bohuslav: Základy výslovnosti slovenské a srovnání s výslovností českou. Praha: Nákladem Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v komisi F. Řivnáče, knihkupce Karlovy univerzity 1929. 133 s.
- HORÁK, Gejza: Hodnotenie jazykovej kultúry v SND. In: Hodnotenie javiskovej reči v činohre SND. Red. J. Slivko. Bratislava: Zväz slovenských dramatických umelcov 1978, s. 2 – 26.
- HORECKÝ, Ján – PAULINY, Eugen: O reforme slovenského pravopisu. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1948, 60 s.
- HORECKÝ, Ján – PECIAR, Štefan: K jednotlivým bodom novej pravopisnej úpravy. In: Slovenská reč, 1952/53, roč. 18, č. 1, s. 35 – 47.
- HORECKÝ, Ján: Kultivovanie slovenčiny. Princípy a kritériá. Spisy Slovenskej jazykovednej spoločnosti. Red. S. Ondrejovič. Bratislava: Slovenská jazyková spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav E. Štúra SAV 2001. 52 s.
- CHUDÍK, Ladislav: Hodnotenie jazykovej kultúry v SND. In: Hodnotenie javiskovej reči v činohre SND. Red. J. Slivko. Bratislava: Zväz slovenských dramatických umelcov 1978, s. 33 – 37.
- CHUDÍK, Ladislav: O autorite jazyka a autora. In: Večerník, 1984, č. 102 (25. mája 1984), s. 5.
- IVANČOVÁ, Lena: Slovenská ortoepická norma podľa Jozefa Lišku. In: Kúzlo zvukov. Eds. Marián Gladiš – Lucia Jasinská. Košice: Filozofická fakulta UPJŠ 2019, s. 19 – 24.
- JAMRICH, Dušan: Herec a jeho reč. In: Správy, 1988, s. 1 – 2.
- JANCURA, V.: Zažaloval riaditeľa Jazykovedného ústavu. In: Pravda, 10. augusta 2002, s. 1 – 2.
- JÓNA, Eugen: Poznámky k návrhom na reformu slovenského pravopisu. In: Slovenská reč, 1946, roč. 12, č. 1 – 2, s. 46 – 57 a 104 – 113.
- KAČALA, Ján: Slovenská mäkká spoluhláska /l/. In: Kultúra slova, 1997, roč. 31, č. 2, s. 65 – 72.
- KAMENÁROVÁ, Renáta – ŠPANOVÁ, Eva – LOS IVORÍKOVÁ, Helena – MOŠAŤOVÁ, Michaela: Krížom-krážom. Metodická príručka – slovenčina A1 + učebnica A1. Bratislava: Univerzita Komenského 2018. 203 s.
- KOČIŠ, František: Systém jazyka a jazykový úzus. In: Kultúra slova, 1988, roč. 22, č. 1, s. 1 – 3.
- KOTOVA, N. V.: Za konsonanta /l/ pred *e, i* v bálgarskija knižoven izgovor. In: V pamet na profesor Stojko Stojkov (1912 – 1969). Ezikovedski izsledvanija. Sofija: Izdatelstvo na Bálgarska akademija na naukite 1974, s. 91 – 92.
- KRÁL, Abel – SABOL, Ján: Fonetika a fonológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989. 388 s.
- KRÁL, Abel: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966, 1984, 1988. 626 s.
- KRÁL, Abel: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Systematika a výslovnostný slovník. Martin: Matica slovenská 2005, 2009. 423 s.
- KRET, Anton: Diskusný príspevok. In: Ako je to s javiskovou rečovou. Red. Š. Šugár. Bratislava: Zväz slovenských dramatických umelcov 1986, s. 32 – 32.
- KRUPA, Viktor – ONDREJOVIČ, Slavomír: Jazykové mýty. In: Mýty naše slovenské. Eds. E. Krekovič – E. Mannová – E. Krekovičová. 2. vyd. Bratislava: Premedia Group 2013, s. 62 – 70.
- Kúzlo zvukov. Eds. M. Gladiš – L. Jasinská. Košice: Filozofická fakulta UPJŠ 2019. 132 s.
- Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1967. 291 s.

- Listy Jána Francisciho I. (1840 – 1850). Priprav. M. Eliáš. Martin: Matica slovenská 1990. 272 s.
- LIŠKA, Jozef: Slovenská mäkká spoluhláska *l*. In: Československá logopedie. Red. L. Edelsberger et. al. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1956, s. 114 – 126.
- LIŠKA, Jozef: Kodifikácia spisovnej výslovnosti. In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1967a, s. 149 – 160.
- LIŠKA, Jozef: Záver k diskusii o kodifikácii spisovnej výslovnosti. In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1967b, s. 197 – 200.
- LIŠKA, Jozef: Palatálna laterála v slovenčine. In: Jazykovedný časopis, 1971, roč. 22, č. 2, s. 128 – 156.
- LIŠKA, Jozef: Výskum hovorenej slovenčiny a ortoepia. In: Hovorená podoba spisovnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca. 6. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2007, s. 167 – 179.
- MELIŠ-ČUGA, Ľudovít: K návrhu nových Pravidiel slovenského pravopisu. In: Slovenská reč, 1952/53, roč. 12, č. 4, s. 116 – 124.
- MIHÁL, Jozef: Fonéma *l* v slovenskom spisovnom jazyku. In: Jazykovedné štúdie 11. Jónov zborník. Red. J. Oravec. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1971, s. 241 – 244.
- MURÁNSKY, Jozef: Výslovnosť *l* – *l* v hovorenej podobe spisovnej slovenčiny vo východoslovenských mestách. In: Jazykovedné štúdie 11. Jónov zborník. Red. J. Oravec. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1971, s. 232 – 240.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira: *l* ako Ľudevít. In: Dotyky so slovenčinou. Príloha mesačníka Slovenské dotyky 2012, č. 1, s. I – III.
- NOVÁK, Ľudovít: Niektoré otázky z ortoepie a problém pravopisnej reformy. In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1967, s. 192 – 194.
- ONDREJOVIČ, Slavo: Spoluhláska *l* v ľudových rozprávkach na gramofónových platniach. In: Kultúra slova, 1980, roč. 14, č. 7, s. 252 – 253.
- ONDREJOVIČ, Slavo: O niektorých problémoch slovenskej ortoepie. In: Slovenská reč, 1988, roč. 53, č. 2, s. 100 – 108.
- ONDREJOVIČ, Slavo: Slovenské národné divadlo v sociolingvistickom pohľade. In: Studia Academica Slovaca. 19. Prednášky 26. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1990, s. 241 – 256.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Medzi jazykom mesta a jazykom vidieka. In: Nárečia a národný jazyk. Ed. A. Ferenčíková. Bratislava: Veda 1999, s. 113 – 120.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: K niektorým problémom pripravovaného Ortoepického slovníka slovenského jazyka. In: Sborník z Konferencie česko-slovenské pobočky ISPhS 2004. Ed. T. Duběda. Praha: Filozofická fakulta, Univerzita Karlova 2004, s. 54 – 64.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Slovenská výslovnosť a jej kodifikácia. In: Slovenská reč, 2009, roč. 74, č. 4, s. 219 – 230.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Problém palatálneho/nepalatálneho *l*// v spisovnej slovenčine najmä v pozíciách pred *e*, *i*. In: Slovenčina (nielen) ako cudzí jazyk v súvislostiach. Eds. Ľ. Žigová – M. Vojtech. Bratislava: Univerzita Komenského 2011a, s. 43 – 54.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Ortoepické inšpirácie Ľudovíta Nováka. In: Akademik Ľudovít Novák – tvorca modernej slovenskej jazykovedy a zakladateľ SAVU. Prednášky zo sympózia konaného 25. septembra 2008 v Bratislave. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2011b, s. 87 – 97.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Sociolingvistické poznámky k dvom typom palatálneho *l*. In: Philologica LXXI. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Ed. M. Dobříková. Bratislava: Univerzita Komenského 2013, s. 47 – 52.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Možno niektoré javy zvukovej roviny spisovnej slovenčiny vykladať ináč, ako to robí Ján Sabol? Ed. Iveta Bónová – Lucia Jasenská. Košice: Filozofická fakulta UPJŠ 2019 (v tlači).
- PAULÍNÝ, Eugen: Vývin skupín *d'*, *t'*, *ň*, *l* + *e*, *i* v slovenčine. In: Jazykovedný zborník SAVU V. Red. Š. Peciar. Bratislava: Nakladateľstvo SAVU 1951, s. 140 – 151.
- PAULÍNÝ, Eugen: Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1963a. 358 s.

- PAULINY, Eugen: (diskusný príspevok) In: Jazykovedné štúdie VII. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1963b, s. 48 – 49.
- PAULINY, Eugen: Norma spisovnej slovenčiny a zásady jej kodifikovania. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri JÚLŠ SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2000. 40 s.
- PAVLÍK, Radoslav: Akustické a auditívne vlastnosti slovenských laterálnych konsonantov *l, l'*. Spektrálne parametre pred *e, i, í, ia, ie, iu* v domácich slovách. In: Slovenská reč, 2010, roč. 75, č. 2, s. 109 – 129; č. 3, s. 143 – 158.
- PECIAR, Štefan: Niektoré problémy jazykovej kultúry v súčasnosti. In: Jazykovedné štúdie VII. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1963, s. 9 – 18.
- POVAŽAJ, Matej: Sonda do rozhlasového spravodajstva. In: Kultúra slova, 1994, roč. 28, č. 1, s. 9 – 17. „Pri zelenom stole: naša reč“. Návraty k takmer zabudnutej diskusii. Ed. G. Múscová – J. Vrábľová. Bratislava: Univerzita Komenského 2014. 150 s.
- RENDÁR, Lubomír: Dištinkcia mákkého *l'*. In: Varia. 14. Zborník materiálov zo XIV. kolokvia mladých jazykovedcov (Nitra – Šintava 8. – 10. 12. 2004). Zost. M. Olšiak. Nitra – Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Katedra slovenského jazyka FF UKF 2006, s. 51 – 60.
- RENDÁR, Lubomír: Kapitoly zo slovenských dejín jazykovej kultúry od polovice 20. storočia po súčasnosť. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity 2014. 92 s.
- SABOL, Ján – BÓNOVÁ, Iveta – SOKOLOVÁ, Miloslava: Kultúra hovoreného prejavu. 2. vyd. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2006. 254 s.
- SABOL, Ján: Prozodická sústava slovenčiny. Bratislava: Metodicko-výskumný kabinet Československého rozhlasu 1977. 96 s.
- SABOL, Ján: Syntetická fonologická teória. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1989. 253 s.
- SEDLÁKOVÁ, Marianna: Tendencie vývinu slovenského fonologického systému. K výslovnosti *l'* v spisovnej slovenčine. In: Jazykovedné aktuality, 2001, roč. 38, s. 84 – 93.
- SLANČOVÁ, Daniela – SOKOLOVÁ, Miloslava: Návrat k varietám hovorenej podoby slovenčiny na východnom Slovensku po pätnástich rokoch. In: Vidy jazyka a jazykovedy. Eds. M. Ološtiak – M. Ivanová – D. Slančová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2011, s. 341 – 357.
- SOBOLOVSKÝ, Štefan: Fonetický rozbor laterálnych konsonantov *l, l'* a palatálneho *l'*. In: Slovenská reč, 1941/42, roč. 9, č. 1, s. 21 – 26.
- STANISLAV, Ján: Liptovské nárečia. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská 1932. 562 s.
- STANISLAV, Ján: Slovenská výslovnosť. Príručka pre umelcov a iných pracovníkov. Martin: Osveta 1953. 295 s.
- ŠTĚPÁNOVÁ, Veronika: Vývoj kodifikácie české výslovnosti. Praha: Academia 2019. 287 s.
- STIEBER, Zdzisław: Rozwój praslowiańskich *l* i *l'* w języku polskim. In: V pamet na profesor Stojko Stojkov (1912 – 1969). Ezikovedski izsledvanija. Sofija: Izdatelstvo na Bălgarska akademija na naukite 1974, s. 73 – 76.
- ŠTOLC, Jozef a kol.: Atlas slovenského jazyka. 1. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá: Mapy. Časť druhá: Úvod, komentáre, materiály. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1968. 199 s.
- ŠTÚR, Ľudovít: Nauka reči Slovenskej. Prešporok: Nákladom Tatrina č. 1, 1846. 214 s.
- UHLÁR, Vlado: Slovenské *l'*. In: Slovenská reč, 1940/41, roč. 8, č. 7 – 9, s. 204 – 211.
- UHLÁR, Vlado: Upevnenie a rozšírenie *l'* v spisovnej slovenčine. In: Slovenská reč, 1958, roč. 23, č. 2, s. 91 – 102.
- UHLÁR, Vlado: Ľudovít Štúr a slovenčina v jeho rodnom Uhrovci. In: Kultúra slova, 1988, roč. 22, č. 9, s. 294 – 301.
- UHLÁR, Vlado: Z diskusie. In: Jazykovedné štúdie. VII. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1963, s. 45 – 46.
- URBANCOVÁ, Lujza: Mestská reč vo Zvolene. Banská Bystrica: Belianum 2013. 161 s.
- ZÁBORSKÝ, Viliam: Výslovnosť a prednes. 2. vyd. Bratislava: Osvetový ústav 1975. 145 s.

ETYMOLOGICKÉ PRÍSPEVKY K ŠTÚDIU PRIEZVISK DOLNOZEMSKÝCH SLOVÁKOV¹

Lubor Králik

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava*

KRÁLIK, Lubor: Etymological Contributions to the Study of Surnames of the Lower Land Slovaks. *Slovak Language*, 2019, Vol. 84, No 2, pp. 165 – 184.

Abstract: The article was inspired by two recent collective monographs (Divičanová et al., 2015, 2017) dedicated to the surnames used by the families of Slovak origin living in Békéscsaba (Békešská Čaba) and Tótkomlós (Slovenský Komlós) as the centres of the Slovak ethnic community in south-eastern Hungary whose members started to settle in this part of the historical “Lower Land” as early as in the first quarter of the 18th century. In the above-mentioned publications, hundreds of surnames were analyzed from various onomastic aspects (structural types, origin, onymic motivation, etc.); in this study, the author focuses on some questions of etymology and presents alternative explanations for about 30 surnames. In his opinion, some of the surnames under discussion may reflect autochthonous substantival formations otherwise not attested as common nouns in the Slovak language (*Hamza, Holok, Lászik, Losjak, Rotyis, Szpluvák*); for other surnames, the author identifies possible sources in various foreign languages historically used in this part of Central Europe, i. e., Hungarian (*Balán, Csilek*, etc.), Romanian (*Drimba, Opra, Tirják*, etc.), German (*Baiczer, Goffár, Majzik, Matajsz*, etc.), Latin (*Filadelfi*), Polish (*Kendra*) and Slovene (*Raspotnik*).

Key words: Slovak language, onomastics, etymology, Lower Land Slovaks, origin of surnames

Podnetom pre napísanie tejto štúdie sa stali nedávno vydané kolektívne vedecko-popularizačné monografie *Čibianske priezviská* (Divičanová – Chlebnický – Tušková – Uhrinová – Valentová, 2015; ďalej „Č“) a *Komlóšske priezviská* (Divičanová – Chlebnický – Tušková – Valentová, 2017; ďalej „K“), venované komplexnej analýze priezvisk rodín slovenského pôvodu žijúcich v Békešskej Čabe a Slovenskom Komlóši ako významných strediskách slovenskej komunity v súčasnom Maďarsku, resp. na historickej Dolnej zemi. Počet takýchto priezvisk, ktoré sa analyzujú v uvedených publikáciách, ich autori odhadujú na „približne šesťsto“ (Č, s. 7), resp. „okolo 320“ (K, s. 11); hoci sa priezviská v oboch lokalitách čiastočne zhodujú, nič to nemení na fakte, že čitateľom sa tu predkladá rozsiahly onymický materiál.

¹ Štúdia vznikla v rámci realizácie grantového projektu VEGA č. 2/0103/19 *ETYMO – etymologická databáza slovenskej lexiky (2. etapa) a súvisiaci etymologický výskum*. – Použitie skratky jazykov a dialektov: angl. – anglický, brus. – bieloruský, bulh. – bulharský, csl. – cirkevnoslovenský, čes. – český, fr. – francúzsky, gr. – grécky, hluž. – hornolužický, chorv. – chorvátsky, ide. – indoeurópsky, lat. – latinský, maced. – macedónsky, maď. – maďarský, ngr. – novogrécky, pol. – poľský, psl. – praslovenský, rum. – rumunský, rus. – ruský, slk. – slovenský, sln. – slovinský, srb. – srbský, stnem. – starohornonemecký, stpol. – staropoľský, strgr. – stredoveký grécky, strnem. – stredohornonemecký, stsl. – staroslovienský, tur. – turecký, ukr. – ukrajinský.

Vyššie použité slovné spojenie „komplexná analýza priezvisk“ nie je zamýšľané ako prejav akéhosi zdvorilého *captatio benevolentiae* vo vzťahu k autorom obidvoch monografií: chceme ním aspoň stručne naznačiť,² že relevantné priezviská sa v nich skúmajú nielen z vlastného onomastického hľadiska (z rôznych stránok – onymická motivácia, pôvod, štruktúrne typy, lingvogeografické či areálové aspekty a pod.), ale aj na pozadí dejín osídlenia skúmaných lokalít, najmä v kontexte migrácie príslušníkov slovenského etnika zo severnejších oblastí bývalého Uhorska (už od prvej štvrtiny 18. stor.).

V príspevku sa zameriame len na jeden aspekt naznačenej mnohostrannej analýzy, a to na etymologické súvislosti skúmaného onymického materiálu. Plne si uvedomujúc náročnosť tejto problematiky,³ v niektorých prípadoch – predstavujúcich iba fragment celkového materiálového korpusu analyzovaného v obidvoch monografiách – považujeme za možné doplniť či spresniť predložené výklady pôvodu priezvisk, resp. prezentovať alternatívne etymologické interpretácie či hypotézy.

* * * * *

Árgyelán (foneticky [árđelán]). – Informáciu „priezvisko z krajového obyvateľského mena *Ardelán* z rumunského názvu Sedmohradska *Ardeal*“⁴ (K, s. 79) mož-

² Obidve monografie by si nepochybne zaslúžili podrobné recenzie v našich odborných periodikách; túto úlohu prenehávame predstaviteľom slovenskej onomastiky.

³ K rôznym aspektom etymologizácie proprií porov. napr. Večerka a kol. (2006, s. 213 – 219: kapitola Etymologický výklad vlastných jmen). – Pokiaľ ide o etymologickú problematiku priezvisk, tvoriacu predmet nášho príspevku, na tomto mieste si dovoľujeme formulovať nasledujúce predbežné závery metodologického charakteru: Pri etymologizácii priezvisk sa bádateľ nachádza v oveľa náročnejšej situácii ako pri interpretácii apelatívnej lexiky, kde obyčajne – za štandardných okolností (t. j. pri adekvátnej dokumentovanosti skúmaného lexikálneho materiálu na rozdiel od rôznych nedostatočne spoľahlivých dokladov, hapaxov a pod.) – má k dispozícii informácie o forme aj sémantike skúmaného výrazu. Pri priezviskách, ktoré by sme v tejto súvislosti označili ako synchronne nemotivované, nepriehľadné či nejasné (na rozdiel od priezvisk typu *Janík*, *Čierny*, *Pekár*, *Medved* a pod., ktorých východisko môže ľahko identifikovať aj nejaký jazykovedec), etymológ de facto pozná len ich formu; pokiaľ ide o sémantickú problematiku, môže využiť iba všeobecné informácie o typologickej klasifikácii priezvisk z hľadiska motivácie (priezviská z krstných mien, podľa zamestnania, podľa príbuzenských vzťahov atď.; porov. prehľadne Majtán, 2014, s. 12 – 50). Takto získava aspoň základné usmernenie, v ktorých lexikálnosémantických okruhoch by mohol hľadať (a v lepšom prípade i nájsť) možné genetické východisko pre skúmané nejasné priezvisko. Musí pritom neraz zohľadňovať lexikálny materiál (i historický a nárečový) vlastného jazyka, ako aj ďalších jazykov príslušnej geografickej oblasti (v kontexte etnických, jazykových a kultúrnych kontaktov); jeho výskum môžu navyše značne komplikovať aj také faktory formálneho charakteru, ako sú otázky grafickej reprezentácie inojazyčných foriem na základe ich výslovnosti v živom jazyku, dobové ortografické konvencie, ale aj písárske chyby atď. Vzhľadom na uvedené okolnosti je preto len celkom prirodzené, že výskum pôvodu priezvisk neraz dospieva k nejednoznačným záverom, keď je možné predložiť pre to-ktoré priezvisko niekoľko interpretačných alternatív.

⁴ Východiskom formy *Ardeal* je rum. *Ardeal* „Sedmohradsko“.

no podľa nášho názoru spresniť v tom zmysle, že konečným etymologickým východiskom uvedeného obyvateľského mena bolo rum. *ardeleán* „človek pochádzajúci zo Sedmohradska“ ako odvodenina od rum. *Ardeál* „Sedmohradsko“; nejde teda, ako by sa azda mohlo zdať na prvý pohľad, o slovenský derivát od uvedeného zemepisného názvu utvorený pomocou sufixu *-án* (k príslušnému slovo tvornému modelu porov. spisovné slk. *Belá, Teplá: Bel'-an, Tepl'-an* a pod.). Forma uvedeného obyvateľského mena, resp. priezviska (s dlhým vokálom *á*) naznačuje sprostredkujúcu úlohu maďarčiny; porov. maď. dial. *árgyelán* „sedmohradský, pochádzajúci zo Sedmohradska“ (Márton – Péntek – Vöö, 1977, s. 47; Új magyar tájszótár [ďalej ÚMT] I, s. 250) – mäkké *d'* (graficky *gy*) vo forme *árgyelán* môže reflektovať stav v časti rumunských nárečí, kde v skupinách *de, te, di, ti* dochádza k zmäkčeniu spoluhlások *d, t* (porov. Bakos, 1982, s. 29 – 30); dlhé *á* v koncovej slabike je očakávaným maďarským reflexom za rumunský diftong *ea* v prízvučnej pozícii⁵ (porov. napr. rum. *hodoleán* „valeriána [bot. Valeriana]“ > maď. dial. *hodolán* „id.“ a pod.; op. cit., s. 26).

Arias [ariaš], **Ariasz** [arias]. – Priezvisko *Arias* vystupuje ako prvá časť zloženého priezviska *Arias-Karasz*; jeho pôvod autori hodnotia ako „nateraz neznámy“, pričom upozorňujú, že toto priezvisko sa nevyskytuje ani na Slovensku (Č, s. 81). Na inom mieste v zdrojovej publikácii sa stretávame so zloženým priezviskom *Ariasz-Karasz* (Č, s. 31), naznačujúcom existenciu priezviska *Ariasz*.

S veľkou opatnosťou možno vysloviť domnienku, že by tu azda mohlo ísť o grafickú reprezentáciu maď. dial. **ári(j)ás*, resp. **ári(j)ász* „vlastníci, obhospodarujúci a pod. pozemok s rozlohou 1 ár (100 m²)“ (odtiaľ azda i „vlastníci malý pozemok“ a pod.?) ako predpokladaných odvodenín⁶ od maď. dial. *ári, árija* „ár“, ktoré pravdepodobne vzniklo kontamináciou rum. *ár* „id.“ a *árie* ž. „humno“ (Márton – Péntek – Vöö, 1977, s. 47; ÚMT I, s. 251, s. v. *ária*²).⁷ K sémantickej motivácii rozlohou pozemku a pod. porov. české priezvisko *Čtvrtník*, pôvodne „majiteľ čtvrt-

⁵ Pri ďalšom uvádzaní rumunského lexikálneho materiálu signalizujeme miesto prízvuku – v súlade s romanistickou tradíciou – pomocou ostrého akcentu (´).

⁶ Maď. dial. **ári(j)ás* by predstavovalo formáciu s produktívnym sufixom *-s* (s variantmi *-os, -as, -es, -ös*), ktorým sa tvoria adjektíva s významom „majúci niečo; vybavený niečím; majúci nejakú vlastnosť a i.“ (porov. Majtinskaja, 1959, s. 62 – 66; porov. maď. *alma* „jablko“: *almá-s* „jablčný, s jablkami“, *nő* „žena“: *nő-s* „majúci ženu, ženatý“ a i.). V prípade alternatívneho maď. dial. **ári(j)ász* by išlo o derivát s neproduktívnym sufixom *-ász* (s variantom *-ész*), ktorým sa tvoria názvy osôb „majúcich nejaké zamestnanie, niečím sa zaoberajúcich“ (op. cit., s. 27; porov. maď. *hal* „ryba“: *hal-ász* „rybár“, *nyomda* „tlačiareň“: *nyomd-ász* „tlačiar“, *zene* „hudba“: *zen-ész* „hudobník“ a i.).

⁷ Rum. *ár* „ár (100 m²)“ je písomne doložené od r. 1832 (porov. Dicționarul etimologic... I, s. 136, s. v. *ar'*); ide tu – podobne ako v prípade slk. *ár* „id.“ – o prevzatie z fr. *are*, ktoré bolo umelo utvorené po Francúzskej revolúcii z r. 1789 (porov. Králik, 2015, s. 50). Ak je predložená interpretácia správna, potom by aj priezviská *Arias, Ariasz* bolo možné zaradiť k prípadom, ktoré naznačujú, že „priezviská Slovákov na maďarskom území sa ešte stále tvorili v čase, keď sekundárna pomenovacia sústava na slovenskom území už bola ustálená“ (Č, s. 251 – 252), t. j. už po období 17. – 18. stor.

lánového hospodárství“ (Moldanová, 2010, s. 40),⁸ resp. i slovenské priezvisko *Popluhár* (Databáza priezvisk... [ďalej DPS]: 264 výskytov), pokiaľ jeho východiskové apelatívum **popluhár* možno usúvzťazňovať so starším slk. *popluže* „výmera pôdy, ktorú možno zorať jedným pluhom za deň (asi ¼ ha)“ (Historický slovník slovenského jazyka [ďalej HSSJ] IV, s. 104: „iugerum: poplužj; rus, ruris: poplužj“ – J. Procopius, Dictionarium slavico-latinum, 18. stor.).

Baiczer, Bajcer [bajcer]. – Ide tu o zápis priezviska *Bajcer*, známeho aj zo Slovenska; ako jeho východisko sa uvádza apelatívum *bajzicer* „prisediaci člen výboru nejakej organizácie“, doložené zo staršej slovenčiny, pripúšťa sa však i súvislosť s rodným, resp. krstným menom *Baltazár* (Č, s. 83).

Odvodzovanie od substantíva *bajzicer*, ktoré sa správne charakterizuje ako výraz nemeckého pôvodu,⁹ predpokladá nepravidelnú formálnu redukciu (zánik strednej slabiky slova v dôsledku synkopy?) *bajzicer* > *Bajcer*. Usúvzťazňovanie priezviska *Bajcer* s mužským menom *Baltazár* môže implikovať, že východiskom pre vznik priezviska sa pravdepodobne stalo nem. *Balzer* [balcer] ako adaptovaná nemecká forma uvedeného mena (porov. i priezvisko *Balcer* v DPS; Č, s. 84, s. v. *Balzer*);¹⁰ variantnosť *Balcer* vs. *Bajcer* nie je však z formálneho hľadiska dostatočne jasná.¹¹

Ak pokračujeme v úvahách o nemeckom pôvode priezviska *Bajcer*, zdá sa, že naznačené ťažkosti fonetického charakteru možno prekonať, pokiaľ tu predložíme alternatívne východisko v podobe nemeckého apelatíva *Beizer*. Z nemčiny je známych niekoľko substantív s takouto formou, predstavujúcich etymologické homonymy: – 1. Môže tu ísť o nem. *Beizer* „pracovník pri výrobe odevov, ktorý nanáša moridlo na kožušinu“ (Ebner, 2018, s. 86), čo je činiteľské meno od slovesa *beizen* „lúhovať; moriť“, odvodeného od nem. *Beize* „moridlo“, ktoré súvisí s nem. *beißen* „hrýzť“ (Kluge, 2011, s. 107, s. v. *beizen*). K sémantickej motivácii porov. i slovenské priezviská *Garbiar* (DPS: 47 výskytov) či *Kožiar* (5 výskytov). – 2. Inou výkladovou možnosťou je usúvzťaznenie s nem. *Beizer* „poľovník využívajúci pri love sokoly“, ktorého východiskom je už strhmem. *beizære*, *beizer* „kto poľuje so sokolmi“ (Ebner, 2018, s. 86) ako odvodenina od sthmem. *beizen* vo význame „loviť pomocou vtákov“, pôvodne asi „nechať hrýzť, zahryznúť sa a pod.“ (takisto súvisí

⁸ Ďalším významom východiskového apelatíva môže byť „správce mestské čtvrti“ (tamže).

⁹ K sémantike východiskového nem. *Beisitzer* (doslova „prisediaci“) porov. i Deutsches Rechtswörterbuch (ďalej DRW; s. v. *Beisitzer*).

¹⁰ Jeho variantmi – odrážajúcimi fonetické osobitosti nemeckých nárečí – sú zrejme i priezviská *Balciar* (DPS: 91 výskytov), *Polcer* (30 výskytov), *Polcar* (4 výskytov).

¹¹ Bolo by tu azda možné vysloviť domnienku, že nem. *Balzer* bolo prevzaté do slovenčiny aj vo variantnej forme **Balcer*, t. j. s mäkkým *l* (o konsonante *l* v prevzatých slovách porov. Stanislav, 1967a, s. 632 – 633; tam aj upozornenie na germanizmy typu *fläša*, *šlächta* a i.). Mäkké *l* mohli byť ďalej substituované konsonantom *j* (op. cit., s. 629 – 630). – Takisto sa nedá vylúčiť, že forma *Bajcer* vznikla obmenou pôvodného *Balcer* pod vplyvom (ľudová etymológia?) nejakého nemeckého výrazu obsahujúceho predponu *bei-* „pri-“.

s dnešným nem. *beißen* „hrýzt“; k etymologickej problematike porov. Etymologisches Wörterbuch des Althochdeutschen I, stĺpce 524 – 526, s. v. *beizen*). – 3. Do úvahy tu napokon akiste prichádza aj nem. *Beizer* „výčapník, hostinský, krčmár“, čo je odvodenina od nem. *Beiz(e)* „(dedinská) krčma, výčap, hostinec“ (k dokumentácii porov. Stern, 2000, s. 59 – 60), prevzatého z jidiš *bajis* „dom“ (Kluge, 2011, s. 107, s. v. *Beiz(e)*). Porov. priezviská *Krčmár* (DPS: 224 výskytov), *Šenkár* (167 výskytov) či *Hostinský* (51 výskytov). – V zmysle všetkých uvedených interpretácií by išlo o priezvisko motivované zamestnaním.

Balán. – Prehľad výkladových možností (od osobných mien *Baltazár*, *Baláž*, resp. *Bala* ako domáckej podoby maďarského mena *Bálint*, prípadne ako možné priezvisko podľa vlastnosti, porov. čes. *bál* „niečo napchaté, naplnené“ a i.; Č, s. 83) možno doplniť aj o maď. dial. *balán* „plavý; zviera takéhoto sfarbenia; plavovlasý človek“, čo je prevzatie z rum. *bălán* „id.“ (Márton – Péntek – Vöö, 1977, s. 47; ÚMT I, s. 324).

Bogdan. – Priezvisko vzniklo „z maďarským pravopisom zapísanej podoby *Bogdan* slovanského rodného (krstného) mena *Bohdan*“ (Č, s. 89); možno tu však akiste predpokladať i reflex srbskej formy *Bogdan* (*Bozdan*), resp. rumunského mena *Bogdan* ako prevzatia zo slovanských jazykov (porov. Constantinescu, 1963, s. 23).

Botlik. – Odvodzuje sa od maď. *botlik* „potknúť sa“, prenesene i „pomýliť sa“ (Č, s. 90), pričom sa poukazuje aj na jeho výskyt najmä na južnom Slovensku (v podobe *Botlik* i *Botlík*).

V tejto súvislosti možno upozorniť, že na Slovensku sú známe i priezviská *Bottlik* (DPS: 26 výskytov) a *Bottlík* (15 výskytov), t. j. so zdvojeným konsonantom *t* – azda by sa tu dalo uvažovať aj o ich nemeckom východisku, porov. napr. nem. *Bottel* ako formálny variant (u M. Luthera) nem. *Büttel* „sluha na súde“ (porov. Deutsches Wörterbuch... [ďalej DWB], s. v. *Bottel*; Ebner, 2018, s. 132, s. v. *Büttel*; k použitiu nem. *Büttel* vo funkcii priezviska porov. Brechenmacher I, s. 257); v takom prípade by išlo o priezvisko motivované zamestnaním.

Csilek [čilek]. – Hodnotí sa ako priezvisko nejasného pôvodu, patriace azda k slk. dial. *čil*, *čilek* „teraz“ (K, s. 86). Alternatívnym východiskom pre jeho vznik by mohlo byť aj slk. **čilek* ako predpokladané prevzatie¹² z maď. *csülök* „1. kúsok kosti alebo ihlanovitý kus dreva používaný pri detskej hre; 2. slučka na lane; 3. členková kosť; 4. paznecht, paprčka (používaná i na prípravu jedla)“ (porov. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I, s. 580 – 581): etymológia tohto maďarského polysémantického výrazu¹³ nie je známa, jeho pôvodný význam sa však rekonštruuje

¹² K vokálom *i*, *e* ako substituentom za vokály *ü*, *ö* v slovenských prevzatiach z maďarčiny porov. Rocchi (I, s. 17).

¹³ K ďalším významom slova v maďarských nárečiach porov. ÚMT (I, s. 935 – 936, s. v. *csülök*).

ako „kus kosti“ (porov. novšie Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I, s. 238) – v prospech takéhoto pokusu o interpretáciu priezviska *Csilek* by bolo možné uviesť slovenské priezviská *Kost'* (DPS: 178 výskytov), *Kostka* (554 výskytov), *Kóstka* (7 výskytov).

Drimba. – Podľa autorov ide o priezvisko nateraz neznámeho pôvodu, ktoré sa na Slovensku nevyskytuje (Č, s. 98). Zdá sa, že východiskom by tu mohlo byť rum. *drâmbă* „drumbľa“ (podľa staršieho pravopisu aj *drîmbă*);¹⁴ porov. i maď. dial. *drimba* „drumbľa“, prevzaté z rumunčiny (Márton – Péntek – Vöő, 1977, s. 121; ÚMT I, s. 1023). K priezviskám – zrejme prezývkového charakteru – motivovaným hudobnými nástrojmi porov. *Surma* (DPS: 105 výskytov), *Tuba* (35 výskytov), *Trúba* (20 výskytov) a i.

Feledi, Felegyi [feleďi]. – Odvodzuje sa od maďarského názvu *Feled* pre slovenskú obec Jesenské (okr. Rimavská Sobota), pričom forma *Felegyi* sa vysvetľuje ako maďarský zápis slk. **Feleďi* (so zmäkčením *di* > *d'i*), podľa autorov však mohla vzniknúť i na základe prvej časti zložených maďarských miestnych názvov *Félegyház*, *Félegyháza* (Č, s. 100).

Takúto interpretáciu považujeme za presvedčivú, zároveň však pokladáme za možné prezentovať ďalší pokus o výklad, resp. vysloviť domnienku, že tu môže ísť aj o fonetický variant maďarského priezviska *Fellegi* (DPS: 51 výskytov), na Slovensku známeho i v adaptovanej forme – s odstránením dlhého maďarského konsonantu *ll*, nemajúceho ekvivalent v slovenčine – *Felegi* (DPS: 7 výskytov): východiskom je tu zrejme maďarské priezvisko *Fellegi*, odvodené od maď. *felleg* „oblak, mrak, mračno“.¹⁵

Slovenské priezvisko *Felegi* mohlo byť v maďarských nárečiach azda vyslované aj s mäkkým *d'* (v maďarskej grafike *gy*), vznikajúcim v dôsledku sporadickej palatalizácie etymologického *g*; k príslušnej fonetickej zmene porov. Deme (1942). Takáto výslovnosť mohla byť zapísaná podľa maďarského pravopisu ako *Felegyi*, podľa slovenského ako *Feledi*.

Filadelfi. – Autori predpokladajú pre toto priezvisko pôvodný význam „syn Filadela“ (Č, s. 100): išlo by teda o maďarské priezvisko so sufixom *-fi* vyjadrujúcim synovský vzťah (porov. maď. *Pál* „Pavol“: *Pál-fi* „Pavlov syn“ a pod., od maď. *fi* „syn“), utvorené na základe prímena *Filadel*; takéto prímeno autori bližšie nedoku-

¹⁴ Grafémami *î, â* sa v rumunčine zapisuje zadné *i*, blízke ruskému *ы* (porov. i prepisy typu rus. *Крылов, Мышкин* – rum. *Krîlov, Mişkin* a pod.). – Rum. *drîmbă* sa vysvetľuje ako prevzatie slovanského pôvodu, porov. Ciorănescu (2002, s. 302).

¹⁵ D. Juhász (2005, s. 200) sa zmieňuje o priezvisku *Fellegi* v kontexte procesov nahrádzania nemaďarských priezvisk maďarskými (od 19. stor.): nové priezviská signalizovali príslušnosť ich nositeľov k maďarskému etniku, pričom z hľadiska sémantickej motivácie mali pozitívnu konotáciu. Priezvisko *Fellegi* (doslova azda „oblačný“) autor zaraďuje spolu s priezviskami *Felhő* („oblak, mrak, mračno“) a *Csillag* („hviezda“) k priezviskám motivovaným prírodnou či krajinou scenériou, vzbudzujúcou požadované romantizujúce asociácie.

mentujú, odvodzujú ho však od mien typu *Filip, Filemon, Filibert* či *Filemón* (na základe toho možno zároveň predpokladať, že koncové *-adel* by vzhľadom na formálnu blízkosť mohlo eventuálne súvisieť s nem. *Adel* „šľachta“). Ako menej pravdepodobné hodnotia usúvzťažňovanie tohto priezviska s názvom talianskeho mesta *Filadelfia* (s. 101).

V tejto súvislosti považujeme za vhodné nadviazať na M. Majtána (2014), ktorý uvádza priezvisko *Filadelfi* medzi priezviskami vzniknutými „z latinských slov a tvarov“ (s. 48). *Filadelfi* je akiste prevzatie z lat. *Philadelphus*, čo je tvar genitívu od lat. *Philadelphus* – v latinčine ide o meno gréckeho pôvodu, vzniknuté na základe gr. *filadelfos* (φιλάδελφος) „1. milujúci svojho brata alebo sestru; 2. (v Novom zákone) milujúci bratov“ (Liddell – Scott, 1996, s. 1931); ide o zloženinu gr. *filo-* (φιλο-), pred samohláskou *fil-* (φιλ-) „milujúci niečo“ a *adelfos* (ἀδελφός) „brat; (mn. č.) bratia, súrodenci“.

Prehľad nositeľov gréckeho mena *Filadelfos* známych z antickej tradície uvádza W. Pape (1911, s. 1616); ako nositelia latinského mena *Philadelphus* sú známi aj štyria ranokresťanskí svätci-mučeníci (liturgické slávenie 10. mája, 31. júla, 12. augusta a 2. septembra; Stadler et al. IV, s. 881). Zo slovenského prostredia je doložený napr. *Emanuel Philadelphus*, vyučujúci v r. 1525 na evanjelickej škole v Rožňave (Pulenová, 2013, s. 71), či *Antonius Philadelphus*, ktorý sa v r. 1552 stal prvým evanjelickým farárom v Spišskej Sobote (Malovcová, 2006, s. 116, pozn. 105) – genitívny tvar takéhoto prímena, t. j. *Philadelphus* (resp. *Filadelfi*, vo fonetickom zápise nezohľadňujúcim latinskú ortografiu), pôvodne znamenal „Philadelphov syn“.¹⁶

Zdá sa, že práve priezvisko *Filadelfi* poslúžilo ako východisko aj pre vznik vyššie zmieneného antroponyma *Filadel*: pravdepodobne sa tak stalo pod vplyvom tzv. ľudovej etymológie, keď *Filadelfi* mohlo byť v maďarskom prostredí interpretované – z diachrónneho hľadiska nekorektne – ako formácia typu *Pál-fi* (porov. vyššie), v dôsledku čoho bolo z neho vyabstrahované i domnelé „fundujúce“ *Filadel*.¹⁷

Gofjár. – Podľa autorov „nateraz nejasného pôvodu“ (K, s. 93). Mohlo by tu ísť o priezvisko nemeckej proveniencie, porov. nem. *Gufér* (Brechenmacher I, s. 608) ako priezvisko odvodzované od nem. *Gufe*, dial. i *Gofe* „ihla na vyšívanie“ (porov. i DWB, s. v. *Gufe*; Pfälzisches Wörterbuch, s. v. *Gofe*), t. j. motivované zamestnaním; porov. slovenské priezvisko *Ihlár* (DPS: 5 výskytov).

¹⁶ Takáto interpretácia zároveň potvrdzuje – z čisto lingvistikého hľadiska – zmienený predpoklad o súvislosti priezviska *Filadelfi* s názvom talianskeho mesta *Filadelfia* (porov. vyššie). Ide o mesto založené r. 1783 v Kalábrii, ktorého pomenovanie sa odvodzuje od gr. *filadelfiā* (φιλαδελφία) „bratská láska; (v Novom zákone) láska medzi bratmi“ – takéto meno mohlo byť zvolené s cieľom zabezpečiť novému mestu priaznivý osud a pod., zrejme aj v nadväznosti na názov mesta *Filadelfia* (angl. *Philadelphia*) v americkom štáte Pensylvánia, majúci rovnaké etymologické východisko; k ďalším možným motivačným súvislostiam porov. *Filadelfia* (Italia), 2019.

¹⁷ Porov. i súčasnú analogickú interpretáciu – na úrovni jazykového humoru – názvu mesta *Filadelfia* (Ki a Filadel fia?, 2012).

Hamza. – Výklad, podľa ktorého toto priezvisko „mohlo sa utvoriť z druhej časti *-hám* rodného (krstného) mena *Abrahám*“ (Č, s. 105), by bolo vhodné podporiť príslušnými slovotvornými paralelami, t. j. uviesť aj iné slovenské priezviská obsahujúce vo svojej slovotvornej štruktúre formant *-za*.

Na tomto mieste považujeme za možné vysloviť domnienku, že priezvisko *Hamza* (DPS: 144 výskyty) etymologicky súvisí s priezviskami *Homza* (229 výskyty) a *Hemza* (1 výskyt) – pokiaľ predpokladáme, že koreňové vokály *a*, *o*, *e* sú tu reflexmi pôvodného zadného jeru (psl. **ъ*), možno pre všetky tri priezviská určiť spoločné genetické východisko v podobe apelatíva **gъmbza* ako pôvodného nomen agentis od psl. **gъmbzati*, **gъmbzěti*, **gъmbziti* s rekonštruovaným významom „plaziť sa, liezť; hemžiť sa, hmýriť sa, mrviť sa“ (Słownik prasłowiański [ďalej SP] VIII, s. 323 – 325).¹⁸ Sémantickou paralelou môže byť azda priezvisko *Hmiro* (DPS: 8 výskyty), pokiaľ vzniklo na základe nedoloženého apelatíva **hmýro* (t. j. „kto sa príliš hniezdi, vrtí a pod.“, resp. i „kto je pokrytý hmýriacim sa hmyzom“?) ako odvodeniny od slovesa *hmýriť sa*, ktorého východiskom je psl. **gъmyriti*: toto sloveso má rovnaký koreň (**gъm-*) ako vyššie zmienené **gъmbzati*, **gъmbzěti*, **gъmbziti* (SP VIII, s. 325, s. v. **gъmyrati*).

V zmysle alternatívneho výkladu mohli priezviská *Hamza*, *Homza* vzniknúť ako fonetické varianty¹⁹ priezvisk *Hanza* (DPS: 28 výskyty), *Honza* (59 výskyty), ktorých východiskom je zrejme nemecké mužské meno *Hans*, z hľadiska pôvodu predstavujúce skrátenú formu biblického mena *Johannes* (Kluge, 2011, s. 393).

Holok. – Akceptujeme výklad, podľa ktorého ide o priezvisko podľa vlastnosti, odvodené od adjektíva *holý* (pôvodne azda označenie holohlavého či zle oblečeného, resp. chudobného človeka a pod.; K, s. 138). Pokiaľ ide o formálnu stránku uvedeného priezviska, podľa autorov „[p]rípona *-ok* je maďarským ekvivalentom slovenskej prípony *-ík*, ktorá poukazuje na vzťah k otcovi“ (tamže), na základe čoho možno dospieť k záveru, že forma *Holok* vznikla adaptáciou pôvodného *Holík* v maďarskom jazykovom kontexte.

Možno si však položiť otázku, či uvedené priezvisko nepripúšťa aj interpretáciu v domácich jazykových súvislostiach – ak áno, potom by sa tu dalo predpokladať, že priezvisko *Holok* vzniklo na základe nedoloženého apelatíva²⁰ **hol-ok*, obsa-

¹⁸ Porov. i slk. dial. *hamz* „hmyz“ (Slovník slovenských nářečí [ďalej SSN] I, s. 545: v tomto význame doložené v spišských a šarišských nárečiach), predpokladajúce východiskové **gъmbzъ*, gen. **gъmbza* ako paralelnú odvodeninu od rovnakých slovies.

¹⁹ Za predpokladu nepravidelného fonetického vývinu skupiny *nz* > *mz*; k možnosti zmeny *n* > *m* pred sykavkami porov. slk. dial. *kumšt* (z nem. *Kunst* „umenie“), *komšeu* „konšel“, *rimskí* namiesto *rynský* a i. (Stanislav, 1967a, s. 622).

²⁰ V súvislosti s analyzovaným priezviskom – i s ďalšími priezviskami, ktoré interpretujeme ako potenciálne reflexy pôvodných apelatív nedoložených vo vlastnej apelatívnej lexike – plne rešpektujeme poznatok onomastiky, podľa ktorého „vznik proprií nie je bezpodmienečne determinovaný existenciou formálne totožného apelatíva (pokiaľ vôbec existuje) a je daný špecifickými postupmi a prostriedkami,

hujúceho vo svojej slovotvornej štruktúre príponu *-ok* ako reflex psl. **-okъ*, predstavujúceho zriedkavý sufix využívaný aj na tvorenie menných (adjektívnych i substantívnych) odvodenín od adjektív, porov. psl. **blizъ* „blízky“: **bliz-okъ* „blízky, pokrvný“, **inъ* „jeden, jediný“: **in-okъ* „jediný, osamotený“, poľ. *żarli* „ktorý sa nažral“ (**żbrlb*): *żarl-ok* „kto jedáva veľa a nenásytne“ (**żbrl-okъ*) a i. (SP I, s. 92).²¹

Irimiáš. – Ako upozorňujú autori, toto priezvisko sa dnes na Slovensku nevyskytuje. Súhlasíme s názorom, že „mohlo sa utvoriť od starozákonného mena *Jeremiáš*“ (Č, s. 109); zároveň považujeme za možné čiastočne doplniť takýto výklad. Začiatočné *Irim-* v uvedenom priezvisku pravdepodobne odráža vplyv rumunského jazyka: v spisovnej rumunčine má príslušné starozákonné meno podobu *Ieremia*, z rumunskej onymie je však známe v početných formálnych variantoch, o. i. v podobe *Irimia*, *Irimie*, ktoré poslúžili ako východisko pre vznik derivovaných antroponým *Irimica*, *Irimescu*, *Irimița* či toponyma *Irimașul* (porov. Constantinescu, 1963, s. 77, s. v. *Ieremia*). Porov. i rumunský regionalizmus *irimie* „nešťastný, smutný človek“ (Bulgăr – Constantinescu-Dobridor, 2002, s. v.); k jeho pravdepodobnej sémantickej motivácii porov. slk. *jeremiáda* kniž. „žalostný nárek, bedákanie napr. nad úpadkom, nešťastím, stratou niečoho, žaloba (podľa starozákonnej knihy Nárek, v minulosti pripisovanej prorokovi Jeremiášovi)“ (Slovník súčasného slovenského jazyka II, s. 472).

Kendra. – Pri výklade pôvodu priezviska (Č, s. 112) sa uvádzajú viaceré interpretačné možnosti (usúvzťažnenie s maď. *kender* „konope“, resp. so slk. dial. *kenderica* „kukurica“ či so slovenským priezviskom *Kandra*); na tomto mieste považujeme za možné nadviazať na poslednú z nich.

V jej zmysle sa priezvisko *Kendra* hodnotí ako možný variant priezviska *Kandra*, usúvzťažňovaného so slk. dial. *kanderavý* „kučeravý“; ide teda o priezvisko podľa vlastnosti. Zo sémantického hľadiska tu možno poukázať aj na priezvisko

ktoré sa uplatňujú pri vzniku vlastných mien. Okrem toho množina derivátov odvodených od určitého etymónu, ktorý je spoločný propriám aj apelatívam, býva pri vlastných menách bohatšia a rozmanitejšia ako pri všeobecných menách. Tento stav má svoje vnútorné, onymické príčiny, ktoré sú dané špecifikom onymického systému ako celku...“ (posudok anonymného recenzenta našej štúdie, pričom „nie je možné s istotou a s vylúčením omylu priamočiaro rekonštruovať apelatíva len z proprií“ (tamže). Akceptovanie tejto okolnosti zároveň nezbavuje etymológa povinnosti aplikovať – takpovediac *ex offio* – na onymický materiál štandardné metodologické postupy etymologickej rekonštrukcie. Tie boli počas vývinu etymológie ako vedy rozpracované predovšetkým na apelatívnom materiáli, a preto je celkom prirodzené, že etymológ sa primárne pozerá na skúmané proprium ako na potenciálne pôvodné apelatívum, ktoré sa pokúša interpretovať v systéme apelatívnej lexiky; ak sa mu podarí dospieť k nejakej etymologickej hypotéze, poskytuje tým zároveň impulz pre ďalšiu diskusiu o pôvode skúmaného propria – a v nej nepochybne existuje priestor aj na úvahy o jeho genéze v rámci onymického systému, t. j. nepredpokladajúce proprializáciu apelatívneho východiska.

²¹ Sem azda patria i priezviská typu *Sivok* (DPS: 125 výskytov) či *Černok* (55 výskytov). Nedá sa však celkom vylúčiť ani možnosť, že tu ide o fonetické zjednodušenie foriem **Sivo-ok*, **Černo-ok*, t. j. proprií (pôvodných prezývok) vzniknutých na základe apelatív **sivook*, **černook*, ktoré by bolo možné interpretovať ako substantivizované krátke tvary adjektív *sivooký*, *černooký*; porov. priezviská *Vesel*, *Kysel*, v ktorých sa zachoval „nominatív podľa menného skloňovania“ (Stanislav, 1967b, s. 266).

Kučera; porov. napokon i slk. dial. *kandra* „1. kučera“ (SSN I, s. 743: známe zo spišských a šarišských nárečí).

Pokiaľ ide o predpokladanú variantnosť *Kandra* – *Kendra*, bolo by nepochybne lákavé uvažovať tu o fonetickom vývine *ka* > *k'ä* > *ke*, ktorý je známy z dnešných stredoslovenských nárečí (*käd'it'*, *ked'it'* a pod.), avšak J. Stanislav (1967a, s. 439) naň uvádza i doklad „z východnej slovenčiny“: *ad siluam Kemenyk*, t. j. *Kämeník* (1286, z oblasti obce Bežovce v bývalej Užskej stolici).

Za reálnejší napriek tomu považujeme – vzhľadom na prevažujúci výskyt priezviska *Kendra* na východnom Slovensku, na ktorý upozorňujú autori – predpoklad, že tu ide o priezvisko poľského pôvodu, t. j. o adaptáciu poľského priezviska *Kędra*,²² usúvzťažňovaného s poľ. dial. *kędry* mn. „vlasý mladého dievčaťa po ostríhaní“, spis. *kędzior* „pramienok krútiacich sa vlasov“, *kędzierzawy* „kučeravý“ (Rymut I, s. 391); k substitúcii poľ. *ę* ~ slk. *en* porov. polonizmy typu staršieho slk. *dengel* „archangelika lekárska (bot. *Archangelica officinalis*)“, *mentúz* „mieň obyčajný (zool. *Lota lota*)“, *vengerský* „uhorský“ < poľ. *dzięgiel*, *miętuż*, *węgierski* a i. (Kopecká – Laliková – Ondrejková – Skladaná – Valentová, 2011, s. 188, 190).

Korim. – Pre toto priezvisko sa konštatuje „nateraz neznámy pôvod“, pričom sa uvažuje o možnej súvislosti s českým osobným menom **Kúřim*, rekonštruovaným na základe českého onymického materiálu, resp. s názvami slovenských obcí *Kurimany*, *Kurima* (Č, s. 115; K, s. 104); ďalšou výkladovou možnosťou je predpoklad, že ide o „priezvisko prezývkového charakteru, ktoré sa utvorilo zo slovesa *korit'*, *korit' sa* s významom ‚ponižovať, ponižovať sa‘, resp. z tvaru 1. osoby sg. *korím sa*“ (K, s. 104).

Nadväzujúc na úvahy o etymologickom východisku v podobe slovesa *korit'* (*sa*), možno si položiť otázku, či tu nejde o reflex pôvodného **korim* ako krátkeho tvaru prítomného trpného prídavia **korimý* „ponižovaný a pod.“;²³ išlo by teda

²² Priezviská *Kandra*, *Kędra* sa dajú označiť ako variantné v etymologickej perspektíve. Východiskové apelatíva označujúce vlasý (slk. *kandra*, poľ. *kędry* mn.) predstavujú paralelné, t. j. v istom zmysle variantné realizácie slovotvorného modelu „expresívny *k*-ový prefix + koreň **der-* (s rôznym ablautom)“: zatiaľ čo slk. *kandra* predpokladá pôvodné **kadra* (s druhotnou expresívnou nazalizáciou) < **ka-d(6)r-*, v prípade poľ. *kędry* možno uvažovať o východiskovom **kę-d(6)r-*. K etymologickej problematike uvedených výrazov v širšom slovanskom kontexte porov. Etimologičeskij slovar slavianskikh jazykov (ďalej ESSJ; IX, s. 108, s. v. **kaders*; XII, s. 51 – 52, s. v. **kędry*/**kęders*/**kędr'a*).

²³ Sémantickou paralelou by mohlo byť priezvisko *Korený* (DPS: 120 výskytov), pokiaľ tu skutočne ide o pôvodné prídavia minulé trpné. Nemožno totiž vylúčiť, že *Korený* je len variantom (s hláskovým zjednodušením *nn* > *n*; porov. Stanislav, 1967a, s. 689) priezviska *Korenny* (DPS: 3 výskyty), vzniknutého azda na základe adjektíva *korenny* „pôvodný, domáci, írečtý“ (Slovník slovenského jazyka [ďalej SSSJ] I, s. 747, s. v. *korenny*³: zastar.). To sa v SSSJ charakterizuje ako „kalk z maď.“, za ktorého predlohu sa zrejme pokladalo maď. *gyökeres* ako odvodenina od maď. *gyökér* „koreň“; k významu porov. maď. dial. *gyökeres* „(o osobe) kto sa narodil a žije v danej oblasti, resp. lokalite“ (ÚMT II, s. 757). K alternatívnej etymologickej charakteristike slk. *korenny* (rusizmus) porov. W. Bobek (1937/1938, s. 157, tam i exemplifikácia *opravdový, korenny Bratislavec*).

o cenný relikt takejto slovesnej formy („V slovenčine sú len malé zvyšky tohto participia, a to už len ako adjektíva“ – Stanislav, 1967b, s. 443; tam i príklady *známy*, *vidomý*, (*ne*)*vedomý* a pod.).

Krányik [kráňnik]. – Vysvetľuje sa ako variant priezviska *Krajník*, pôvodne azda označujúceho *krajného* človeka, t. j. bývajúceho „na kraji obce alebo ulice“; ako menej pravdepodobné sa hodnotia úvahy o variante pôvodného *Krajňák*, označujúceho človeka „z Krajiny“, t. j. z okrajových častí severovýchodného Slovenska (Č, s. 116 – 117).

Keďže ide o priezvisko, ktoré sa podľa upozornenia autorov na Slovensku nevyskytuje, považujeme za možné vysloviť opatrnú domnienku, či by tu nemohlo ísť aj o reliktové priezvisko nemeckého pôvodu; k jeho potenciálnemu východisku porov. nem. *geranig* „vzpriamene vyrastený, šťihly, driečny“ (DWB, s. v.; FWB-online, s. v.: s dokladmi od 15. stor.), v predpokladanej nemeckej nárečovej výslovnosti [kʰra:nik] – odtiaľ azda i slk. **Kránik*, so sekundárnou mäkkosťou **Kráňnik*, v maďarskej grafike *Krányik*.

Lászik [lásik]. – Pre toto priezvisko bolo, ako konštatujú autori východiskových publikácií, predložených niekoľko interpretačných možností, v zmysle ktorých sa usúvzťažňovalo s mužskými menami *Lazár* a *Ladislav* (resp. s ich domáckymi či maďarskými formami), ako i s apelatívami *hlásnik* „nočný strážca, ktorý oznamuje trúbením, koľko je hodín“ (takýto výklad sa právom odmieta ako ľudová etymológia) či *laz*. Autori takisto pripomínajú, že český filológ A. Kotík spájal priezvisko *Lasík* s apelatívom *láska* – príslušné prímene mohlo pomenúvať „niekoho, kto sa chce milovať, túži po milovaní, ale aj takého človeka, ktorý sa líška, podlizuje sa niekomu“ (K, s. 109).

Naznačenú interpretáciu možno azda ďalej rozvinúť v tom zmysle, že slk. *láska* je etymologickým reflexom psl. **laska*, ktoré sa v konečnom dôsledku odvodzuje od ide. **las-* „byť žiadostivý“; v kontexte tohto príspevku považujeme za vhodné pripomenúť, že inou praslovanskou odvodeninou od tohto koreňa je zrejme adjektívum **lasъ(jь)*, zachované v stpoľ. *lasy* „lakomý“, poľ. *lasy* „maškrtný“, rus. dial. *lásyj* (*ласый*) „maškrtný; rozmazaný a i.“, ukr. *lásyj* (*ласий*), brus. *lásy* (*ласы*) „maškrtný“ a i. (k prehľadu reflexov porov. ESSJa XIV, s. 46, s. v. **lasъjь*). V slovenčine nie je doložený priamy reflex uvedeného adjektíva (slk. **lasy*, resp. **lásy?*); nie je však vylúčené, že stopou po ňom môže byť práve apelatívum **las-ikъ* „žiadostivý (lakomý, maškrtný a pod.) človek“ (takisto nedoložené), ktoré sa mohlo stať východiskom pre vznik prímene a neskôr priezviska *Lásik* (v maďarskej grafike *Lászik*) – k slovotvorbe porov. deadjektívne priezviská typu *Biel-ik*, *Dobr-ik* a pod.

Uvažujúc o eventuálnych etymologických súvislostiach uvedeného priezviska v slavistickom kontexte, možno preň predložiť i ďalšiu interpretáciu. *Lásik* (**las-*

-ikъ) môže byť odvodené aj od etymologicky homonymného psl. *lasъ(jb), ktoré sa rekonštruje na základe ukr. dial. *lásyj* (ласий) „čierny alebo červenožltý s bielym bruchom alebo hrudou“, *pid-lásyj* (pidласий) „majúci biele brucho“, *lásia* (лася) „krava s červeným chrbtom a bielym bruchom“ a pod., poľ. dial. *lasij* „vôl s tmavým chrbtom“, bulh. *las* (лас) „majúci lesklú srst“ a i. (porov. napr. Etymologičnyj slovník ukrajinskoj movy... III, s. 193, s. v. *lásuiť*) – v takom prípade by azda mohlo ísť o pôvodné označenie človeka majúceho vlasy, resp. pokožku príslušného sfarbenia.

Losjak [lošjak], **Losják** [lošják]. – Priezvisko sa usúvzťažňuje so slk. *lošiak* „druh huby“,²⁴ resp. s germanizmom *loch* (dial. „jama, diera a i.“); v sfére antroponymie sa preň hľadá možné východisko vo forme *Loch* ako skrátenej podobe osobných mien začínajúcich sa na *Lo-*, porov. napr. čes. *Lorenc* z lat. *Laurentius* (K, s. 112).

V kontexte slovenskej etymológie je nepochybne lákavé vysloviť domnienku, že uvedené priezvisko vzniklo na základe nedoloženého apelatíva **lošiak* „zlý človek a pod.“, utvoreného od slk. **loší* ako predpokladaného priameho reflexu praslovanského adjektíva **lošъ(jb)*, rekonštruovaného na základe lexikálneho materiálu južných slovanských jazykov a ruštiny (porov. csl. *lošъ* [лошь] „macilentus“, bulh., maced., srb. *loš* [лош], chorv. *loš*, sln. *lōš-en*, rus. dial. *lōšij* [лошуй] „zlý, nedobrý a pod.“ – ESSJa XVI, s. 92 – 94, s. v. **lošъjb*) – v takom prípade by slovenský onymický materiál mohol spresniť lingvogeografickú charakteristiku príslušného praslovanského adjektíva.

Majzik. – Toto priezvisko autori usúvzťažňujú („mohlo sa utvoriť z“) so slk. dial. *majzel*, *majzlík* „železný klin na vybijanie dier; dláto“ (Č, s. 125), čo je prevzaté z rovnoznačného nem. *Meißel* (porov. Newerkla, 2011, s. 456). Za určitý nedostatok takejto interpretácie považujeme implicitne predpokladaný zánik konsonantu *l*: vo výraze *majzlík* zrejme nie sú formálne podmienky na takýto fonetický proces (vypadnutie *l* s cieľom odstrániť ťažko vysloviteľnú hláskovú skupinu, v dôsledku disimilácie a pod.). Do úvahy by tu prichádzal azda len vývin typu nem. *Meißel* > slk. **majzl* > **majz* (ako východisko pre vznik odvodeniny *majz-ik*; s odstránením koncového **z*) – problém takejto rekonštrukcie vidíme v tom, že koncové *-el* v preberaných nemeckých výrazoch nezaniká a v slovenčine sa reflektuje ako *-el*, resp. *-el'* (porov. Newerkla, 2011, s. 59).

Priezvisko *Majzik* by sme interpretovali skôr ako odvodeninu od priezviska *Majza* (DPS: 9 výskytov v 4 lokalitách východného Slovenska), pre ktoré možno hľadať východisko v nemčine; porov. nemecké priezvisko *Meise*, pripúšťajúce niekoľko výkladových možností (porov. Brechenmacher II, s. 251 – 252): – 1. Mohlo

²⁴ Nie je jasné, či ide o výraz totožný s čes. *lošák* „jelenka (bot. Hydnum)“, ktoré sa vysvetľuje ako prevzatie z poľ. *losiak*, čo je odvodenina od poľ. *łoś* „los (zool. Alces)“ (Šmilauer apud Machek, 1957, s. 276, s. v. *lošák*); k motivácii názvu porov. novšie i Hořejší (2014, s. 25).

vzniknúť na základe nem. *Meise* „sýkorka“; k motivácii porov. priezviská *Sýkora* (DPS: 2 435 výskytoŧ), *Sýkorka* (19 výskytoŧ). – 2. Alternatívny výklad hľadá jeho východisko v homonymnom nem. *Meise* „noša, kôš nesený na chrbte“; išlo by tu pravdepodobne o motiváciu povinnosťou odvádzat' určené dávky a pod. – 3. Priezvisko *Meise* možno odvodzovat' aj od nem. *Meiß*, *Maiß(e)*, *Maise* „vyrúbaná plocha v lese, rúbanisko“ (porov. i Duden online, s. v. *Maiß*: výraz používaný v Bavorsku a Rakúsku).

Forma priezviska *Majzik* (s krátkym *i*) môže svedčiť o jeho východoslovenskej proveniencii; porov. i priezvisko *Majzik* (s dlhým *i*), v DPS doložené s 3 výskyty v Svodíne (okr. Nové Zámky), t. j. v oblasti so zachovaním kvantity.

Matajsz [matajs]. – Usúvzľážňuje sa s rodným, resp. krstným menom *Matej* (hebrejského pôvodu), ktorému v maďarčine zodpovedá *Mátyás* (K, s. 114); dodajme, že ide o biblické meno, konkrétne o meno apoštola, ktorý po Ježišom nanebovstúpení nahradil Judáša Iškariotského (porov. Sk 1, 23 – 26).

Uvedený výklad možno spresniť v tom zmysle, že *Matajsz* je podľa všetkého maďarskou grafickou reprezentáciou nemeckého priezviska *Mattheis*, predstavujúceho – podobne ako nem. *Mat(t)häs*, *Mat(t)häu*, *Matt(h)es* a i. – formálny variant nem. *Matthäus* (porov. Brechenmacher II, s. 241, s. v. *Matthäus*), zodpovedajúceho slk. *Matúš* ako menu apoštola (neskôr aj evanjelistu) z pôvodnej skupiny 12 apoštolov vybraných Ježišom (porov. Mk 3, 18; Lk 6, 15). Súvislosť tohto mena s mužským menom *Matej* (porov. vyššie) spočíva v tom, že *Matúš* a *Matej* majú rovnaké hebrejské etymologické východisko (Heller, 2003, s. 525: „*Mattijahu...* ‚Dar Hospodinův‘“); k formálnemu odlišeniu obidvoch mien došlo už v gréckom texte Nového zákona, porov. gr. *Maththaios* (Μαθηθαῖος) „Matúš“ a *Maththias* (Μαθηθίας) „Matej“ (porov. i Majtán – Považaj, 1998, s. 174 – 176, s. vv. *Matej*, *Matúš*). Uvedené grécke formy boli prevzaté do latinčiny ako *Matthaeus* a *Matthias* (Sleumer, 1996, s. 507); latinské mená sa neskôr stali východiskom pre slk. *Matúš* a *Matej*, čes. *Matouš* a *Matěj*, maď. *Máté* a *Mátyás*, nem. *Matthäus* a *Matthias* atď.

Opra. – Hodnotí sa ako priezvisko nateraz neznámeho pôvodu, pričom sa uvažuje o jeho možnej súvislosti so slovesami *opraviť*, *oprat'*, resp. s dialektizmom *oprátka* „kus lesa na vysekanie“; podľa informácie autorov sa na Slovensku nenachádza (Č, s. 127).

Zdá sa, že by tu mohlo ísť aj o priezvisko rumunskej proveniencie, porov. rumunské mužské osobné mená *Ópru*, *Ópre* i ženské meno *Ópra*, resp. meno *Opreá* používané pôvodne ako mužské aj ženské, neskôr len ako ženské meno (Constantinescu, 1963, s. 338 – 339, s. v. *Oprea*, *Opru*). Porov. i srbské mužské meno *Opra* (*Onpa*), vysvetľované ako prevzatie z rum. *Ópru* (Grković, 1977, s. 151).²⁵

²⁵ Vzhľadom na motivačné súvislosti uvedených rumunských mien považujeme za vhodné uviesť k nim nasledujúce informácie. – Podľa N. A. Constantinesca (1963, s. 339) sú rumunské mená

Pepó. – Odvodzuje sa od českého mena *Pepa* ako domácej podoby rodného, resp. krstného mena *Josef* (Č, s. 135). V nadväznosti na tento výklad možno pripomenúť, že podobné formy sú známe i z rakúskej nemčiny; porov. rak. dial. *Pepei*, *Pepi*, *Pepp*, *Peppi*, *Pepplein*, *Pepperl*, *Peppi*, *Pepsch* ako domáce podoby mužského mena *Josef* i ženského mena *Josefine* (WBÖ II, stĺpec 1025) – mohlo by teda ísť aj o maďarizujúcu úpravu (s novším koncovým -ó) nejakého pôvodom nemeckého prímena.

Alternatívny pokus o interpretáciu uvedeného priezviska hľadá jeho východisko v maď. *fejaly* „podhlavník“, ktoré má v maďarských nárečiach hláskové varianty *févalj*, *févajj*, *févaj*, *févó*, *pévaj*, *pévó*, ba dokonca i *pépó* (ako označenie látkovej podložky pod náklad, ktorú používajú ženy pri jeho nosení na hlave, doložené v Tolnianskej a Baranskej župe; porov. ÚMT II, s. 316, s. v. *fejaly*) – v zmysle takejto domnienky by išlo o priezvisko prezývkového charakteru; porov. i priezviská *Poduška* (DPS: 45 výskytov), *Vankúš* (23 výskytov).

Precskó [prečkó]. – Podľa upozornenia autorov sa na Slovensku nevyskytuje. Usúvzťažňuje sa s mužským menom *Prokop* (gréckeho pôvodu), ktoré bolo v slovenskom prostredí upravené aj do podoby *Prekop*; ak ide o zápis pôvodného **Prečko*, môže ísť o odvodeninu od *Prekop*, utvorenú analogicky ako *Prokop*: *Pročko* (porov. Č, s. 138).

Akceptujúc takúto interpretáciu, predkladáme zároveň alternatívny pokus o výklad, podľa ktorého by tu azda mohlo ísť o maďarskú adaptáciu priezviska *Priečko* (DPS: 83 výskytov v 20 lokalitách, najmä v okrese Čadca), spočívajúcu – okrem predĺženia koncového *o* v súlade so zákonitosťami maďarskej fonetiky – aj v odstránení slovenského diftongu; porov. priezviská *Drienyovszki* (i *Drjenyovszki*, *Drjenyovszky*) a *Drenyovszki* (Č, s. 46). *Priečko* možno v takom prípade interpretovať ako priezvisko prezývkového charakteru, odvodené od slovesa *priečiť sa* vo významе „klásť odpor; škriepiť sa, hádať sa“; k sémantickej motivácii porov. priezvisko *Spurný* (DPS: 76 výskytov).

Ópru, *Opreá* odvodené od slovesa *a oprí* „zastaviť, zastavovať“ (prevzatie zo slovanského *oprěti* [porov. i slk. *opriet*]; Ciorănescu, 2002, s. 561); pôvodne malo ísť o mená majúce za cieľ zastaviť rodenie ďalších detí (ich sémantickú motiváciu autor parafrázuje ako „aby to bolo posledné želané dieťa“). – S. Ilčev (1963, s. 368) v súvislosti s rum. *Ópru*, ktoré sa stalo etymologickým východiskom pre bulharské mužské meno *Ópro* (*Onpo*), upozorňuje, že analogickú motiváciu majú aj nasledujúce bulharské mená: 1. ženské meno *Dósta* (*Доста*), od bulh. *dósta* (*доства*) „dost“ (meno dávané s cieľom ukončiť stav, keď v rodine prichádzajú na svet iba dcéry, resp. v autorovej parafráze „už máme dost dievčat, nech sa narodí aj chlapec“; inou motiváciou voľby takéhoto mena môže byť túžba zastaviť detskú úmrtnosť: „už nám ich dost umieralo, nech aspoň táto prežije“, s. 180); 2. mužské meno *Zaprián* (*Запрян*), od bulh. *zapriá* (*запря*) „zastaviť“, používané pri neželanej mnohodetnosti (s cieľom zastaviť rodenie detí), resp. ako ochranný prostriedok pri detskej úmrtnosti (s. 209); 3. mužské meno *Stamáti* (*Стамату*), skrátené *Stamát* (*Стамат*), prevzaté z ngr. *Stamatis* (*Σταμάτις*), vok. *Stamati* (*Σταμάτη*), čo je meno odvodené od strgr., ngr. *stamatáō* (*σταματάω*) „zastavujem“ (s. 462).

Raspotnik. – Autori konštatujú, že toto priezvisko sa na Slovensku nevyskytuje, pričom uvažujú o jeho možnej súvislosti s rus. *raspútnik* (*распутник*) „nerestník, nemravník, hýrivec“ (Č, s. 139).

Z formálnych príčin (prítomnosť vokálu *o* v koreni slova fungujúceho ako priezvisko) by sme tu uvažovali – napriek geografickej vzdialenosti oddeľujúcej obidve etniká, avšak v historickom kontexte niekdajšieho (Rakúsko-)Uhorska ako ich spoločného štátu – skôr o priezvisku slovinského pôvodu; porov. priezviská *Razpotnik*, *Raspotnik*, ktoré nachádzame v slovinskom telefónnom zozname (TIS, s. vv.). K predpokladanému východiskovému apelatívu porov. sln. dial. *razpotnik* [rasp-] „1. kto býva na rázcestí; 2. najdúch“ (Pleteršnik, s. v.), odvodené od sln. *razpotje* „rázcestie“, *razpoten* „súvisiaci s rázcestím, nachádzajúci sa na rázcestí“.

Menej pravdepodobné sa zdajú úvahy o možnej rumunskej proveniencii uvedeného priezviska. Dalo by sa tu rekonštruovať aj východiskové **Raspopnik* (odtiaľ druhotne *Raspotnik* ako výsledok konsonantickej disimilácie **p-p- > p-t-?*), t. j. priezvisko prezývkového charakteru, utvorené – pomocou domáceho sufixu *-nik* (porov. *rozkolník*, *rozvratník* a pod.) – na základe rum. *răspóp(ă)* „kňaz prepustený z klerického stavu“,²⁶ od rum. a *răs-popî* „pozbať kňazstva“; nepochybnou slabinou takéhoto výkladu je nedoloženosť predpokladaného **Raspopnik*, resp. graficky blízkych foriem.

Rotyis [roťiš]. – Interpretuje sa ako hybridná formácia na základe nem. *rot* „červený“ a slovenského sufixu *-iš*; pôvodne mohlo ísť o prezývku človeka s červenými, ryšavými vlasmi, červenastou pokožkou a pod. (Č, s. 140).

Uvažujúc o nemeckej proveniencii priezviska, možno tu poukázať i na nem. *rottisch*, sémantizované ako „buričský, rebelský, kacírsky“ (DWB, s. v.), resp. „buričský, rebelský; sektársky“ (DRW, s. v.) – porov. priezviská *Burič*, resp. *Heretik*, *Heretik*, *Kacír* a i., ktoré môžu mať podobné sémantické východiská.

Azda zaujímavejšia je podľa nášho názoru etymologická interpretácia uvedeného priezviska v domácom, t. j. slovenskom (resp. slovanskom) jazykovom kontexte. V jej zmysle vzniklo priezvisko *Rotiš* na základe nedoloženého apelatíva **rotiš*, ktoré môže patriť do slovotvorného hniezda psl. **rota* „prísaha“ (porov. už stsl. *rota* „id.“, k prehľadu dokladov v rôznych slovanských jazykoch porov. novšie Etymologický slovník jazyka staroslovenského XIII, s. 777). Uvedené praslovanské substantívum poslúžilo ako slovotvorné východisko pre vznik slovesa **rotiti se* (porov. stsl. *rotiti se* „zaprisahávať sa, zaklínať sa“ a hluž. *roćić so* „prisahať“), ktorého reflexom je i staršie slk. *rotiť sa* vo význame „búriť sa, sprisahávať sa (proti niekomu)“, druhotne „zhromažďovať sa, združovať sa“ (HSSJ V, s. 85: doklady z 18. stor.); od nedokonavého slk. *rotiť sa* v pôvodnom význame „prisahať“ bolo zrejme utvorené aj dokonavé **porotiti sa* „zaprisahať sa, zložiť prísahu“, od ktorého bolo odvodené

²⁶ K použitiu v sfére antroponymie porov. Constantinescu (1963, s. 139, s. v. *Răspop*).

substantívum *porota*, pôvodne označujúce zbor sudcov zaviazaných prísahou (porov. Králik, 2015, s. 459).

Apelatívum **rotiš* možno interpretovať ako pôvodné **roti-šb*, t. j. ako nomen agentis utvorené od slovesa *rotiť sa* (**roti-ti se*) pomocou sufixu *-š*, ktorého východiskom je už psl. **-šb*; podobne je utvorené napr. slk. dial. *prista-š* „kto sa priženil, prístupník“ (SSJ III, s. 597: „nár.“, t. j. nárečový výraz)²⁷ ako odvodenina od slovesa *prista-t'* vo význame „2. priženiť sa do domu nevestiných rodičov“ (HSSJ IV, s. 504).²⁸ Slovtvorný význam apelatíva **rotiš* možno parafrázovať ako „kto *sa rotí*“, presný lexikálny význam však nie je jasný – môže tu ísť o pôvodné „kto (často) prisahá, zaprisaháva sa a pod.“,²⁹ ale aj „kto sa sprisaháva, búri (proti niekomu); burič“ (k použitiu v antroponymii porov. i spomenuté priezvisko *Burič*).

Szpluvák [spluvák]. – Podľa autorov ide o priezvisko nejasného pôvodu, ktoré sa dnes na Slovensku nevyskytuje; sufix *-ák* naznačuje, že by mohlo ísť o priezvisko prezývkového charakteru (Č, s. 147).

Východiskom pre vznik tohto priezviska sa podľa nášho názoru mohlo stať apelatívum **spluvák* ako predpokladaný expresívny derivát od slovesa *splúvať* „poplúvať, opľúť“ (SSJ IV, s. 168: expr. zried.), resp. od jeho nedokonavého korelátu *splúvať* „pľúť, vyplúvať, odpľúvať“ (tamže: nár.). Ako **spluvák* sa mohol označovať často pľujúci, odpľúvajúci si človek; takáto interpretácia by len potvrdzovala vyššie uvedený predpoklad o prezývkovom charaktere priezviska (odraz naznačeného zlozvyku). Z kulturologického hľadiska sa však ako nepochybne atraktívnejšia javí domnienka, že príslušné pomenovanie mohlo byť azda použité i vo vzťahu k človeku praktizujúcemu tzv. splúvanie ako úkon ľudovej mágie.³⁰

²⁷ SSJ uvádza aj variantný heslový výraz *pristač*, ktorý pripúšťa dvojakú interpretáciu: 1. ide o paralelnú odvodeninu od *pristať*, utvorenú pomocou sufixu *-č* (porov. nomina agentis typu *viaza-č*, *víta-č*, *holi-č* a pod.) ako reflexu psl. **-čb* (porov. SP I, s. 120); 2. môže ísť o druhotnú modifikáciu pôvodného *pristaš*, v ktorom sa pôvodný sufix *-š* pre svoju neproduktívnosť už nepociťoval, a preto bol nahradený produktívnym *-č*.

²⁸ O sufixe **-šb* tvoriacom nomina agentis porov. Wojtyła-Świerzowska (1974, s. 122 – 123); tam i materiál z iných slovanských jazykov.

²⁹ Porov. i rus. dial. *rotá (poma)* „prisaha, slávnostný sľub; zaklinanie sa“: *roták (pomak)* „kto má vo zvyku prisahať, zaprisahávať sa, preklínať“ (Slovar russkich narodnych govorov XXXV, s. 204: z V. I. Daľa). – Nie je jasné, či možno takúto sémantickú motiváciu predpokladať i pre slovenské priezvisko *Roták* (DPS: 19 výskytov), ktoré sa dá usúvzťažniť i so substantívom *rota* „vojenská jednotka“ ako novším prevzatím nemeckého pôvodu (porov. Králik, 2015, s. 510 – 511).

³⁰ V diskusnom fóre na webovej stránke Modrý koník sa *splúvanie* spomína ako prostriedok proti stavu, keď má malé dieťa „z očí“, t. j. je uhranuté (písateľka s prezývkou lea.g. Prešov, príspevok z 15. 9. 2008), resp. keď sa v noci pomočuje (elenka.k. Trebišov a okolie, 8. 2. 2014). – O rozsahu podobných praktík (z kulturologického hľadiska akiste starobyľých) aj v 21. stor. môžu zrejme svedčiť i zmienky o splúvaní v oficiálnej cirkevnej tlači: „A keď je s niekým veľmi zle, používajte svätú vodu a privolajte duchovného, ktorý sa môže pomodliť nad chorým a pomaže ho svätým olejom na odpustenie hriechov a uzdravenie. Vyššie povedané platí aj pre odrábanie bradavíc a rôznych iných chorôb, začítavanie, *splúvanie* [kurzíva E. K.] a zakopávanie predmetov, časti šatstva, ďalej pre rôzne povery o mačkách,

Tirják, Tyirják [t'irják]. – Priezvisko („nateraz neznámy pôvod“; Č, s. 148) mohlo vzniknúť – s úpravou zakončenia (pravdepodobne i pod vplyvom výrazov so sufixom *-ák*, označujúcich nositeľa nejakej vlastnosti: slk. *dobr-ák*, *hlup-ák* a pod.) – na základe rum. *tiriachiu* [-akiu], staršie i *teriachiu* „kto konzumuje ópium, tabak alebo alkoholické nápoje; opilec a i.“, čo je prevzatie z tur. *tiryaki* „id.“ (Suciu, 2010, s. 761; k použitiu v antroponymii porov. Constantinescu, 1963, s. 388, s. v. *Teriachiu*); ide teda o priezvisko prezývkového charakteru. Forma *Tyirják* (s [t']) reflektuje palatalizáciu konsonantu *t* pred predným vokálom *i*, ktorá mohla nastať až v slovenčine; analogický jav je však známy aj z rumunských nárečí (porov. vyššie, s. v. *Árgyelán*), a preto nie je vylúčené, že uvedené priezvisko vzniklo na základe rum. *tiriachiu* vyslovovaného s mäkkým *t* už v rumunčine.

Nemožno celkom odmietnuť ani alternatívny výkladový pokus: v jeho zmysle ide o zápis formy *Tiriák* (s druhotnou mäkkosťou *Ĥiriák*, v maďarskej grafike *Tyirják*), ktorá mohla vzniknúť nesprávnou interpretáciou – v dôsledku nedostatočnej znalosti rumunského jazyka, resp. jeho grafickej sústavy (nerozlíšenie rumunských grafém *T* [t] a *Ț* [c]) – rum. *Țiriac* [ciriak] ako rumunskej grafickej reprezentácie slovenského priezviska *Cyriak* (DPS: 3 výskyty), *Ciriak* (28 výskytov), *Ciriák* (3 výskyty), z hľadiska pôvodu akiste nadväzujúceho na osobné meno *Cyriak*, podľa rôznych svätcov tohto mena známych z cirkevnej tradície (porov. Stadler et al. I, s. 706 – 709).³¹

Zleovszky [zleovskij]. – Odvodzuje sa od názvu obcí *Malé* a *Veľké Zlievce* (okr. Veľký Krtíš); v uvedenom tvare sa na Slovensku nevyskytuje, je doložené len v podobe *Zlievsky*, *Zlievský* (porov. Č, s. 153). Uvedený výklad by sme ďalej čiastočne spresnili v tom zmysle, že zápis *Zleovszky* (s vokálom *o*) môže reflektovať prípadnú stredoslovenskú nárečovú výslovnosť [zľ'jouški], t. j. s asimilatívnou zmenou dvojhlásky *je* na *jo* v pozícii pred labiálnou spoluhláskou *u* vzniknutou z pôvodného *v*, resp. z tvrdého *l* (porov. Stanislav, 1967a, s. 473 – 474).

kominároch a pod. To všetko je čarodejníctvo – veľký to hriech pred Hospodom Bohom“ (Jacečko, 2004, s. 18). „Žiaľ, kresťania sa dopúšťajú mnohých magických rituálov: klopanie na drevo, keď sa darí, „spľuvanie“ dieťaťka, keď sa mu tešíme, robenie uhlíkovej vody atď.“ (Piatok 13. apríl, 2007, s. 21).

³¹ Slk. *Cyriak* je prevzatie z lat. *Cyriacus* (porov. napr. Sleumer, 1926, s. 255, s. v. *S. Cyriacus* – vo vzťahu k sv. Cyriakovi, mučeníkovi [† 303], jednému zo 14 pomocníkov v núdzi; liturgické slávenie 8. augusta), ktorého východiskom je gr. *Kýriakos* (Κυριακός), od gr. *kýriakos* (κυριακός) „súvisiaci s pánom, vlastníkom a pod.“ (kresť. i „patriaci Pánovi, t. j. Kristovi“; porov. Liddell – Scott, 1996, s. 1013), od gr. *kýrios* (κύριος) „pán“. – Priezvisko *Țiriac* je známe aj v rumunskom prostredí (jeho nositeľom je napr. Ion Țiriac, bývalý športovec a po r. 1989 jeden z najbohatších podnikateľov v krajine); k jeho etymologickej charakteristike však zatiaľ nevieme uviesť ďalšie informácie – nie je jasné, či tu ide o rumunské prevzatie zo spomenutého lat. *Cyriacus* (k takémuto prevzatiu mohlo dôjsť v Sedmohradsku ako bývalej súčasť Uhorska, ktorá historicky patrí do sféry západnej cirkvi používajúcej v minulosti latinčinu), t. j. o etymologický variant rumunského mena, resp. priezviska *Chiriac* [kiriak], ktoré bolo v takejto forme prevzaté v pravoslávnom prostredí priamo z gr. *Kýriakos* (Constantinescu, 1963, s. 31).

Podľa alternatívnej domnienky by azda mohlo ísť aj o zápis slovenského priezviska *Zliechovský* (DPS: 21 výskytov v okresoch Zvolen, Žiar nad Hronom, Lučenec a Detva), ktoré možno odvodzovať³² od názvu obce *Zliechov* (okr. Ilava). K vokálu *e* v maďarskej forme priezviska ako možnému reflexu pôvodného diftongu *ie* porov. vyššie (s. v. *Precskó*); forma *Zleovszky* (bez reflexu slk. *ch*) by v zmysle takéhoto výkladu vznikla zápisom slovenského priezviska, ktoré mohlo byť v živom jazyku – t. j. pri menej dôslednej artikulácii v bežnej komunikácii – vyslovované so značne oslabeným *ch*.³³

Literatúra

- A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Budapest: Akadémiai Kiadó 1967 – 1984. 4 zv.
- BAKOS, Ferenc: A magyar szókészlet román elemeinek története. Budapest: Akadémiai Kiadó 1982. 560 s.
- BOBEK, Władysław: Rusizmy, polonizmy a juhoslavizmy v literárnom jazyku slovenskom. (Pokračovanie.) In: Slovenská reč, 1937/38, roč. 6, č. 4 – 5, s. 154 – 162.
- BRECHENMACHER, Josef Karlmann: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Familiennamen. Limburg a. d. Lahn: C. A. Starke Verlag 1957 – 1963. 2 zv.
- BULGĂR, Gheorghe – CONSTANTINESCU-DOBRIDOR, Gheorghe: Dicționar de arhaisme si regionalisme. București 2002. Dostupné na: <https://dexonline.ro/> [cit. 17. 5. 2019].
- CIORĂNESCU, Alexandru: Dicționarul etimologic al limbii române. București: Editura Saeculum I. O. 2002. 1056 s.
- CONSTANTINESCU, Nicolae A.: Dicționar onomastic românesc. București: Editura Academiei Republicii Populare Române 1963. 472 s.
- Databáza priezvisk na Slovensku (stav v roku 1995). Dostupné na: http://www.juls.savba.sk/durco_priezviska.html [cit. 17. 5. 2019].
- DEME, László: *A k > ty, g > gy és gy > g* változások. In: Magyar Nyelv, 1942, roč. 38, č. 2, s. 112 – 116. Deutsches Rechtswörterbuch (DRW). Dostupné na: <http://drw-www.adw.uni-heidelberg.de/drw-cgi/zeige> [cit. 17. 5. 2019].
- Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm auf CD-ROM und im Internet. Dostupné na: <http://dwb.uni-trier.de/de/> [cit. 17. 5. 2019].
- Dicționarul etimologic al limbii române (DELR). București: Editura Academiei Române 2012 n.
- DIVIČANOVÁ, Anna – CHLEBNICKÝ, Ján – TUŠKOVÁ, Tünde – UHRINOVÁ, Alžbeta – VALENTOVÁ, Iveta: Čabianske priezviská. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2015. 260 s.
- DIVIČANOVÁ, Anna – CHLEBNICKÝ, Ján – TUŠKOVÁ, Tünde – VALENTOVÁ, Iveta: Komlóšske priezviská. Nádlač: Vydavateľstvo – Editura Ivan Krasko 2017. 184 s.
- Duden online. Dostupné na: <https://www.duden.de/woerterbuch> [cit. 17. 5. 2019].
- EBNER, Jakob: Wörterbuch historischer Berufsbezeichnungen. Berlin – Boston: Walter de Gruyter GmbH 2018. VIII, 1028 s.
- Etimologičeskij slovar slavianskich jazykov. Praslavianskij lexičeskij fond. Moskva: Nauka 1974 n.
- Etimologický slovník jazyka staroslověnského. Praha (Brno) 1989 n.

³² Aspoň z formálneho hľadiska, napriek geografickej vzdialenosti.

³³ Porov. Uhlár (1977, s. 221): „Spoluhláska *x* [fonetický zápis spoluhlásky *ch* – Ľ. K.] je zadopodnebná úžinová trená neznelá spoluhláska. Ak však úžina medzi chrptom jazyka a mäkkým zadným podnebním nie je dosť tesná a trenie dosť intenzívne, počujeme neznelú spoluhlásku *h*.“

- Etymologisches Wörterbuch des Althochdeutschen. Göttingen etc. 1988 n.
- Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. Budapest: Akadémiai Kiadó 1993 – 1997. 3 zv.
- Etymolohičnyj slovnyk ukrajinjskoji movy u semy tomach. Kyjiv: Naukova dumka 1982 n.
- Filadelfia (Italia). 12. 5. 2019. Dostupné na: [https://it.wikipedia.org/wiki/Filadelfia_\(Italia\)](https://it.wikipedia.org/wiki/Filadelfia_(Italia)) [cit. 17. 5. 2019].
- FWB-online (Online-Version des Frühneuhochdeutschen Wörterbuches). Dostupné na: <https://fwb-online.de/> [cit. 17. 5. 2019].
- GRKOVIĆ, Milica: Rečnik ličnih imena kod Srba. Beograd: Vuk Karadžić 1977. 328 s.
- HELLER, Jan: Výkladový slovník biblických jmen. Praha: Advent-Orion – Vyšehrad 2003. 630 s.
- Historický slovník slovenského jazyka. Bratislava: Veda 1991 – 2008. 7 zv.
- HOŘEJŠÍ, Michal L.: Jména zvířat v názvech hub. In: *Varia XXII. Zborník abstraktov z XXII. kolokvia mladých jazykovedcov* (Nitra 5. – 7. 12. 2012). Ed. Katarína Dudová. Nitra: Katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty UKF v Nitre – Slovenská jazykovedná spoločnosť pri JÚLS SAV 2014, s. 26 – 27.
- ILČEV, Stefan: Rečnik na ličnite i familni imena u bālgarite. Sofija: Izdatelstvo na Bālgarskata akademija na naukite 1969. 626 s.
- JACEČKO, Jakob (sprac.): Stáva sa vám „zoči“. In: *Odkaz sv. Cyrila a Metoda – mesačník Pravoslávnej cirkvi na Slovensku*, 2004, roč. L, č. 4, s. 18 – 19.
- JUHÁSZ, Dezső: Névmagyarosítás és nemzeti romantika. In: *Magyar Nyelv*, 2005, roč. 101, č. 2, s. 196 – 202.
- Ki a Filadelfia? 14. júla 2012. Dostupné na: https://www.gyakorikerdesek.hu/egyeb-kerdesek_hu-mor_3189215-ki-a-filadelfia [cit. 17. 5. 2019].
- KLUGE, Ferdinand: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Bearb. von Elmar Seebold. 25., durchgesehene und erweiterte Aufl. Berlin – Boston: Walter de Gruyter GmbH & Co. KG 2011. LXIX, 1022 s.
- KOPECKÁ, Martina – LALIKOVÁ, Tatiana – ONDREJKOVÁ, Renáta – SKLADANÁ, Jana – VALENTOVÁ, Iveta: *Staršia slovenská lexika v medzijazykových vzťahoch*. Bratislava: Veda 2011. 206 s.
- KRÁLIK, Lubor: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda 2015. 704 s.
- LIDDELL, Henry George – SCOTT, Robert: *A Greek-English Lexicon. Revised and augmented throughout by Sir H. S. Jones et al. With a revised supplement*. Oxford: Oxford University Press 1996. xlv, 2042 + xxxi, 319 s.
- MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1957. 628 s.
- MAJTÁN, Milan: *Naše priezviská*. 1. vyd. Bratislava: Veda 2014. 196 s.
- MAJTÁN, Milan – POVAŽAJ, Matej: *Vyberte si meno pre svoje dieťa*. Bratislava: Art Area 1998. 344 s.
- MAJTINSKAJA, Klara Jevgenievna: *Vengerskij jazyk. Časť II. Grammaticeskoje slovoobrazovanie*. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR 1959. 228 s.
- MALOVCOVÁ, Božena: *Náboženské pomery do roku 1918. Evanjelická cirkev a. v.* In: *Spišská Belá*. Zost. Zuzana Kollárová. Prešov: Universum 2006, s. 116 – 128.
- MÁRTON, Gyula – PÉNTEK, János – VŐŐ, István: *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*. București: Kriterion 1977. 472 s.
- Modrý konik – stránka pre mamičky a budúce mamičky, bazár na detské oblečenie, hračky, autosedačky, kočíky. Dostupné na: <https://www.modrykonik.sk/> [cit. 17. 5. 2019].
- MOLDANOVÁ, Dobrava: *Naše příjmení*. 3. vyd. Praha: Agentura Pankrác 2010. 229 s.
- NEWERKLA, Stefan Michael: *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen*. 2., durchgehend überarbeitete und aktualisierte Aufl. Frankfurt am Main etc.: Peter Lang GmbH 2011. 782 s.

- PAPE, Wilhelm: Handwörterbuch der Griechischen Sprache in vier Bänden. Dritter Band. Wörterbuch der griechischen Eigennamen. 3. Aufl., neu bearbeitet von Gustav E. Benseler. Braunschweig: Friedr. Vieweg & Sohn 1911. LII, 1710 s.
- Pfälzisches Wörterbuch. Wiesbaden etc. 1965 – 1998. Dostupné na: <http://www.woerterbuchnetz.de/PfWB> [cit. 17. 5. 2019].
- Piatok 13. apríl. [Text v rubrike Na každý deň.] In: Slovo – časopis gréckokatolickej cirkvi, 2007, roč. 39, č. 7, s. 21.
- PLETERŠNIK, Maks: Slovensko-nemški slovar. Dostupné na: <https://fran.si/136/maks-pletersnik-slovensko-nemski-slova> [cit. 17. 5. 2019].
- PULENOVÁ, Valéria: Gymnaziálne školstvo v Rožňave od jeho počiatkov do vzniku Československej republiky v roku 1918. In: Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove, 2013, č. 2, s. 60 – 76. Dostupné na: http://dejiny.unipo.sk/PDF/Dejiny_2_2013.pdf [cit. 17. 5. 2019].
- ROCCHI, Luciano: Hungarian Loanwords in the Slovak Language. Trieste: Università di Trieste 1999 – 2010. 3 zv.
- RYMUT, Kazimierz: Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN 1999 – 2001. 2 zv.
- SLEUMER, Albert: Kirchenlateinisches Wörterbuch. Unter umfassendster Mitarbeit von Joseph Schmid. (2. Nachdruck der Ausgabe Limburg a. d. Lahn, Steffen, 1926.) Hildesheim – Zürich – New York: Georg Olms Verlag 1996. 842 s.
- Slovar ruskich narodnych govorov. Leningrad (Sankt-Peterburg): Nauka 1965 n.
- Slovník slovenského jazyka. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959 – 1968. 6 zv.
- Slovník slovenských nárečí. Bratislava: Veda 1994 n.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. Bratislava: Veda 2006 n.
- Słownik prasłowiański. Wrocław etc.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1974 n.
- STADLER, Johann Evangelist et al. (ed.): Vollständiges Heiligen-Lexikon oder Lebensgeschichten aller Heiligen, Seligen etc. etc. aller Orte und aller Jahrhunderte... Augsburg: B. Schmid'sche Verlagsbuchhandlung (A. Manz) 1858 – 1882. 5 zv.
- STANISLAV, Ján: Dejiny slovenského jazyka. I. Úvod a hláskoslovie. 3., doplnené vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967a. 712 s.
- STANISLAV, Ján: Dejiny slovenského jazyka. II. Tvaroslovie. 2., doplnené vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967b. 756 s.
- STERN, Heidi: Wörterbuch zum jiddischen Lehnwortschatz in den deutschen Dialekten. Tübingen: Max Niemeyer Verlag 2000. VI, 250 s.
- SUCIU, Emil: Influența turcă asupra limbii române. II. Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă. București: Editura Academiei Române 2010. 914 s.
- TIS – Telefonski imenik Slovenije. Dostupné na: <https://www.itis.si/> [cit. 17. 5. 2019].
- UHLÁR, Vlado: O spisovnej výslovnosti niektorých zdvojených spoluhlások. In: Slovenská reč, 1977, roč. 42, č. 4, s. 219 – 226.
- Új magyar tájszótár. Budapest: Akadémiai Kiadó 1979 – 2010. 5 zv.
- VEČERKA, Radoslav a kol.: K pramenům slov. Uvedení do etymologie. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2006. 360 s.
- WOJTYŁA-ŚWIERZOWSKA, Maria: Prasłowiańskie nomen agentis. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1974. 160 s.
- Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich. Wien 1963 n.

KOGNITÍVNO-SÉMANTICKÁ INTERPRETÁCIA METAFORY V KONTEXTE POLITICKO-IDEOLOGICKÉHO VÝVINU V ROKOCH 1965 – 1970¹

Patricia Molnárová

*Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Banská Bystrica*

MOLNÁROVÁ, Patricia: Cognitive-semantic interpretation of metaphor in context of political and ideological evolution in 1965 – 1970. *Slovak Language*, 2019, Vol. 84, No 2, pp. 185 – 204.

Abstract: Metaphors have always been a common aspect of communication in political and media discourse. The study deals with the occurrence and importance of conceptual metaphors in the political newspaper *Pravda* in the 2nd half of 1960's regarding to the dynamic historical and political development of the period and the formation of ideology. The results of the research reflect the shift in the meaning and application of conceptual metaphors as a result of the advent of A. Dubček's reform government, the invasion of the Warsaw Pact forces into Czechoslovakia and occupation of the country, and the gradual formation of the normalization process by 1970.

Key words: conceptual metaphor, historical context, ideology, political press, socialism

1. ÚVOD A METODIKA VÝSKUMU

Záujem súčasných vedecko-výskumných ambícií o sféru kognitívnej lingvistiky je prínosom tak pre jazykovednú, ako aj pre ďalšie interdisciplinárne prepojené oblasti vrátane mediálnych či kultúrnych štúdií, politolingvistiky aj žurnalistiky. Jedným zo základných pojmov spätých s kognitívnou lingvistikou je metafora, tvoriaca súčasť väčšieho komplexu obrazných pomenovaní. Hoci je často vnímaná najmä ako súčasť umeleckých literárnych textov, svoje bohaté zastúpenie nachádza aj v mediálnej oblasti, zvlášť v žurnalistike. Napĺňa nielen aktualizáciu funkciu spojenú so zatriktívením publikovaného textu, ale môže sa prejavovať aj ako prostriedok persúázie či manipulácie. Vedomie človeka funguje na báze obrazotvornosti a v rámci komunikačného procesu pracuje kognitívna lingvistika s poznaním a porozumením na základe uplatnenia sémantických aspektov tak jazyka, ako aj psychologického či spoločenského kontextu. Kognitívno-lingvistický prístup k analýze a interpretácii jazyka položili G. Lakoff a M. Johnson vydaním diela *Metaphors We Live By* (1980, čes. preklad *Metafory, ktorými žijeme*, 2002), vytvoriac tým teoretickú platformu, z ktorej naďalej čerpajú práce slovenských i českých autorov (z lingv. prostredia napr. Kováčová, 2015; Vaňková, 2007, Vaňková – Nebeská – Saicová Ľámalová – Šlédrová, 2005, z med.-polit. prostredia so zameraním na obdobie socia-

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu VEGA č. 1/0598/18 *Štylistika mienkotvornej elektronickej tlače strednoprúdového a alternatívneho typu*.

lizmu napr. Demjanová, 2010; Cingerová – Motyková, 2016; Mertová – Blaho, 2018, a iní). Znamky persuzivnosti v aplikácii kognitívnych metafor sa prejavujú v snahe pôsobiť na prijímateľa – presvedčať ho, ovplyvňovať, korigovať jeho názory, postoje a myslenie. Spoločensko-politická a publicistická sféra na seba vplyvávajú, vzájomne sa reflektujú a v dôsledku toho sa politické javy stávajú nielen výraznými témami v tlači, ale zároveň vytvárajú kontext ovplyvňujúci konkrétne jazykové prostriedky, okrem iného aj metafory.

Cieľom predkladanej štúdie je interpretovať a analyzovať konceptuálne metafory z denníka *Pravda* v 60. rokoch aplikovaním kognitívno-lingvistických princípov a klasifikácie G. Lakoffa a M. Johnsona (2002). Zohľadňujeme pritom determináciu spoločenským, ideologickým a politickým vývojom. Dôvod výberu periodika spočíva v jeho zaradení k straníckej tlači s príznakom mienkotvornosti, čo korešponduje s naším záujmom o skúmanie prejavov politickej ideológie prostredníctvom jazyka. Denník mal celoštátnu platnosť, a tým široký dosah na čitateľskú verejnosť s prístupom k ideologickým a politickým textom, ktoré publikoval. Výskumná vzorka tvoriaca pramennú a informačnú bázu pozostáva zo 137 textov (z toho 66 úvodníkov a 71 komentárov²) publikovaných v denníku *Pravda* v rokoch 1965 – 1970. Ide o selekciu prvých publikovaných textov v oboch žánroch každý mesiac, pričom vzhľadom na členenie komentárov v *Pravde* na domáce a zahraničné sme z dôvodu kontextového zamerania na domáce prostredie nepracovali so zahraničnými komentármi.

Štúdia prezentuje výsledky výskumu vychádzajúce z analýzy a interpretácie textov, pri ktorých bolo zohľadnené kvalitatívne a čiastočne aj kvantitatívne hľadisko. V rámci teoretickej časti vysvetľujeme východiskové termíny, s ktorými operujeme (metafora, koncept, ideológia), ako aj základný kognitívny prístup k metafore a jej klasifikácii uplatnený v našom výskume. V praktickej časti boli metafory rozdelené na štruktúrne, orientačné a ontologické. Zamerali sme sa najprv na interpretačno-analytický výklad štruktúrnych metafor, považujúc ich za obsahovo najbohatšie, diferencované, a preto aj najviac odrážajúce ideologické zamerania danej doby. Pracovali sme s vybranými modelmi, ktoré sa v textoch vyskytovali s najvyššou frekvenciou a mali charakter opakovateľnosti v priebehu celého skúmaného obdobia, čo je doložené kvantitatívnymi údajmi v kapitole. Interpretácia a výklad konceptuálnych metafor v tretej kapitole vychádzajú z celkového výskytu a sú doplnené príkladmi z tlače v rozmedzí piatich rokov³. Vo štvrtjej kapitole interpretačne pred-

² Zdanlivá nerovnosť počtu textov za rovnaké skúmané obdobie vyplýva z toho, že komentáre a úvodníky neboli vždy pravidelnou súčasťou každého čísla. Niekedy nebol v priebehu mesiaca publikovaný žiaden komentár ani úvodník. Tieto prípady boli častejšie v roku 1968 a spájali sa s obmedzovaním publikačných možností a cenzorskými zásahmi v dôsledku politického vývoja a okupácie.

³ Všetky príklady metafor v texte sú označené kurzívou a pochádzajú zo skúmanej vzorky textov z denníka *Pravda* v rokoch 1965 – 1970. V súvislosti s ich vysokým zastúpením a torzovitosťou (vzhľadom

kladáme využitie najčastejších štruktúrnych metaforických konceptov v kontexte politického a ideologického vývinu v druhej polovici 60. rokov, ktoré členíme na menšie časti oddelené zásadnými spoločensko-politickými a historickými udalosťami – obdobím do januárového pléna 1968, ktoré začalo tzv. Pražskú jar, pôsobením reformného hnutia A. Dubčeka od januára do augusta 1968, konsolidáciou spoločenských pomerov po vstupe okupačných vojsk v auguste 1968 až do aprílového pléna ÚV KSČ v apríli nasledujúceho roku a následne periódou do konca skúmaného obdobia (rok 1970), keď nastupuje proces normalizácie. Piata kapitola predkladá analýzu skupín orientačných a ontologických metafor. Hoci ich počet môže byť v analyzovanom materiáli frekventovanejší, nepredkladáme kvantitatívne hodnoty vzhľadom na to, že z hľadiska významového zaradenia do politicko-ideologického kontextu nie sú natoľko výrazné a formujúce ako štruktúrne metafory. V súvislosti s tým ilustrujeme aj kontextové aspekty ako súčasť celku (celého obdobia 1965 – 1970), nie v samostatnej časti, a na konkrétne ideologické pozadie niektorých konceptov upozorňujeme priamo pri vybraných príkladoch.

V poslednej šiestej kapitole sa zaoberáme teoretickým obrysom novej podoby konceptuálnych metafor a ich aplikácie v prvej, stabilnejšej polovici 60. rokov. Neveľká prieskumná sonda pozostávajúca z analýzy 16 textov (bez možnosti komparácie s analyzovanou pramennou bazou 137 textov od roku 1965) ukazuje predpoklad výskumného smerovania a načrtáva niektoré perspektívy vyplývajúce tak z malej textovej ukážky, ako aj z výsledkov analýzy neskoršieho obdobia.

2. TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ VÝSKUMU

V súvislosti so zameraním skúmanej problematiky považujeme za podstatné teoreticky vymedziť termíny tvoriace imanentnú súčasť ďalších analyticko-interpretčných východísk, a to *kognitívna sémantika, metafora, metaforický výraz, konceptualizácia a ideológia*. Kognitívna sémantika predstavuje súčasť kognitívnej vedy aj lingvistiky, orientujú sa na konceptuálne aspekty jazyka, medzi ktorými zastáva výraznú pozíciu metafora, sprístupňujúca význam prostredníctvom konceptualizácie. V rozsahu kognitívnej teórie metafory môžeme cez jazyk sledovať spôsob konceptualizácie, nazerania istého spoločenstva na svet, jeho hodnoty a spôsob ich prežívania. Takto vytvorený a prezentovaný jazykový obraz sveta je príznačný svojou subjektívnosťou, hodnotiacim postojom, ale aj dynamickosťou reflektujúcou sa v zohľadnení niektorých dôležitých historických javov formujúcich daný jazykový obraz society (Vaňková, 2007).

dom na rozsiahlosť vetných konštrukcií v 60. rokoch uvádzame iba časti viet obsahujúce konkrétne metafory) necitujeme každý príklad. Pridaným dôvodom je tiež fakt, že pre potreby výskumu nie je dôležitý presný dátum, ale v rámci chronológie skôr zaradenie k špecifickému politicko-ideologickému obdobiu, ktoré sú rozčlenené v kap. 4. Zvýraznenie slov indikujúcich metaforu boldom v kap. 3 sme doplnili pre potreby štúdie, nepochádza z pôvodného pramenného textu.

Metaforu ako pojem možno vnímať v rámci literárnej vedy v postavení fundamentálneho stavebného princípu básnického textu plniacu estetické a emocionálne funkcie (pozri Harpáň, 1994; Štraus, 2005), ale aj ako lexikálno-štylistický prvok z lingvistického hľadiska, ktorý realizuje najmä aktualizáciu, sugestívnu a hodnotiacu funkciu (Findra, 2013). H. Arendtová (2001) naznačuje pri kognitívnom vnímaní metafory jej chápanie v podobe mostu medzi vonkajším a vnútorným svetom jednotlivca, ktorý špecifickým spôsobom štruktúruje, utvára naše porozumenie a poznanie spoločnosti alebo sveta.

Zameriavajúc sa na kognitívno-sémantický prístup k metafore je potrebné zohľadniť tzv. kognitívny obrat v metaforológii, ktorý A. Bohunická (2013, s. 20) vníma ako „zmenu paradigmy v myslení o metafore, ktorú sprevádza záujem o hĺbkovú stránku metafory, o previazanie metaforického vyjadrovania sa s uvažovaním“. G. Lakoff (1993) uvádza ako dominantný medzník rok 1980, keď sa začala zdôrazňovať existencia systému konceptuálnych metafor fungujúcich vo vedomí človeka a determinujúcich jeho chápanie, myslenie a správanie. Odklon od tradičného prístupu k metafore v zmysle jazykového či literárneho javu ju posunul do sféry vedomia, čím bolo vyvrátené tvrdenie o jej vyhranenosti v zmysle básnického prostriedku. Metaforický systém štruktúruje abstraktné koncepty v psychike jednotlivca, a teda v pozadí jazyka. S pomocou metafor sú často vyjadrené abstrakcie, ako napr. emócie, čas, kvantita, stav, zmena, pohyb, príčina, zmysel, význam. V rámci konštruovania svojho výskumu rozlišuje G. Lakoff v spolupráci s M. Johnsonom a M. Turnrom dva základné pojmy: *metafora* je vnímaná v zmysle kríženia dvoch domén v konceptuálnom systéme a jej povrchovou jazykovou realizáciou je *metaforický výraz*, čiže slová, slovné spojenia alebo vety konkrétne vyjadrené jazykom.

Využívanie systému konceptuálnych metafor nemusí byť nutne uvedomelým procesom, keďže samotné metafory sa nachádzajú vo vedomí používateľa a „metaforické sú do značnej miery procesy ľudského myslenia. Práve toto máme na mysli, ak tvrdíme, že ľudský pojmový systém je štruktúrovaný a definovaný metaforicky. Metafory ako jazykové prostriedky sú možné práve preto, že metafory existujú už v pojmovom systéme človeka“ (Lakoff – Johnson, 2002, s. 18). Na interpretáciu a pochopenie metafor je potrebné vytvoriť vo svojom vedomí, rovnako ako vo vedomí komunikačného partnera, zrozumiteľný obraz, čo indikuje kultúrno-spoločenské zázemie používaných metafor. J. Dolník (2013, s. 396) ku kognitívistickej teórii označovanej aj ako teória Lakoff & Johnson píše, že „dorozumievanie sa opiera o ten istý pojmový systém, ktorý uplatňujeme pri myslení a konaní, jazyk je istým zdrojom o tom, ako vyzerá tento systém“. Prostredníctvom vybraných jazykových prostriedkov môžeme realizovať metaforické koncepty nachádzajúce sa vo vedomí a využívať ich na priblíženie abstraktných spoločenských i politických javov – v prípade skúmaných publicistických textov je to formovanie politického režimu, vplyv

ideologických aspektov na spoločnosť, triedne či ideologicky motivované boje, spoločenské krízy a pod. V. Chrz (1999, s. 20) dopĺňa, že „konceptuálna metafora spočíva v mapovaní zo zdrojovej oblasti do cieľovej oblasti“.

Pri konceptuálnej metafore tvoriacej predmet zvýšeného záujmu kognitívnej lingvistiky ide o prevod neurčitej predstavy do konkrétneho pojmu, čiže o primárnu existenciu nejazykovej predstavy pred realizáciou konkrétneho komunikačného aktu. Vo výsledku predstavuje proces konceptualizácie zovšeobecnenie najdôležitejších vlastností nejazykového javu do jazykovej podoby, čo korešponduje s vymedzovaním metafory a metaforického pojmu (pozri Čermák, 2011, s. 51). M. Kyseľová a M. Ivanová definujú koncept ako „kognitívne zoskupenie vecí, udalostí a javov, ktoré jednotlivec vníma ako koherentný celok a prostredníctvom nich vníma svet ako koherentný a kauzálne organizovaný“ (2013, s. 14 – 15). Konceptualizácia teda predstavuje odraz mentálnej skúsenosti založenej na transformácii a zovšeobecnení kognitívnej scény do podoby schematickeho jazykového vzorca, konceptu. V empirickej časti štúdie vychádzame z modelovej štruktúry G. Lakoffa (1993), ktorý predstavil model v podobe CIEĽOVÁ DOMÉNA JE ZDROJOVÁ DOMÉNA (rovnako platná je aj alternatíva ZDROJOVÁ DOMÉNA JE CIEĽOVÁ DOMÉNA), kde sa jedna doména pomenúva názvom druhej v zmysle X je Y.

Vzhľadom na realizáciu výskumu v historickom období charakteristickým ideologickým kontextom, ktorý zasahoval do spoločensko-politických, ekonomických, hospodárskych aj kultúrnych sfér, často pracujeme s pojmom *ideológia*. Pre potreby práce vnímame termín podľa jeho charakteristiky v *Slovníku súčasného slovenského jazyka H – L* (online, 2011) ako svetonázor či hodnotový systém príznačný najmä pre totalitné režimy a spätý s vyššie uvedenými oblasťami v štátnom zriadení. Pri interpretácii a analýze metafor odkazujeme na ideológiu socializmu a jej východiskové pilieri zakotvené v Ústave z roku 1960 (pozri kap. 3).

3. INTERPRETAČNO-ANALYTICKÝ VÝKLAD ŠTRUKTÚRNYCH KONCEPTUÁLNYCH METAFOR

Štruktúrne metafory vytvorené na princípe mapovanie jedného pojmu podľa iného pojmu, čiže na základe prenášania zdrojovej oblasti do cieľovej oblasti (Lakoff – Johnson, 2002), patria v skúmanej textovej databáze k najrozvetvenejšej skupine a zároveň najvýraznejšie poukazujú na ideologické a spoločensko-politické kontextové tendencie. V rokoch 1965 – 1970 sme vo vzorke 137 textov zaznamenali od päť do desať samostatne vydeliteľných konceptov vrátane niektorých pravidelne sa opakujúcich a prítomných v každom roku (pozri tabuľka 1). Medzi štyri najdominantnejšie patria koncepty budovy, cesty, boja a prírody, ktoré spoločne tvoria viac ako 91 % celkového počtu štruktúrnych metaforických výrazov. Vzhľadom na tieto kvantitatívne údaje môžeme konštatovať ich zapojenie do ideologicky podmienenej

snahy o persváziu a manipuláciu s príjemcom. Splňajú základné ideologické parametre častej opakovateľnosti, jednoduchosti aj statickosti, nevyhnutnej na zapamätanie, čo sa prejavovalo v opakovaní rovnakých alebo príbuzných slov, napr. *budovať, základy, výstavba, cesta, boj, zápas, vlna, rozkvet, nezdravý, boľavý, brzda* a ďalšie. Uvedené modely zároveň vychádzajú zo základných ideologických pilierov socialistického režimu prítomných v Ústavnom zákone 100/1960 Sb.⁴, ku ktorým patria: populistická politika zdôrazňujúca funkcie pracujúceho ľudu (robotníkov, roľníkov a inteligencie) a ľudovej demokracie; princíp boja a víťazstva socializmu proti nepriateľovi v podobe cudzieho panstva, kapitalistického vykorisťovania a buržoázie; budovanie socializmu a napredovanie po ceste ku komunizmu; vedúce postavenie Komunistickej strany; kolektivismus nadriadený individualizmu a z neho vyplývajúce plánované hospodárstvo aj spoločné vlastníctvo.

Tabuľka 1: Modely štruktúrnych metafor v rokoch 1965 – 1970

Metafora	Úvodníky		Komentáre		Spolu	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Spoločnosť je budova	107	30,48	33	18,13	140	26,27
Spoločnosť je cesta	67	19,1	52	28,57	119	22,33
Spoločnosť je boj	86	24,5	31	17,03	117	21,95
Spoločnosť je príroda	69	19,66	45	24,73	114	21,39
Kríza je choroba	13	3,7	9	4,95	22	4,13
Spoločnosť je stroj	7	1,99	8	4,39	15	2,81
Model hudba	2	0,57	4	2,2	6	1,13

Z kvantitatívnych hodnôt vyplýva, že najfrekvencovanejšou konceptuálnou metaforou je SPOLOČNOSŤ JE BUDOVA, ilustrujúca vnímanie štátu alebo spoločenského zriadenia v podobe budovy, stavby, domu s cieľom poukázať na možnosť ovplyvňovať a modelovať jeho podobu a prispievať k jeho formovaniu. K javom metaforizovaným do obrazu budovy možno pristupovať diferencovane. Na jednej strane je vnímanie spoločnosti alebo vybraných spoločenských, politických, ekonomických či hospodárskych faktorov ako celku, napr. *prebieha prestavba veľkoobchodných cien; základné leninské princípy výstavby ozbrojených síl; pomáhali pri socialistickej výstavbe Slovenska*. Druhou alternatívou je metaforizovať časti objektu, budovy, domu so vzťahnutím na spoločenské, politické, ekonomické a hospodárske javy, napr. *boli znechutení [turisti, PM] takrečeno na našom prahu; zastaviť nejakým mzdovým stropom; najviac poodchýlené dvere možnosti predražovať; keď útočník stál pred bránami krajiny*. Často sa opakujúcou metaforizovanou jednotlivosťou je pojem základov, ktoré je možné upevňovať, podkopávať, stavať na nich

⁴ Ústavný zákon 100/1960 Sb. zo dňa 11. júla 1960. Ústava Československej socialistickej republiky. [Online]. Dostupný na: <https://www.upn.gov.sk/data/pdf/ustava100-60.pdf> [cit. dňa 13. 08. 2019].

alebo z nich vychádzať, rozvíjať ich, prestavovať, napr. *podkopávajúcim základy socializmu; keď je členská základňa v podstate stabilizovaná*. Z vnímania spoločnosti ako budovy vyplýva existencia opozície vnútri – vonku, realizovaná napr. v metaforickom výraze *štát je vnútorne pevný*.

S touto metaforou súvisia tzv. budovateľské metafory založené na princípe výstavby politického systému socializmu, resp. komunizmu. Patria k dominantným prvkom, ktoré sa v publicistických textoch pravidelne a často opakujú. Ich zámerom je sústrediť pozornosť komunikačného partnera na dôležitosť vybudovania politického zriadenia považovaného podľa vzoru Sovietskeho zväzu za ideálne. Ideologický budovateľský podtón je spájaný s podsúvaním potreby neustálej práce, aktívnej činnosti občanov a dôležitosti ľudovej masy tvoriacej základ spoločnosti. Budovateľské metafory sa realizujú v podobách *všebecne platných zákonitostí výstavby socializmu; aktívne sa zúčastniť budovania socialistickej spoločnosti; vyše dvadsať rokov budujeme socializmus; vybudovať štátne a spoločenské zriadenie podľa Leninovho odkazu*.

Na druhom mieste je koncept SPOLOČNOSŤ JE CESTA, zdôrazňujúci vývin alebo postup v spoločenskom zriadení, ktorý môže byť naviazaný na predchádzajúce budovateľské metafory v zmysle budovanie je postup, smerovanie k ideálnej socialistickej spoločnosti. Konceptuálna metafora je interpretovaná do podoby cesty so začiatkom a koncom. Javy vyskytujúce sa v rôznych spoločenských sektoroch sú transformované na objekty nachádzajúce sa na ceste, majúce na nej smer a umiestnenie, napr. *v cieľovej páske by sme radi videli úspechy nášho národného, teda socialistickeho hospodárstva*. Cesta zároveň predstavuje vymedzený priestor, po ktorom sa kráča, ktorý je daný, a javy metaforizované do podoby cesty sa tejto línie buď pridŕžajú – *zdôrazňuje sa zásada vlastnej, špecifickej cesty k socializmu* – alebo z nej môžu vybočovať – *sami sa chcú pričiniť o vrátenie blúdiacich na správnu cestu*. Indikátorom metafory sú lexémy s motívom cesty, kráčania, napredovania, pokroku, putovania alebo lexikálne jednotky významovo s nimi súvisiace, napr.: *sme na dobrej ceste čoskoro sa medzi ne [turistické veľmoci, PM] dostat'*; *cesta k socializmu nie je asfaltovaná autostráda; ale z januárovej cesty nezdeme, aj keď mnohé veci budeme vykonávať pomalšie a na užšom priestore*. Metaforu cesty môžeme pozorovať aj na textovom rozsahu presahujúcom jednu vetu (tzv. ťahaná metafora): *Do dojčenských ústavov prichádza ročne asi 10 000 detí, z nich štvrtina od slobodných matiek. Mnohé z nich putujú z dojčenského ústavu, kde môžu byť len do roka, do ďalšej stanice – do detského domova pre deti do troch rokov, potom do ďalšieho, kde môžu byť, až kým nejdú do školy, a znovu si zbalia kufrík...* Problematika nechcených detí zaradených do štátneho systému je zobrazená prostredníctvom motívu cesty, indikujúcej, že takto „putujúce“ dieťa nemá stabilný domov, zázemie, je „na ceste“. Témy podliehajúce metaforizácii s týmto modelom sú zamerané na progresívny aj regresívny pohyb v spoločnosti a koncept sa uplatňuje pri zaznamenávaní

postupu na dosiahnutie cieľov alebo zmien. Napriek aplikácii tejto metafory aj na ekonomicko-hospodárske oblasti dominantne vystupuje zdôrazňovanie cesty v zmysle smerovania k vybudovaniu socialistického či komunistického zriadenia, a to najmä v textoch úvodníkov – *to je jediná cesta, ktorá vedie k plneniu programu našej strany; proces smerujúci k upevneniu vedúcej úlohy strany, socialistickej demokracie a komunistickej ideológie; tvrdia, že každý svoj krok urobili v mene strany, v mene socializmu; naša československá cesta k socializmu.*

Metaforu SPOLOČNOSŤ JE BOJ interpretujeme v dvoch rovinách a využívame lexiky sémanticky spojenej s bojom, bitkou, vojnou a zápasom sa na spoločenské javy aplikuje rôzne. Často sa vyskytujú slová ako boj, bojovať, zvädzať zápas, arzenál, porážka, víťazstvo, tábor, mobilizovať či vyzbrojiť. V komentároch má metafora zastúpenie aj v reflexii ekonomicko-hospodárskych javov, turizmu alebo bytovej výstavby, napr. *bytová a občianska výbava ešte viac ako priemyslová zápasí s nedostatkom materiálov; aké pozitívne výsledky sme dosiahli v boji proti inflácii; spoločnosť sama musí o materiálne podmienky svojho života zvädzať urputný zápas s prírodou.* Uvedené príklady poukazujú skôr na napĺňanie aktualizačnej, než ideologickej podmienenej persuzívnej funkcie.

V úvodníkoch je zastúpenie metafory bohatšie a viac sa špecializuje na politickú oblasť. Prezentuje sa ústredná myšlienka polarity medzi východným a západným blokom, glorifikácia socializmu a komunizmu a zároveň démonizácia buržoázie a amerického imperializmu v pozícii nepriateľa. Metafory sú tvorené tak, aby zdôraznili prebiehajúci zápas medzi nimi: *na cieľavedomý boj proti nesprávnym názorom, vplyvom cudzej ideológie; keď jednostranne a z neleninských pozícií vedený boj proti buržoáznemu nacionalizmu naštrboval dôveru medzi našimi národmi; všetky činy, ktoré narušajú jednotný postup revolučných síl v boji proti imperializmu, podnecujú svetovú reakciu.* V súvislosti s týmto metaforickým konceptom nie je výnimkou ani oxymoron formulovaný v duchu boja za mier, napr. *dôsledne prebojujeva politiku a stratégiu mierového spolunažívania.*

Takmer 21,5 % metaforických výrazov je obsiahnutých v koncepte SPOLOČNOSŤ JE PRÍRODA, odkazujúcim alebo porovnávajúcim spoločenské javy s prírodnými – *vedeli pre vec zapáliť predovšetkým odborníkov; aby sa predišlo kalamite v zásobovaní; jedálňou zaburácal hromový a dlhotrvajúci potlesk; prevládala sa mohutná vlna štrajkov a manifestácií.* Ich výskyt môžeme vyvodzovať z faktu, že znalosť o prírode a prírodných či atmosférických javoch patrí medzi univerzálne známe a interpretačne jednotné. Problematika hľadania a nachádzania podobnosti v metaforických výrazoch je komplikovaná najmä z dôvodu, že autor a príjemca metafory ju môžu interpretovať odlišným spôsobom. Vzniknuté odchýlky potom zohľadňujú individuálne skúsenosti a poznatky komunikantov (porov. Krupa, 1997). V súvislosti so socialistickým zriadením sa používali prírodné metafory ako *socializmus zapustil pevné a hl-*

boké korene v našom ľude; aj popri obrovských **politických otrasoch**; proti pravičiar-skemu heslu jednoty, **zliepanej na vlne cieľavedome pestovaného nacionalizmu a antisovietizmu**. Samostatne možno diferencovať tzv. zvieracie metafory, poukazujúce na spoločenské javy nachádzajúce sa vo vzťahu podobnosti k niektorým zvieratám alebo ich charakteristickým vlastnostiam – veľkosť, malosť, strach, skrývanie, pesimizmus, napr. *kolaudanti hľadajú aj **blchy**; u nás sme zorganizovali **mamutie** stavebné organizácie; riadiaci aparát sa sťahol do svojej **ulity**; napriek **kuvičím hlasom** doma i na Západe; ak sa ich nositeľom podarí v strane **zakukliť***.

S výnimkou roku 1970 sa pravidelne opakovala konceptuálna metafora KRÍZA JE CHOROBA postavená na existencii opozície zdravie – choroba, kde zdravie je považované za prirodzený stav, ktorý sa narúša, dochádza k odchýlke, ku kríze. Hoci je choroba v prvotnom význame vnímaná ako negatívny jav, využitím metafory sa súčasne naznačuje možnosť liečby a nápravy vzniknutého nezdravého stavu, teda riešenie sa metaforizuje do podoby lieku – *na realizáciu tzv. **súboru krátkodobých ozdravných opatrení**; situácia v zásobovaní stavebnými materiálmi je **boľavým miestom**; vytvárali atmosféru a podmienky aj pre **deformácie** demokracie v socialistických krajinách; jasné kontúry tohto priestoru sú aj **liekom** proti pasívnej rezistencii*. Metaforizovaním krízových stavov do podoby ochorenia sa podsúva ideologický obraz niečoho, čo je neprirodzené, nežiaduce, spájané s negatívnymi konotáciami bolesti.

Posledné dve konceptuálne metafory s tendenciou opakovania mali nízke, v porovnaní s predchádzajúcimi modelmi takmer zanedbateľné zastúpenie. Metafora SPOLOČNOSŤ JE STROJ nazerá na spoločnosť ako na riadený technický prístroj, ktorý sa môže pokaziť, ale aj automatizovať či modernizovať: *teraz sa stáva [nový spôsob odmeňovania, PM] **hamovkou** ďalšieho napredovania; keby sme našu výrobu a život **kormidlovali** trochu meradlami, normami, očami Montrealu; určité skupiny sa mesiace snažili **automatizovať** našu spoločnosť; plénum ÚV KSČ **zakotvilo** priamo v akčnom programe myšlienky*. Druhou metaforou je model HUDBA, rozvíjajúci podobnosti z umeleckej hudobnej sféry a realizovaný vo výrazoch *ustavične **vytrubujú**, že sa im krivdilo; komunisti budú **dirigovať** nepartajných alebo hrá sa teda zámerne na **falošnú strunu***.

4. APLIKÁCIA A VÝVIN ŠTRUKTÚRNYCH KONCEPTUÁLNYCH METAFOR V POLITICKO-IDEOLOGICKOM KONTEXTE⁵

Ilustrovaný analyticko-interpretatívny pohľad na najčastejšie konceptuálne modely v skúmaných publicistických textoch druhej polovice 60. rokov nám umožňuje

⁵ V tejto kapitole a pri bližšom pohľade na vymedzené obdobia kladieme dôraz na ideologicky podmienené metafory, príp. tie, ktoré reagovali na súdobú politickú situáciu. Nezaobráame sa ostatnými metaforami, ktoré v jednotlivých analyzovaných konceptoch naplňajú iba aktualizáciu a estetickú funkciu v publicistickom texte, napriek tomu, že sú počtom zahrnuté vo vyššie uvedenej tabuľke č. 1.

nielen lingvistický, ale aj historický náhľad do problematiky, pri ktorom sú pozorovateľné zmeny vo výskyte a zameraní metafor. Na základe kontextového spoločensko-politického formovania a vývinu diferencujeme skúmané obdobie nasledovne⁶:

1. január 1965 – január 1968 (66 textov)
2. od januára 1968 do augusta 1968 (16 textov)
3. od augusta 1968 do apríla 1969 (16 textov)
4. od apríla 1969 do roku 1970 vrátane (39 textov)

Koncept budovy je vzhľadom na relatívnu stabilitu politicko-ideologického kontextu v prvom období vystavaný na zdôraznení budovania a upevňovania základov ekonomického – *generálna prestavba veľkoobchodných cien* –, hospodárskeho – *na socialistickom základe prebudovali hospodárstvo* – či kultúrneho systému v podmienkach socializmu na Slovensku – *upevňovanie socialistických vzťahov medzi ľuďmi; usilujeme sa o upevnenie jednoty socialistickej spoločnosti*. Opakuje sa kolokácia výstavby politického režimu, ale v menšej miere – *aktívne sa zúčastniť budovania socialistickej spoločnosti; výstavba socializmu a komunizmu; pre úspešné budovanie socializmu a komunizmu v našich krajinách*. V obdobiach od roku 1968 do polovice roka 1969 je zastúpenie slabšie, čo môže byť prirodzeným dôsledkom nižšieho počtu analyzovaných textov v kratšom rozmedzí, ale aj na malom počte je badateľná zmena v uplatnení metafory. Do augusta 1968 sa v súvislosti s politicko-ideologickým kontextom v metaforách píše o jednote v základných politických otázkach, o zmenách od základu, o vážnej prestavbe strany pri výstavbe socializmu, o prebudovávaní spoločnosti podľa vydaného akčného programu alebo o totálnom upevnení a obnovení dôvery ľudu. Motivicky dominuje téma reformy, prestavby. Po auguste 1968 sa už apeluje na nutnosť upevňovania jednoty strany (ako dôsledku predchádzajúceho rozštiepenia na pravé a ľavé krídlo), ale v rámci politickoorganizačnej práce strany sa naznačuje aj prijímanie uznesení, ktoré *utvárajú základňu pre našu „konsolidáciu“ a „normalizáciu“*, čiže môžeme uvažovať o inom type budovania po ukončení reformného obdobia. V poaugustovom období vystupuje do popredia motív upevňovania (v porovnaní s dôrazom na budovanie v začiatku skúmaného obdobia), čo je výsledok politických a ideologických rozkolov – *nedávne obdobie nás názorne, školsky poučilo o tendenciách a zámeroch rôznych reformátorov, ktorí chceli „zlepšovať“ stanovy, upravovať a opravovať princípy výstavby strany (...)*. Odkazuje sa na podkopávanie základov socializmu – *presvedčivý nástup proti antisocialistickým, pravicovým silám, podkopávajúcim základy socializmu* – a viac sa zdôrazňuje budovanie socializmu aj nekomunistami – *treba sa usilovať, aby sme nekomunistickými rukami budovali komunizmus*.

⁶ Pre konkretizáciu kontextových aspektov spojených s týmto členením pozri kap. 1.

Koncept cesty sa v prvej skupine orientuje prevažne na sféru plánovaného hospodárstva, na napĺňanie hospodárskych a ekonomických cieľov, rozvíjanie techniky, priemyslu aj armádnych zložiek – *aké cesty vedú ku konsolidácii hospodárstva; reorganizácia hospodárskej činnosti je významným krokom pri zrovnoprávňovaní odberateľsko-dodávateľských vzťahov; podporiť hlavné smery vývoja spoločnosti.* V nasledujúcich obdobiach sa situácia menila, najmä v čase od augusta 1968 do apríla 1969. Apelovalo sa na vytýčený kurz januárovej cesty, ktorá bola nastúpená v čase Pražskej jari dubčekovským vedením – *ale z januárovej cesty nezídeme; udržať dôveru ľudu v jej pojanuárovú cestu, z ktorej nemienime zísť* –, ale aj na zmeny politického usporiadania a prechod k federácii, ktoré sa tiež vnímali prostredníctvom metafory cesty – *čo všetko treba vykonať pre bezporuchový prechod od doterajšieho štátoprávneho usporiadania k federácii a ako zabezpečiť jej plnokrvný rozbeh.* Od polovice roku 1969 je pozorovateľný určitý návrat pred reformné a augustové obdobie, a to v smerovaní metafory cesty opäť k ekonomickohospodárskej oblasti či k nastúpeniu nového kurzu v súvislosti s výmenou straníckych legitímácií. Tieto faktory boli na májovom plenárnom zasadnutí ÚV KSČS v roku 1969 vnímané tak, že *podporujú tento kurz vedenia KSČS ako jedinú možnú cestu ma prekonanie vnútornej krízy v strane.*

Koncept boja ako tretí najfrekvencovanejší model možno v rámci politickoideologického kontextu rozčleniť na dve skupiny, a to metaforické výrazy spojené s bojom za niečo a bojom proti niečomu (pozri interpretáciu konceptu v kap. 3). Už pred turbulentnými udalosťami roku 1968 sú jasne vyprofilované ideologické hranice reflektované v tejto metafore. Bojuje sa za socialistický tábor, za udržanie vydobytých pozícií a zvýšenie príťažlivosti socializmu v *zápase svetových revolučných síl za mier, sociálny pokrok, demokraciu, národné oslobodenie a komunizmus*, a na druhej strane proti nesprávnym názorom, vplyvom cudzej ideológie, proti buržoáznemu nacionalizmu. V nepolitickej sfére sa vyskytujú metaforické výrazy typu *boj s prírodou; boj za odstránenie prekážok; proti trestnej činnosti.* V reformnom období sa objavujú metafory odkazujúce na boj za slobody a práva ľudí, udržanie vydobytých pozícií, vyskytujú sa metafory útoku na slovenské kontakty so socialistickými krajinami. Zo stretnutia politických predstaviteľov v Čiernej nad Tisou vyplýva obava, aby sa samo nestalo súbojom – *toto stretnutie nemôže byť súbojom, v ktorom jedna z týchto koncepcií (socializmu, PM) by mala padnúť.* V čase od augusta 1968 do apríla 1969 publicistika píše o atakovaní vedomia ľudí rušivými vplyvmi, na zasadaniach ÚV vznikajú ostré názorové boje, spomínajú sa *brožúry a letáky, útočiace na vedenie a na jednotlivých predstaviteľov strany a štátu*, vyjadrujúc politické názory ľudu, objavujú sa hlasy, že komunisti musia byť dôslední a nekompromisní v prípadoch, kde ide o *boj proti prejavom antikomunizmu.* Koncepcia ideologickej metafory sa výraznejšie zmenila po apríli 1969, keď sa na uskutočnené politické

zásahy začalo nazerať ako na vnútrostranícky boj či boj o uchopenie moci v strane. Omnoho ostrejšie vystúpili stanoviská vyhranujúce sa voči bývalému pravicovému režimu a jeho škodlivým názorom – *s ťažkými dôsledkami a prejavmi jedných i druhých* (sektárskemu subjektivismu a pravicovoopportunistickým tendenciám, PM) *zápasí vedenie strany dnes, pričom rozhodujúci je boj proti pravicovoopportunistickým silám*. Predchádzajúce obdobie vedené dubčekovskou skupinou je vnímané ako antisocialistická sila, ktorá viedla útok proti marxisticko-leninskej ideologickej teórii. Metafory boja sa ideologicky realizovali vo vyjadreniach o porážke bloku pravicových a antisocialistických síl, ktorých predstavitelia sa po porážke obhajovali, že boli *pomýlení, málo informovaní a v svojom antimarxistickom a antisovietskom ťažení poplatní danej dobe*.

Koncept prírody nedelíme na základe politicko-ideologicky členených období, keďže v priebehu šiestich skúmaných rokov napĺňa viac aktualizáciu ako politickú funkciu, avšak v súvislosti s prístupom k socialistickej ideológii, resp. socializmu. Môžeme vidieť určité paralely s konceptom cesty v zmysle začiatku, a to vo výraze prameniť z niečoho, byť prameňom – *z tohto pocitu* (sebavedomia, PM) *pramení vysoká aktivita, sebarealizácia každého komunistu; socialistické výrobné vzťahy, ktoré by mali byť prameňom tvorivej aktivity a konania*. Druhou paralelou je koncept budovy a jej základov, ktorý sa realizuje vo výrazoch základný kameň, zakoreniť, zapustiť korene, mať svoje pevné korene a ďalšie – *marxizmus-leninizmus zapustil hlboko korene v dejinách súčasnosti mnohých krajín; to je základný kameň, okolo ktorého chce a bude strana cieľavedome prikladať ďalšie kamienky pre utvorenie mozaiky dôvery v KSČ; socializmus zapustil pevné a hlboké korene v našom ľude*. Štruktúrne metafory s konceptom prírody sú využívané najmä na ozvláštnenie a zatraktívnenie opisovanej témy, ale tiež na vytvorenie konkrétnejšieho obrazu spoločnosti a spoločenských javov. V pozitívnom zmysle sú to napr. metaforické výrazy *poskytujú Československu predpoklady pre rozkvet a blahobyť; náš spôsob života a organizácie spoločnosti v mierových podmienkach rozkvitne a rozbujnie*, kým v negatívnom význame, napr. pri vykreslení problémov alebo ozbrojených konfliktov, môžu byť aplikované výrazy *americká soldateska s nie menšou brutalitou utápa v ohni vietnamské mestá a obce; svetové obzory zaťahujú naďalej mraky; nezastaviteľná populačná explózia; padali naši súdruhovia a súdružky pod ohňom striel* a ďalšie.

Koncept choroby je v komparácii s predchádzajúcimi menej frekventovaný (ako ukazuje tabuľka 1), ale významovo a interpretačne nemenej zaujímavý. Pred rokom 1968 odkazoval, podobne ako iné analyzované modely, na oblasti infraštruktúry, ekonomiky, hospodárstva, zdravotníctva i školstva. Za všetky možno uviesť jeden príklad – *cenová politika sa musela prejavíť aj na nezdravom vývoji miezd a produktivity práce*. Metafory vypovedajú o boľavých štatistikách, postihnutých

oblastiach aj politických deformáciách, čo korešponduje s interpretačno-analytickým výkladom (pozri kap. 3). Od januára 1968 do apríla 1969 možno badať častejšie náznaky vstupujúce do politicko-ideologickej sústavy, ktoré predtým neboli prítomné, napr. – *od komunistov sa nemenej žiada, aby neprehliadali a s nepovšimnutím neobchádzali rôzne neduhy každodenného života; skoncentrovať úsilie všetkých zdravých síl strany a ľudu*. Vstupom do obdobia formujúceho základy normalizačného procesu je situácia dvojaká. Opäť sme zaznamenali tradičný návrat k apolitickým sféram odkazujúcim na ozdravné opatrenia v ekonomickej, hospodárskej alebo školskej oblasti, za všetky napr. – *ekonomický svrab sa nám za tie roky nalepil tak na prsty, že bude treba použiť rozličné silné, aj neprijemné antiseptické prostriedky alebo plénum prijalo viaceré závažných opatrení na dôsledné dokončovanie ozdravovacieho procesu v národnom hospodárstve*. Môžeme však vidieť aj metafory v koncepte choroby, ktoré odkazujú na potrebu rehabilitácie, nápravy a ozdravenia stranického a politického života – *rozhodný nástup zdravých síl pre obnovenie marxisticko-leninského charakteru strany* –, prípadne kladúce vinu za spôsobené nezdravé stavy predchádzajúcemu reformnému obdobiu a jeho predstaviteľom – *rozkladná, cieľavedome organizovaná činnosť pravicových oportunistov a reformátorov socializmu neobišla v uplynulom krízovom období ani stavebníctvo, čo sa len pomaly zotavuje z následkov, v akých sme sa ich vinou ocitli*.

5. INTERPRETAČNO-ANALYTICKÝ VÝKLAD ORIENTAČNÝCH A ONTOLOGICKÝCH KONCEPTUÁLNYCH METAFOR A ICH APLIKÁCIA V POLITICKO-IDEOLOGICKOM KONTEXTE

Diferenciácia metafor podľa Lakoffa a Johnsona (2002) odkazuje okrem štruktúrnych aj na skupiny orientačných a ontologických metafor, pričom k druhej uvedenej sú priradené i metonymie a personifikácie. V nasledujúcej kapitole sa zameriavame na význam a výskyt identifikovaných konceptuálnych modelov doložených konkrétnymi príkladmi vychádzajúcimi z analyzovaného materiálu v uvedenom rozmedzí rokov 1965 – 1970 a na spôsob ich aplikácie do politicko-ideologického kontextu.

Orientačné metafory sa realizujú v podobe systému pojmov organizovaných voči sebe navzájom v súvislosti s priestorovým vnímaním a konkretizujú sa vo dvojiciach typu hore – dole, vnútri – vonku, vpredu – vzadu, smerom k – preč od, hlboký – plytký či centrálny – periférny (Lakoff – Johnson, 2002). V skúmaných publicistických textoch možno zaznamenať päť modelov orientačných metafor. Prvým je konceptuálny model HORE JE VIAC – DOLE JE MENEJ stvárný v metaforických výrazoch *zvýšenie nákladov; dĺžka pracovnej neschopnosti stúpa; nie sme totiž až tak na dne* atď. Ich uplatnenie nachádza miesto najmä v hospodársko-ekonomickej sfére odkazujúc na zvyšovanie alebo znižovanie nákladov, cien, výroby alebo

produktivity práce. V politickej oblasti sa rozlišujú vyššie a nižšie stranícke orgány, vyšší a nižší politickí predstavitelia, napr. *reakčné špičky buržoázných strán; najvyššie riadiace a štátne orgány*. Môžeme nájsť tiež vyjadrenia o *zvýšení prítlačlivosti socializmu*. Uvedená konceptuálna metafora je založená na modelovaní v zmysle postavenia javov, udalostí, osobností s príznakom dôležitosti smerom hore, čo stavia menej početné, menej významné, krízové či slabé javy, udalosti, osobnosti na vertikálne nižšiu pozíciu. Druhým modelom je koncept VPREDU – VZADU pracujúci na podobnom princípe ako predchádzajúci, s tým rozdielom, že dochádza k posunu z vertikálnej do horizontálnej roviny. Preklopením pomyslenej priamky do vodorovnej polohy sú smerom dopredu vysunuté javy považované za dôležité, napr. *skúsenosti KSSS mali a majú prvoradé miesto v činnosti KSČ*. Koncept orientačnej metafory môže spolupracovať so štruktúrnym modelom cesty v zmysle smerovania dopredu či návratu dozadu po vymedzenej trase – *bol to dôsledok faktického nášho ústupu z triednych pozícií; návrat k normálnemu straníckemu životu* – alebo sa môže realizovať s pomocou metaforického stvárnenia časti ľudského tela – *odborníci sa postavili k podstatným podujatiam chrptom; zaostáva za rastom priemerných miezd; na čele so súdruhom Alexandrom Dubčekom*.

S prvým uvedeným modelom korešponduje model AUTORITA JE HORE – PODRIADENOSŤ JE DOLE, ktorý vyjadruje nadradené alebo podriadené postavenie. V politicko-ideologickom kontexte sa realizoval v súvislosti s postavením a funkciou komunistickej strany a jej predstaviteľov. Z kontextového hľadiska podľa vyššie rozdelených skúmaných období konštatujeme, že realizácia konceptuálneho modelu tejto orientačnej metafory nepodliehala zmenám spojeným s vývinom spoločnosti v 60. rokoch. Svoje tvrdenie odvodzujeme z faktu, že opakujúce sa metaforické výrazy konštantne stavajú na nadradenosti postavenia komunistickej strany v spoločnosti, pod vplyvom ktorej fungovali ostatné štátne záležitosti napr. *ľud pod vedením strany začal uskutočňovať svoju odvekú túžbu; úsilie strany a pod jej vedením všetkých spoločenskovedných pracovísk; od januárového pléna ÚV KSČ (január 1968, PM) sa pozdvihla autorita strany*. Dôvod vidíme v stabilnom postavení strany vo vedúcej funkcii, ktorá vyplýva aj z ústavného zákona platného v 60. rokoch. Ani napriek prebiehajúcim politickým zmenám postavenie strany nebolo spochybňované (do úvahy vstupuje jej vnútorné diferencovanie, ale nie jej funkcia ako celku). Istý posun je však prítomný v začiatkoch normalizačného obdobia, keď je konceptuálny orientačný model metafory použitý v negatívnom význame spojenom s hodnotením nepriateľských názorov, ktoré sa nakrátko presadili – *bolo to povedané na adresu tých ľudí z vlastných radov, ktorí podľahli módnemu vlnu politického pluralizmu, ktorí ... tercovali pri pokusoch o likvidáciu vedúcej úlohy strany; sme upadli do malomeštiackych ilúzií a neraz aj pod vplyvom buržoáznej ideológie*.

Opakoval sa koncept VZDIALENOSŤ JE VPLYV založený na vyjadrení vzájomného vzťahu na základe postavenie osôb alebo javov v ich fyzickej blízkosti. Mohli sa ním vyjadriť zväčša pozitívne emócie a vzťahy založené na bližšom poznaní niekoho/niečoho alebo z osobného/blízkeho vzťahu vychádzajúcej emócie, napr. *ľudia majú oveľa bližší* (vo význame lepší priateľskejší, osobnejší) *vzťah ku krajinám, ktoré osobne navštívili*. V rámci politickej sféry sa týmto konceptom v období rokov 1965 – 1970 vyjadroval vzťah k Sovietskemu zväzu, ktorý v ideológii vystupoval ako najbližší priateľ, alebo tiež vzťahy politických strán či strany a ľudu, napr. *naša strana mala od svojho založenia vždy najužšie a najúprimnejšie vzťahy ku KSSS; starať sa o tesnejšie spojenie strany s ľuďom*. Ďalším prípadom bolo vyjadrenie blízkeho vzťahu medzi osobami či ich ideovým zameraním, napr. *mal blízko k Františkovi Krieglovi; máme na mysli to, čo výborne vystihol jeden z blízkych Leninových spolupracovníkov, M. Oľminskij*.

O hlbšom politicko-ideologickom podtóne možno uvažovať pri metafore PRAVO-LÁVEJ ORIENTÁCIE postavenej na ideologickej diferenciacii strany na pravé a ľavé krídlo, ktorých záujmy sa dostali do konfliktu s nástupom Pražskej jari a A. Dubčeka. Pred týmto obdobím (do januára 1968) sa vyskytovala iba v prvomájových publicistických textoch s odkazom na ľavicovú orientáciu politiky – *a prv, než vykročíme ľavou na slávnostný prvomájový marš; až vykročíš ľavou, spomeň si, že v tomto roku...* Po začiatku okupácie sa v tlači začalo dôraznejšie rozlišovať tak medzi pravickou a ľavicou, ako aj medzi názormi a ideológiou, ktorú reprezentovali, čo sa v metafore vyjadriť napr. v podobe výrazov *a nedovoľme nikomu ani sprava, ani zľava podrážať týmto vzácnym ľuďom nohy* (politickí predstavitelia ÚV KSS po Moskovských rokovaníach, PM); *radikalistické názory a požiadavky – pravé i ľavé; broja proti nebezpečenstvu zľava* atď. Od mája 1969 sa situácia ešte vyhrotila a reformná skupina začala byť označovaná výrazmi pravičiar, pravicoví oportunisti či pravicovo-oportunistické sily s negatívnym sémantickým príznakom. Dávali sa im za vinu všetky nedostatky a problémy v riadení štátu – *zásluhou pravicového krídla vedenia strany, pravicových oportunistov, sa začala šíriť nihilistická téza, že za uplynulých dvadsať rokov sa u nás nevyriešil jediný ľudský problém...* – resp. sa presadzovala očista *od pravicových a oportunistických živlov*.

Ontologické metafory zobrazujú udalosti, stavy, deje a činnosti ako látky alebo objekty, čo v komunikácii umožňuje zaobchádzať s nimi ako s fyzickými substanciami. Môžeme ich hodnotiť, odkazovať na ne, triediť a kvantifikovať ich (Lakoff – Johnson, 2002). Najmarkantnejšie zastúpenie v skúmanom súbore textov mal metaforický koncept NÁDOBY, ktorý umožňuje vnímať nefyzický jav ako nádobu, teda ohraničený objekt s povrchom a dnom, ktorý môžeme otvoriť, uzavrieť, má objem, môžeme doň načrieť, niečo vložiť alebo vybrať, napr. *veľa z investícií sa neprečerpalo; načierajú do žump antisovietskej propagandy; stúpol objem vyplate-*

ných miezd; v ďalších odsekoch **obsahujú** Pokyny ustanovenia; **vynorila sa** aj ďalšia otázka; **vnútorný** život komunistickej strany **hlboko** prenikol do problémov buržoáznej spoločnosti. V prípade konceptuálnej metafory NÁDOBY sme v textoch pozorovali jav prelinania sa tohto modelu s vertikálnym modelom orientačných metafor HORE JE VIAC – DOLE JE MENEJ, čo je problematika, na ktorú upozorňovala aj Z. Kováčová (2015, s. 202 – 204), keď vyzdvihovala vzájomnú kooperáciu modelov. V súbore skúmaných textov sme tento jav zaznamenali na príkladoch **stúpol aj objem** vyplatených miezd; **vynorili sa** nečakané ťažkosti; môže **hlboko** zasiahnuť najmä do vzťahov. Ontologické metafory boli v menšej miere zastúpené tiež v nasledujúcich modeloch:

POJEM JE ENTITA – **socializmus** poskytol človeku v zdravotnej starostlivosti také vymoženosti, aké na tejto planéte nikdy neboli; vládla značná **byrokracia**; **di-ektivita** sa podlomila; naša **ekonomika** nie je až taká labilná; odohnali sme **biedu** od našich dverí.

STAV – **pracujú a žijú v defektných podmienkach**; upadli do **oportunistického a pravičiarkeho bahna**; dostali sa niektorí členovia strany aj funkcionári **do akejsi pasívnej rezistencie**; ako sme masovo **upadli do oportunistu/nacionalizmu**, malo-meštiackych ilúzií.

G. Lakoff a M. Johnson (2002) radia k ontologickým metaforám personifikácie a metonymie. Personifikácii značne podliehala oblasť komunikácie a ľudská schopnosť reči, ale vzhľadom na variantnosť personifikovaných výrazov z nich nemožno vyvodit' ustálený model alebo všeobecne platný záver. Odlišná situácia bola v prípade výskytu metonymie, kde môžeme v rozsahu celého skúmaného obdobia zaznamenať aj vplyv politicko-ideologického kontextu. Frekventovaný konceptuálny model INŠTITÚCIA ZA ĽUDÍ ZA ŇU ZODPOVEDNÝCH reflektoval štátne inštitúcie (vláda, strana, Národné zhromaždenie, Národný front, výbory, ministerstvá a ďalšie) vyjadrujúce názory, tvrdenia, vykonávajúce určité činnosti, zanechávajúc pritom individuálnych jednotlivcov zodpovedných za dané rozhodnutia a skutky v pozadí. Metafora je postavená na princípe zdôraznenia inštitúcie a marginalizovania individua, čo ilustruje súdobé aspekty kolektívnej politiky a uprednostňovania štátneho záujmu, ako je to viditeľné aj na príkladoch z textov – *problémom sa opäť zaoberala vláda i Národné zhromaždenie; Ženevský oficiálny úrad pre štatistiku vypočítal; [kritizujú, PM.] Smenu za uverejnenie fotografie Šaňa Macha... Rol'nicke noviny za fotografiu Hlinku, bratislavský rozhlas za odsudzovanie hlasov robotníkov; zasiahla Verejná bezpečnosť; Sovietsky sväz vybudoval mocný priemysel; strana nastolila dôležité teoretické problémy našej epochy; ústredný výbor KSC sa obracia na všetkých pracovníkov priemyslu* atď. Menej ideologicky podložený, ale opakujúci sa typ metonymie predstavuje synekdocha, napr. *ľudia sa zamýšľajú, či vydržia taký sústredený nápor na vrecko; treba sa na veci niekedy pozrieť aj očami mladých; mamky*

kúzelnícky delili funt mäsa pre deväť hladných krkov; nekomunistickými rukami *budovali socializmus*. Tieto, podobne ako niektoré z orientačných konceptov, napĺňali aktualizačnú funkciu a určitou nevšednosťou púťali čitateľskú pozornosť. Absencia ideologického podkladu nezmenšuje ich význam pre potreby publicistického textu. Rovnako sa vyskytli príklady v rámci konceptuálneho modelu MIESTO ZA INŠTITÚCIU – *aj pod Poľanou zvíťazil socializmus* či *telegramov, listov, delegácií, čo prichádzajú na Hrad, je veľa*. V prvom prípade ide z interpretačného hľadiska pravdepodobne o širšie okolie miest a obcí nachádzajúcich sa v okresoch Detva či Zvolen, ktoré sú v blízkosti vrchu Poľana na strednom Slovensku. Druhý príklad metonymicky odkazuje na inštitúciu a osobu sídliaču na pražskom hrade, teda na kanceláriu prezidenta ČSR.

6. INTERPRETAČNÝ NÁČRT K SONDE DO PRVEJ POLOVICE 60. ROKOV

Obdobie do roku 1965 možno v spoločenskom, politickom aj ideologickom kontexte hodnotiť v komparácii s nasledujúcim ako stabilné. Hoci to na jednej strane nevyklučuje vývin, ktorý v spoločnosti či v snahách o budovanie a upevňovanie politického režimu zo strany vedúcich politických činiteľov prebiehal, politicko-ideologicky dominantné a dynamické zmeny sa začali objavovať až neskôr. Tento faktor je determinujúcim pre voľbu skúmaného obdobia, ako sme uvádzali v prvej kapitole. Vývstáva však otázka, či uplatnenie konceptuálnych metafor a ich možný presah do spoločenského kontextu našiel uplatnenie aj v predchádzajúcom období danej dekády. Stručný prieskum výskumného materiálu publicistických textov z denníka *Pravda* v rokoch 1961 – 1964 nemôže, a preto ani nemá ambíciu verifikovať či falzifikovať doterajšie zistenia a závery. Môže však poskytnúť náčrt eventuality výsledkov dosiahnuteľných realizovaním hlbšieho a konkrétne orientovaného výskumu.

S týmto zámerom bolo analyzovaných šesťnásť náhodne vybraných textov (8 úvodníkov a 8 komentárov) z rokov 1961 a 1963. Výsledné zistenia ukázali pretrvávajúce zastúpenie ontologických metafor v podobe personifikácie a metonymie, ktorá sa realizovala synekdochou a konceptom INŠTITÚCIA ZA ĽUDÍ ZA ŇU ZODPOVEDNÝCH. Podporila tak vyššie zistenú ideologicky determinovanú generalizáciu zameranú na celok – podniky, závody, štátne a správne inštitúcie a komisie –, nie na jednotlivca zatlačeného do úzadia, napr. *okresné aktivity učiteľov sa zaoberali otázkami plnenia spomínaného stranického dokumentu; XII. sjazd ÚV KSCĽ upozorňuje na vplyv buržoáznej ideológie; potom, čo ho kontrolovali orgány Verejnej bezpečnosti; JRD a ŠM si v okrese plnili túto úlohu k uvedenému termínu len spoločne*. V prípade personifikácie bola situácia podobná, uplatňovala sa pri odkazovaní na činnosť podnikov, závodov a inštitúcií, ale absentoval politický kontext. Okrem

personifikácie komunikačných javov, ktoré sa prejavili v rokoch 1965 – 1970, sa vyskytovala aj personifikácia v kontexte zrodzenia, uvádzania do života – *z neho* (ohňa VOSR, PM) *sa zrodila svetová socialistická sústava; veľké všennárodné a celosvetové konflikty, zrodené poznaním vojny a utrpenia*. Pri porovnaní analyzovaných textov komentárov a úvodníkov je síce na malom počte, ale predsa badateľný častejší výskyt konceptuálnych metafor v úvodníkoch, čo môže naznačovať výraznejší príznak mienkotvornosti daného žánru. Pri hlbšej analýze od roku 1965 boli politické a ideologické kontexty aj témy výraznejšie v úvodníkoch, kým komentáre sa obyčajne (ale nie nevyhnutne) zameriavali na hospodársko-ekonomické otázky z aktuálneho diania. V prvej polovici 60. rokov boli úvodníky pravidelnosťou takmer v každom čísle. Neskôr sa situácia zmenila a spoločensko-politické udalosti spôsobili výkyvy v ich frekvencii.

Stabilita úvodníkov na začiatku dekády, doplnená o pravidelný výskyt štyroch konceptuálnych modelov CESTA, BOJ, BUDOVA a PRÍRODA, ktoré sa rozvíjali aj po roku 1965, môže byť prejavom snahy o formovanie názorov širšej verejnosti a vplyvu na obrazotvornosť čitateľa. Vывodzujúc súvislosti z výsledkov analýzy po roku 1965, predkladáme podnet o možnej ideologickej zhode v kontextovej zložke medzi časovými obdobiami 1961 – 1964 a 1965 – 1968. Vzhľadom na výrazné zmeny v spoločenskom a politickom aparáte krajiny, ktoré nastúpili s formovaním Pražskej jari, mohla byť situácia v dvoch uvedených obdobiach korešpondujúca minimálne v snahe o prezentovanie ideologických impulzov a vzťahov v rámci socialistického bloku či vedúcej úlohy strany, kolektivizácie v hospodársko-ekonomickej oblasti atď. Vytváraný obraz predstavuje spoločnosť bojujúcu za dosiahnutie komunistického zriadenia a proti imperialistickému nepriateľovi, kráčajúcu po vymedzenej ceste za týmto cieľom – *jasné perspektívy víťazstva komunizmu na celom svete; vyjasnili sa i cesty víťazstva svetovej socialistickej revolúcie a podmienky, za ktorých toto víťazstvo možno dosiahnuť*. V závere je zrejmé, že uvedené štruktúrne metafory sú stabilné a majú pretrvávajúcu tendenciu, ktorá sa zvyšuje a zdôrazňuje vplyvom pôsobenia jazykovo-komunikačných podmienok, čiže kontextu v nasledujúcom turbulentnom období.

7. ZÁVER

Výskum zameraný na konceptuálne metafory a ich význam v kontexte politických a ideologických zmien v rokoch 1965 – 1970 ukázal štruktúrne metafory ako najviac formujúce. Koncepty BUDOVY, CESTY a BOJA reflektovali budovateľské úsilie socialistického zriadenia a jeho postup k ideálu komunizmu, rovnako ako neustály ideologický boj s vonkajším nepriateľom v podobe imperializmu či buržoáznej ideológie, ale aj boj v rámci vlastnej vedúcej strany v štáte. Z orientačných metafor sa ideologicky zvýraznil koncept PRAVO-L'AVEJ orientácie spojený najmä

s ideologickou diferenciáciou po nástupe reformného obdobia. V rámci ontologických metafor sa prostredníctvom metonymie a konceptu INŠTITÚCIA ZA ĽUDÍ zdôraznil princíp kolektivizácie aj potlačania významu individuality v prospech štátneho záujmu a celku. Tento obraz pôsobí na obraznosť prijímateľa, formuje jeho nazeranie na spoločensko-politické javy aj súdobé ideologické hodnoty, a teda persuzívnym pôsobením na jeho mienku utvára názor obyvateľstva v prospech socialistickej ideológie.

Analyticko-interpretatívny prístup k výskumu zohľadnil lingvistické aj historické aspekty významu a aplikácie konceptuálnych metafor v stránickej tlači, ktoré táto problematika ponúka, a preto považujeme v úvode stanovený cieľ za naplnený. Môžeme konštatovať, že prejavy ideológie prostredníctvom metafor nie sú statické, ale podliehajú vývinu v dôsledku spoločenských a politických zmien, čo sa prejavilo pri rozčlenení skúmaného obdobia na menšie historické celky. Výsledky štúdie považujeme za čiastkový prínos k prehĺbeniu poznatkov o historickom období 60. rokov na Slovensku, jeho spoločenskej aj politickej situácii prostredníctvom jazykového zobrazenia, ktoré môžu zároveň pôsobiť ako podnet pre ďalšie výskumy.

Literatúra

- ARENDOVÁ, Hannah: Život ducha, I. díl – Myšlení. Praha: Aurora 2001. 274 s.
- BOHUNICKÁ, Alena: Variety metafory. Bratislava: Univerzita Komenského 2013. 132 s.
- CINGEROVÁ, Nina – MOTYKOVÁ, Katarína: Turista ako okupant? – Konceptuálna metafora v slovenskom mediálnom diskurze o Rusku. In: Jazyk – kultúra – spoločnosť (vzájomné súvislosti) 3. Ed. P. Adamka. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta 2016, s. 55 – 60.
- ČERMÁK, František: Jazyk a jazykoveda. Praha: Karolinum 2011. 380 s.
- DEMJANOVÁ, Nikoleta: Metafora ako podmienka jazykového zobrazovania a chápania sveta. (Náčrt kognitívnej analýzy politickej metafory ako kontinúálnej súčasti politického diskurzu). In: Jazyk a kultúra [online], 2010, roč. 1, č. 1. Dostupné na: http://www.ff.unipo.sk/jak/1_2010/demjanova.pdf [cit. 16. 8. 2019].
- DOLNÍK, Juraj: Všeobecná jazykoveda. 2. dopln. a uprav. vyd. Bratislava: Veda 2013. 432 s.
- FINDRA, Ján: Štylistika súčasnej slovenčiny. Martin: Osveta 2013. 319 s.
- HARPÁŇ, Michal: Teória literatúry. Bratislava: ESA 1994. 284 s.
- CHRZ, Vladimír: Metafory v politice. Praha: Psychologický ústav Akademie věd České republiky 1999. 169 s.
- KOVÁČOVÁ, Zuzana: Jazyk a (po)rozumenie z aspektu kognitívnej lingvistiky. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta 2015. 264 s.
- KRUPA, Viktor: Podobnosť ako základ metafory? In: Jazykovedný časopis, 1997, roč. 48, č. 2, s. 81 – 88.
- KYSELOVÁ, Miroslava – IVANOVÁ, Martina: Sloveso vo svetle kognitívnej gramatiky. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2013. 248 s.
- LAKOFF, George – JOHNSON, Mark: Metafory, ktorými žijeme. Brno: Host 2002. 282 s.
- LAKOFF, George: The Contemporary Theory of Metaphor. In: ORTONY, Andrew: Metaphor and Thought. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press 1993, s. 202 – 251.

- MERTOVIÁ, Nikoleta – BLAHO, Martin: Sovietske reálie ako objekt lingvokulturologických výskumov. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2018. 101 s.
- Pravda, 1961, roč. 42, č. 32, 42, 114, 120, 181, 185, 243, 334.
- Pravda, 1963, roč. 44, č. 2, 7, 90, 94, 209, 210, 302, 333.
- Pravda, 1965, roč. 46, č. 3, 4, 32, 34, 63, 80, 90, 119, 128, 151, 180, 212, 213, 242, 276, 277, 309, 318, 333, 335.
- Pravda, 1966, roč. 47, č. 1, 5, 31, 38, 59, 86, 94, 101, 119, 122, 158, 164, 184, 186, 213, 238, 253, 261, 275, 301, 302, 331, 342.
- Pravda, 1967, roč. 48, č. 1, 3, 33, 43, 60, 94, 100, 119, 121, 149, 156, 180, 185, 210, 243, 245, 275, 302, 314, 335.
- Pravda, 1968, roč. 49, č. 3, 8, 31, 37, 63, 68, 93, 97, 121, 132, 150, 180, 195, 211, 223, 245, 250, 273, 279, 302, 307, 325, 326.
- Pravda, 1969, roč. 50, č. 5, 6, 27, 29, 52, 57, 78, 83, 102, 110, 130, 131, 158, 167, 181, 205, 206, 231, 258, 260, 283.
- Pravda, 1970, roč. 51, č. 1, 5, 28, 51, 52, 76, 77, 102, 105, 128, 129, 154, 183, 184, 207, 208, 233, 234, 261, 262, 285, 287.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. Ved. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2011. 1087 s.
- ŠTRAUS, František: Príručný slovník literárnovedných termínov. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov 2005. 416 s.
- Ústavný zákon 100/1960 Sb. zo dňa 11. júla 1960. Ústava Československej socialistickej republiky [online]. Dostupné na: <https://www.upn.gov.sk/data/pdf/ustava100-60.pdf> [cit. 13. 8.2019].
- VAŇKOVÁ, Irena: Nádoba plná řečí: člověk, řeč a přirozený svět. Praha: Karolinum 2007. 312 s.
- VAŇKOVÁ, Irena – NEBESKÁ, Iva – SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie – ŠLÉDROVÁ, Jasňa: Co na srdci, to na jazyku. Praha: Karolinum 2005. 343 s.

110-ROČNÉ JUBILEUM HENRICHA BARTEKA

Henrich Bartek v slovenskej jazykovede a kultúre. Súbor štúdií. Red. Ján Kačala – Jozef M. Rydlo. Bratislava: Post Scriptum 2017. 296 s. ISBN 978-80-89567-81-2.

Slavomír Ondrejovič

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava*

Jazykovedná obec na Slovensku sa ešte pamätá na oslavy storočnice Henricha Barteka¹ (1907 – 1987), veď neprebíhali tak dávno. Konali sa pod názvom *Život a dielo Henricha Barteka* 27. marca 2007 v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV. Prednášky z tohto podujatia vyšli v 3. čísle 72. ročníka Slovenskej reči, v časopise, ktorého prvých sedem ročníkov redigoval práve Henrich Bartek. Už predtým vyšlo v tomto časopise niekoľko článkov o Henrichovi Bartekovi, čo jeho meno akoby odklialo. Dovtedy pisali o ňom skôr iba zahraniční (exulantskí) autori. O ďalších desať rokov (v marci 2017) sa pri príležitosti 110. výročia narodenia Henricha Barteka a zároveň 30. výročia jeho smrti uskutočnila ďalšia konferencia pod názvom *Henrich Bartek v slovenskej jazykovede a kultúre*. Materiály z tohto podujatia našli svoje miesto v rovnomennom knižnom vydaní v edícii Libri Historiae Slovaciae. Scriptores XX. Ide o zborník štúdií, ktorý zostavil jazykovedec Ján Kačala a historik (archivár) Jozef M. Rydlo. Uvedený zborník má oproti storočnicovému vydaniu širší vecný záber, čo vidieť i na jeho kompozícii, ktorá sa člení na tri časti: a) Osobnosť Henricha Barteka a jeho kultúrno-politická angažovanosť, b) Henrich Bartek ako jazykovedec a kodifikátor spisovnej slovenčiny a c) *Život a dielo Henricha Barteka v exile*. Oproti verzii z r. 2007 sa nachádzajú v tejto publikácii aj rozsiahle historické a archívne (pramenné) dokumenty, vďaka čomu sa podarilo zaplniť viacero bielych miest v živote a diele Henricha Barteka a jeho dobe.

Prvú časť otvára štúdia Pavla Pareničku *Henrich Bartek známy a neznámy (K 110 výročiu narodenia slovenského jazykovedca a kultúrneho pracovníka)*, v ktorej bol H. Bartek predstavený ako zástanca slovenskej autonómie, národne orientovaný katolícky intelektuál, ale i ako účastník ostrých polemik a kritik medzivojnového politického, ideologického a jazykového čechoslovakizmu. Pavol Parenička ho však zároveň oprávnene označuje za „puristu par excellence“ (na s. 18). Pravda je,

¹ Meno Henricha Barteka, resp. Bartka sa vyskytuje vo filologickej literatúre v nepriamych pádoch v oboch týchto podobách. Dokonca oba varianty používal aj sám Bartek. Ak by sme sa chceli oprieť o rodinný úzus, prevážil by zrejme variant s vkladným -e-.

že Henrich Bartek patril do zakladateľskej generácie profesionálnych slovenských jazykovedcov, ktorá vstupovala do aktívnej bádateľskej činnosti v 30. rokoch 20. storočia a v odbore jazykovedy robila pioniersku prácu. Svojou organizátorskou, redakčnou, bádateľskou, kodifikátorskou a jazykovovými výchovnou činnosťou sa zaslúžil aj o hlbšie poznanie spisovnej normy slovenčiny. Vieme, že najprv účinkoval v Matici slovenskej v T. sv. Martine a neskôr sa stal tajomníkom Ústredia slovenských ochotníckych divadiel. V článku sa spomínajú aj dramatické zlomy jeho kariéry, keď v Martine sám rezignoval na miesto referenta Jazykového odboru a redaktora Slovenskej reči, z ktorého ho na jeho vlastné prekvapenie odvolala sama Matica slovenská. Následkom tejto svojej nečakanej kataklizmy prešiel z Martina do Bratislavy, kde bol vymenovaný za správcu Ústavu zahraničných Slovákov, resp. Vedeckej spoločnosti pre zahraničných Slovákov. Na uvedenom poste v r. 1939/40 redigoval časopis Slovenský jazyk, hoci už nie s takým (podnikateľským) úspechom ako Slovenskú reč. Vo februári 1945 ho vymenovali za profesora slovenského jazyka na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave, čo s pochopením prijali nielen jeho priaznivci, ale aj ináč orientovaní jazykovedci (napr. A. V. Isačenko). Pred príchodom Červenej armády v marci 1945 však H. Bartek emigroval najprv do Rakúska, neskôr do Nemecka a Talianska, aby sa od r. 1947 definitívne usadil v Bavorsku, kde sa intenzívne zapojil do aktivít slovenského politického exilu. Patril k blízkym spolupracovníkom ministra Matúša Černáka v Mníchove, na ktorého bol 5. júla 1955 spáchaný Štátnou bezpečnosťou atentát. V 60. rokoch 20. storočia sa Henrich Bartek utiahol do benediktínskeho kláštora v Niederaltaichu (Niederalteichu), kde sa staral až do svojej smrti v r. 1986 o kláštornú knižnicu, pričom sa neprestával venovať ani výskumu (vnútorných dejín) slovenčiny.

Robert Letz v stati *Verejné angažovanie sa Henricha Bartka s osobitným zreteľom na jeho aktivity vo Vedeckej spoločnosti pre zahraničných Slovákov* uvádza veľké množstvo historických faktov, z ktorých viaceré neboli doteraz dostatočne známe, vrátane polemiky Henricha Barteka s historikom Danielom Rapantom a jeho iniciatívy za pripojenie Moravského Slovenska k autonomickému Slovensku. Opis uvedených epizód pokračuje aj s ďalšími detailami v článkoch Jany Žumárovej *Matičné roky Henricha Bartka (1930 – 1939)* a Júliusa Lomenčíka *Henrich Bartek a ochotnícke divadelníctvo*, ktorý sa najpodrobnejšie venuje Bartekovej činnosti v oblasti javiskovej reči a jeho práci s ochotníckymi hercami.

V druhej časti Ivor Ripka v štúdiu *Problémy periodizácie praslovančiny podľa Henricha Bartka* interpretuje názory Henricha Barteka na najstaršie dejiny slovenčiny. Poznemenáva pritom, že aj vďaka Henrichovi Bartekovi vieme veľa o staroslovenčine, t. j. o najstaršom slovanskom spisovnom jazyku, ktorý vytvorili Cyril a Metod ako nástroj svojej misijnej, cirkevno-organizačnej a nábožensky vzdelávacej činnosti na Veľkej Morave. Autor vyjadruje v tejto súvislosti prekvapenie, že

Matica slovenská ignoruje publikované výsledky (slovenskej) jazykovedy o tomto jazyku a forsírue názor historika Milana Ďuricu, ktorý opakovane trvá na používaní podoby staroslovenčina namiesto staroslovienčina, hoci týmto termínom sa vo filologickej literatúre oddávna označuje „upravená čeština“, ktorú v polovici 19. storočia na radu Jána Kollára zaviedli ako vyučovaciu reč na slovenských školách. Ivor Ripka detailne analyzuje predovšetkým Bartekove Príspevky k dejinám slovenčiny (1936).

Ján Kačala v článku *Henrich Bartek v jazykovednom úsilí o formovanie slovenského literárneho jazyka na začiatku tridsiatych rokov 20. storočia* oceňuje Bartekovu snahu vracať sa naspäť k nárečiam a k ľudovej reči, keďže podľa Henricha Barteka „takzvaná panská slovenčina v mestách nesmie byť jediným žriedlom spisovnej slovenčiny“ (s. 98). Vhodne sa tu však pripomína, že Ľudovít Novák v dobovom článku, v ktorom kritizoval názory o úpadku vtedajšej literárnej slovenčiny, potvrdil, že dnes už nemožno preceňovať bohatstvo ľudovej reči. Eugen Pauliny hovorí, že spisovnú slovenčinu treba rozvíjať v pevnom spojení so slovenskými ľudovými fondmi, čo je podľa autora pokračovaním koncepcie Henricha Barteka.

Juraj Glovňa zasa v článku *Henrich Bartek v polemike s Jánom Stanislavom o kultivovaní spisovnej slovenčiny* príslušnú polemiku vníma tak, že Ján Stanislav bol prívržencom Vážneho Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1931 a oficiálne podporoval koncepciu čechoslovakizmu, a preto bol kriticky naladený voči tzv. martin-skému úzu, ktorý rozvíjal Henrich Bartek.

Lubomír Kralčák v článku *Henrich Bartek a teória spisovného jazyka v tridsiatych rokoch 20. storočia* poukazuje na to, ako sa Henrich Bartek vo svojej koncepcii inšpiroval teóriou jazykovej kultúry Pražského lingvistického krúžku. Dobré však hovorí, že Bartekova motivácia zborníkom *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra* (1932) bola v mnohom iba deklaratívnym prihlásením sa k tézám Pražskej lingvistickej školy. Platí, že Henrich Bartek sa so svojím konceptom (jazykovým citom, dobrým autorom a ľudovou rečou) postavil v mladom veku do prvej línie slovenskej preskriptívnej jazykovedy. Potvrďuje to napokon aj štúdia Martiny Kopeckej *Kritériá spisovnosti a Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1939* a stať Pavla Žiga *Návrh Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1939 a jeho osudy*. Trochu ináč je zameraný príspevok Evy Tibenskej *Morfologické dvojtvary vo svetle Bartkovho prístupu*, kde si autorka položila otázku, ako obstojí v danej oblasti Henrich Bartek v porovnaní s modernými výskumami. Sociolingvistický prístup tu reprezentujú predovšetkým príspevky Jána Bosáka a Kláry Buzássyovej v časopise *Slovenská reč* z 90. rokov 20. storočia. Ide o dvojtvary záujemci/záujemcovia, ekonómi/ekonómovia a takisto tvary genitívu plurálu typu *pacientiek, klientiek, mandaríniek* namiesto *pacientok, klietok, mandarínok*. Ide tu o chybu vyplývajúcu z neznalosti pravidla, že v slovenčine sa v G pl. feminín po predchádzajúcej dlhej slabike v prípade zhľuku konsonan-

tov vkladajú krátke vokály *o* alebo *e*? Ale stále ostáva otázka, prečo sa v bežnej reči a takisto v moderných lexikografických dielach používajú tvary, ktoré neakceptuje oficiálna kodifikácia a vlastne ani Bartek. V závere druhej časti sa Jaromír Krško venuje jazykovým názorom Henricha Barteka na problematiku vlastných mien a Renáta Hlavatá Bartekovej práci *Správna výslovnosť slovenská z r. 1944*.

V tretej časti sa odtláča najrozsiahlejšia štúdia Jozefa M. Rydla s názvom *Osudy „otca modernej slovenčiny“ Henricha Bartka v dobrovoľnom vyhnanstve*, kde sa opisujú najdôležitejšie osobnosti a udalosti slovenského intelektuálneho života a exilu, ktoré mali nejaký vzťah k Henrichovi Bartekovi. Je to zároveň doteraz najpodrobnejšia analýza všetkých prác Henricha Barteka, ktoré napísal v exile. Autor sa pri svojej analýze opiera aj o náš (podľa jeho vyjadrení, s. 212) „veľmi zaujímavý spomienkový text *Na návšteve u benediktínov*“, ktorý bol najprv publikovaný v Slovenských pohľadoch (2001) a neskôr zaradený aj medzi cestopisné eseje v knižke *Sedem a pol (Zápisky z tzv. vedeckej turistiky)* (2006). K tomuto textu sa Jozef M. Rydlo vracia aj v kapitole *Písomnosti Henricha Bartka vo fondoch slovenských archívov*, kde píše: „O osude materiálov, ktoré autor v článku spomína, sa nevie nič. Skončili v niektorom archíve? V niektorej knižnici? Ak áno, tak kde? Jestvuje ich inventár, prípadne súpis kníh z jeho pozostalosti? Boli súčasťou pozostalosti Bartekove rukopisy, napríklad niekoľkostostranový rukopis *Začiatky kresťanstva u Slovanov*, o ktorých v päťdesiatych rokoch 20. storočia sám Henrich Bartek písal ThDr. Štefanovi Náhalkovi do Ríma? Dá sa predpokladať, že tento rukopis predsa vlastnil až do smrti. Odpovede na tieto otázky nepoznáme ...Smieme dúfať, že zatiaľ“ (s. 260).

Rád by som v tejto súvislosti uviedol aspoň to, že anotovaný súpis všetkých položiek publikovaných prác a dokumentov, ktoré mi vedenie benediktínskeho kláštora darovalo z pozostalosti Henricha Barteka pri mojej návšteve v r. 1996, som uverejnil v článku *Henrich Bartek – štvrtstoročie po*, ktorý vyšiel v časopise *Slavica Nitriensia* (2013, roč. 2, č. 1, s. 18 – 30). Všetky materiály som odovzdal do archívu Slovenskej národnej knižnice v Martine. Žiaľ, spomínaný rukopis *Začiatky kresťanstva u Slovanov*, ktorý spomína Jozef M. Rydlo, medzi nimi nebol.

Veľkým prínosom publikácie sú aj podrobné súpisy prameňov v zbierkach Literárneho archívu Slovenskej národnej knižnice, ktorý obsahuje osobný fond a korešpondenciu adresovanú H. Bartekovi od jednotlivcov i inštitúcií, ako aj korešpondenciu odoslanú H. Bartekom jednotlivcom a inštitúciám, korešpondenciu rodinnú i cudziu a tiež súpis prameňov a dokumentov v zbierkach Archívu Matice slovenskej v Martine týkajúcich sa H. Barteka. Všetky spomínané články, analýzy a dokumenty zborníka *Henrich Bartek v slovenskej jazykovede a kultúre môžu pomôcť pri ďalšom štúdiu života a diela tejto významnej osobnosti slovenskej vedy, kultúry a dejín Slovenska 20. storočia*.

VZÁCNE JUBILEUM JÁNA SABOLA

*Slavomír Ondrejovič**Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava*

Zdá sa mi vhodné uviesť tento jubilejný text niekoľkými lingvistickými postulatami, ktoré prepájajú jazyk s ľudskou existenciou: Jazyk je súčasťou nás i súčasťou sveta a aj my sme súčasťou sveta i súčasťou jazyka, ako to kedysi aforisticky vyjadril najbližší spolupracovník nášho jubilanta Juraj Furdík. Jazyk je zároveň aj nástroj nevidanej krásy a súručenstva, ale občas i nabitá zbraň, ako to zasa potvrdil predovšetkým Dwight Bolinger, no je to aj huncútsky a roztopašný výmyselník, ako sa o ňom pri rôznych príležitostiach antropomorficky a zároveň trochu „beťársky“ vyjadril sám jubilant. Tvári sa, že sa nám oddáva bez akéhokoľvek odporu, že si s ním môžeme robiť, čo sa nám zachce, a že ho môže pochopiť a povedať o ňom niečo zásadne ktokoľvek, možno aj malé dieťa. Ale väčšina „zásadných“ pohľadov na jazyk či „vhládov“ doň a snahy o jeho ovládnutie málokedy preniknú pod povrch, obvykle sa utopia vo frázach a klišé. K tajomstvám a hĺbkam jazyka vedie veľmi namáhavá a pomalá cesta. Človek ho skúma viac ako 4 000 rokov, a hoci mnohé o ňom už odhalil, viac možno o jazyku ostáva skryté než odkryté. Najhlbším zmyslom jazykovedy je – povedzme to tak – odkrývať svety a hlbiny, ktoré každý nevidí a vlastne ani nemôže vidieť, lebo na ich odkrytie je potrebná práca na hranici ľudských možností, no aj disponovanie mimoriadnymi vlohami a jemnou intuíciou. Stretli sme sa s mnohými, čo chceli odhaľovať v jazyku dovtedy nepoznané a vysloviť o ňom ešte nevyslovené, ale precenili svoje sily. Nevedeli tomu obetovať toľko, koľko tomu obetovať bolo treba: totiž každý deň a možno aj každú hodinu. Veda je náročná dáma, odkrývajúca svoje tajomstvá len talentovaným, ktorí si ju naklonia prácou, ale aj pochopením, vytrvalosťou a – na čo sa v týchto súvislostiach zabúda možno najčastejšie – i pokorou. A tých spravidla nie je veľa. Jedným z nich je však mimo všetku pochybnosť už viac desaťročí na slovenskej lingvistickej scéne „účinkujúci“ Dr. h. c. prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc., ktorý sa uprostred premien nášho rýchlo galopujúceho života a vlastnej činorodej práce dožíva významného jubilea osemdesiatich rokov.

Pripomeňme zasa raz spolu so všetkými encyklopedistami, že Ján Sabol uzrel svetlo sveta v dedinke Sokol', učupenej v Košickej kotline na východných svahoch Slovenského Rudohoria, pričom možno práve ony (tie rudonosné svahy) v ňom pre-

budili túžbu po onom (rudo)hľadačstve. Tu sa narodil 25. januára 1939 v železničiarскеj rodine, tu strávil detstvo a začal chodiť do školy a dodnes sa sem pravidelne vracia napiť živej vody, obnovujúcej sily, ktorú si pri šírke a intenzite svojich záujmov musí nevyhnutne dopĺňať. Rodnej obci vzdal hold opakovane aj tým, že jej hovoru a nárečiu dal zaznieť vo viacerých svojich vedeckých štúdiách.

Ján Sabol je vlastne celým svojím životom spätý s východným Slovenskom a určite popiera kvázivtipnú floskulu politika, že na východe nič nie je. Strednú školu vychodil v Košiciach, univerzitu absolvoval v Prešove a tieto dve slovenské historické mestá sa stali v ďalšom živote jeho základnými kótami. Na štúdium si vybral slovenčinu a ruštinu na univerzite v Prešove, ktorá sa práve v tom čase premieňala z Vysoké školy pedagogickej na Filozofickú fakultu Univerzity Pavla Jozefa Šafárika, vďaka čomu sa Ján Sabol stáva v r. 1960 jedným z prvých absolventov tejto novo založenej univerzity. Dôležité je však pritom pripomenúť, že v spomínanom prostredí mal šťastie na učiteľov: najmä na trojicu kongeniálnych osobností Štefana Tóbiaka, Františka Mika a Jozefa Lišku, ale i ďalších, napr. Štefana Koperdana, od ktorých získal kvalitné jazykovedné (i literárnovedné) vzdelanie. Neskôr, keď už sám požíval kredit výnimočnej osobnosti a autority, brúsil svoj intelekt v spoločnosti ďalších troch veľkých mužov našej vedy: profesora, neskôr akademika, Ľudovíta Nováka, pre ktorého Prešov ostal aj najdlhšou štáciou v jeho jazykovednej kariére, profesora Jána Horeckého, ktorý ochotne dochádzal z Bratislavy (či Stupavy) do Prešova viac ako 30 rokov, a napokon výnimočne jasnozrivého, v Prešove už dlhšie usadeného, profesora Juraja Furdíka.

Keďže náš jubilant od študentských čias preukazoval nielen výrazný záujem o lingvistiku, ale aj mimoriadny tvorivý talent, bolo len logické, že po skončení štúdia jeho cesta povedie na Katedru slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty UPJŠ v Prešove, kde na rôznych postoch pôsobil až dovtedy, kým sa nepobral „o dŕm dál“ na Univerzitu Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Iste nie je prehnané konštatovanie, ktoré nachádzame aj v jeho predchádzajúcich jubilejných hodnoteniach, že Ján Sabol sa rozhodujúcou mierou pričínil o rozvoj a vysokú úroveň pedagogickej práce i jazykovedného bádania na príslušnej katedre, fakulte i na univerzite v Prešove a teraz už aj v Košiciach. Že mal zásadný podiel na znamenitom chýre, ktorý prešovskú a košickú univerzitu oprávnené sprevádza doma i v zahraničí po dnes.

Kariérny postup Jána Sabola nebol však vôbec bezproblémový, ako by sa zdalo podľa predchádzajúcich riadkov. Skoro narazil na prinízky strop totalitného režimu, ktorý ho po dlhé roky permanentne zrážal k zemi a starostlivo mu „pristrihoval krídelká“. Zopakujme z jeho životopisu závažný fakt, že nesmel viac ako desaťročie obhajovať svoju kandidátsku dizertačnú prácu, na čo reagoval tým najdychapľnejším spôsobom: ešte zintenzívnil a „zúspešnil“ svoju dovedajšiu prácu. Práve v 70. a 80.

rokoch 20. storočia sa stal jedným z publikačne najaktívnejších jazykovedcov celého Československa. Už vtedy vydal svoje zásadné monografie, ale aj učebnice a vysokoškolské skriptá a desiatky vedeckých a odborných štúdií. Jeho práce sa od začiatku vyznačovali nielen vyzretou a premyslenou metodologickou originalitou, uplatňovaním moderných filozofických i matematických prístupov, ale aj štylistickou bravúrou a sviežou obraznosťou bez ohľadu na to, akým zložitým témam a problémom sa práve venoval. Inou vecou je, že vzhľadom na abstrakčnú úroveň, na ktorej sa v istých chvíľach pohybuje, nie je každému zrozumiteľný.

Stal sa spoluautorom znamenitej vysokoškolskej učebnice *Úvod do štúdia jazykov* (spoluautor Š. Ondruš), ktorá vyšla v 3 vydaniach (1981, 1984, 1987) a úspešne sa na univerzitách využíva dodnes. Najmä však rok 1989 bol v živote Jána Sabola prelomový, tak ako bol aj pre mnohých z nás. Vtedy vyšla jeho priekopnícka monografia *Syntetická fonologická teória* a aj významná vysokoškolská učebnica *Fonetika a fonológia*, ktorú pripravil spolu s Á. Kráľom. Keďže rok 1989 bol aj rokom pádu totalitného režimu, v tej chvíli sa mu podarilo definitívne dostať z kľetky, o ktorú si tak dlho obíjal krídla. Akademická obec ho v tom čase zvolila za dekana Filozofickej fakulty UPJŠ v Prešove, kde zase mohol naplno predviesť svoje organizačné schopnosti. Pod jeho vedením vznikli nové katedry, staré sa transformovali na nové, rozvinula sa spolupráca s inými vysokými školami a fakulta sa stala garantom doktorandského štúdia v mnohých dôležitých vedných odboroch. Bolo to kľúčové obdobie premeny fakulty na modernú univerzitnú inštitúciu, vďaka čomu sa filozofická fakulta mohla neskôr v rámci novozaloženej Prešovskej univerzity (1997) stať, ako to vystihol spomínaný Juraj Furdík, jej „vlajkovou loďou“. Po skončení dekanského funkčného obdobia pokračoval J. Sabol v rozvíjaní vedeckej aktivity: rozširoval, prehľboval a aplikoval svoju fonologickú teóriu, ktorou sa definitívne začlenil do radu chýrnych slovenských fonológov, akými boli, resp. sú v našej lingvistike Ľudovít Novák, Eugen Pauliny, Ján Horecký a Ľubomír Ďurovič. Uznanie, s ktorým sa od začiatku stretla táto jeho teória v odborných kruhoch doma i v zahraničí, malo okrem iného za následok, že mu bol ponúknutý post predsedu Komisie pre fonetiku a fonológiu slovanských jazykov pri Medzinárodnom komitáte slavistov, ktorý zostáva doteraz.

Jána Sabola si od začiatku podmanila tematika vzťahu medzi zvukovou a významovou stránkou jazyka. Preto sa k nej vracia stále z nových a nových hľadísk – vracia sa k slabike, k jej sonantickému jadru a k tým zvukovým javom, ktoré sú s ňou najintímnejšie späté: ku kvantite, prízvuku, dôrazu, melódii a rytmu. Celú túto problematiku skúma experimentálne, auditívne i akusticky, ale vždy na dobre rozpracovanom všeobecnojazykovednom podloží. Bokom pritom nenecháva ani diachrónnu stránku zvukovej stavby slovenčiny a rovnako ani fonologickú typológiu. V r. 1994 vyšla majstrovská monografia *Komunikačný štatút prízvuku v spisov-*

nej slovenčine, ocenená Literárnym fondom, v ktorej Ján Sabol spolu so svojim dlhoročným najbližším spolupracovníkom Júliusom Zimmermannom nanovo, za pomoci počítačovej analýzy, preskúmali tajomný a ťažko zachytiteľný fenomén plný paradoxov, akým prízvuk (najmä tzv. dynamický prízvuk) je. V nej okrem iného odhalili mýtus vedľajšieho prízvuku, ktorého existenciu ich presné merania jednoznačne spochybnili.

Na základe svojich prienikov do hlbokých šácht fungovania jazyka J. Sabol v prednáške z r. 1998 v súvislosti s tzv. podporou rytmického zákona prorocky upozornil na to, že necitlivé presadzovanie akejkoľvek zákonitosti na úkor iných zákonitostí nemôže viesť k ničomu inému ako k porušeniu jemného podložia zvukovej a morfologickej stavby jazyka, čo pripodobnil k vypusteniu kvantitatívneho morfologického džina z fľaše bez systémovej poistky. Jeho predpoveď sa potvrdila: dnes si ten džin v kvantitatívnom systéme nášho jazyka robí, čo chce.

Od týchto fonematických výskumov bol už len krok k ďalšej veľkej bádateľskej záľube Jána Sabola: k výskumu verša a básnického jazyka vôbec, ktoré rozvíja súbežne. Sám je aktívnym básnikom i literárnym vedcom verzológom a ponára sa veľmi hlboko do poetického sveta tvorcov, ktorí sú mu blízki duchovne. Analýzou zvukovej inštrumentalizácie ich textov odhaľuje skryté významové posolstvá. Je jedným z najlepších znalcov Hviezdoslava v tejto oblasti, ale odkrýva pred nami aj tajomstvá ďalších (i prozaických) textov Jozefa Čigera-Hronského, Janka Kráľa, Ivana Kraska, Laca Novomeského, Miroslava Válka, ľudovej rozprávky, tvorby pre deti a mládež a i. Možno aj vďaka týmto inšpiráciám i jeho vlastná („sabolovská“) veta sa vyznačuje mimoriadnou precíznosťou a zároveň zrkadlovou čistotou. Niet v nej zbytočného ornamentu a kolorovania ani nefunkčného gesta, vždy z nej vyžaruje originálna myšlienka a prenikavé poznanie i katarzná krása jazyka. Ján Sabol je skôr úsporný a zrejme aj vďaka tomu taký intenzívny a hlboký. Na jeho textoch vidieť, že sa nikdy neuspokojí s prvým slovom, ktoré mu vletí do pera. Napokon svedčí o tom aj jeho básnická zbierka „modrých“ sonetov *Láska na modro*, v ktorej môžeme obdivovať takmer klasické sonety s výraznou symbolickou vrstvou, plnou privatívnych, ekvipolentných i graduálnych opozícií i vygraduovaných point. V týchto jeho básňach iskria myšlienky, takmer samočinne (aspoň tak sa to zdá) vznikajú sentencie, slovné hračky, pričom do služieb výrazu neraz zapája okazionalizmy i archaizmy, východoslovenské dialektizmy i odborné slová. Na ceste k tejto virtuozite mu bezpochyby pomohlo, že je prvotriedny lingvista, fonológ a morfonológ i verzológ, ale zrejme aj to, že je aj chýrny autor krížoviek a hádaniek, bravúrny tvorca prešmyčiek a slovných hračiek.

Ján Sabol nepracuje v jazykovede len v oblasti výskumu fonetiky, fonológie, morfonológie a morfológie spisovej slovenčiny, ale aj jazykovej kultúry, zvukovej štylistiky, verzológie, všeobecnej a matematickej jazykovedy a – nezabudnime – aj

bibliografie slovenskej jazykovedy. Jeho hlavný publikačný „táh“ v oblasti všeobecnej jazykovedy smeruje predovšetkým na otázky znakovosti s osobitným dôrazom na znakovosť a semiózu biblického textu a obraznosť podobenstiev. Zaujíma ho arbitrárnosť jazykového znaku, kognitívny a komunikatívny aspekt jazykovej funkcie, verbálna a neverbálna komunikácia, jazyk ako hodnota a vzťahy, spory i apórie analogického a anomalistického v jazyku. Z ďalších špeciálnych „sabolvských“ tém pripomeňme ešte jazyk levočských rukopisných zábavníkov, jazyk, štýl a kompozičné charakteristiky slovenskej čarodejnej rozprávky, invenčné interpretácie básnických a prozaických textov zo slovenskej literatúry. Taká je vysokoškolská učebnica *Interpretácia umeleckého textu* (2005), ktorú napísal v spoluautorstve s Františkom Ruščákom a Oľgou Sabolovou. Z oblasti jazykovej kultúry je zásadná monografia *Kultúra hovoreného slova* (2006), ktorú jubilat pripravil v spolupráci s Danielou Slančovou a Miloslavou Sokolovou, komunikačná príručka *Akusticko-auditívna komunikácia* (2014) napísaná v spoluautorstve s Júliusom Zimmermannom aj versologické kompendium *Verš v štruktúre básnického textu* (2014) napísané spolu s Jánom Gbúrom. Nemožno zabudnúť ani na encyklopedické heslá Jána Sabola, s ktorými sa môžeme stretnúť v rôznych dielach počnúc Encyklopédiou jazykovedy až po najnovší 8. zväzok diela Encyclopaedia Beliana.

J. Sabol pracuje aj v oblasti logopédie a teoreticky i prakticky sa venuje tvorbe učebníc slovenského jazyka pre základné školy. Od vzniku Letného seminára slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave pôsobil a pôsobí ako ústredná a zároveň stmelujúca osobnosť tejto medzinárodne uznávanej školy. Nielen ako prednášateľ a lektor, ale aj ako famózný harmonikár, spevák a showman v tom najlepšom zmysle, ktorý má veľkú zásluhu na zrode široko-dáľeko známej sasistickej atmosféry.

Pravdaže, Ján Sabol zastával a zastáva mnohé ďalšie funkcie. Z nich pripomeňme aspoň post predsedu prešovskej pobočky Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, s čím súvisí jeho neobvykle veľký počet prednášok počas viacerých desaťročí, ktoré absolvoval po celom Slovensku. Bol a je členom redakčných rád Kultúry slova, Slovenskej reči a Jazykovedného časopisu, ale aj časopisov Govor, Lišiak a periodika Verbum, kde pôsobí od r. 1996 ako predseda redakčnej rady. Je členom viacerých medzinárodných spoločností (napríklad Medzinárodnej spoločnosti fonetických vied v Prahe), ale aj členom ortoepickej a pravopisnej komisie JÚLŠ SAV. Patrí medzi tých niekoľkých lingvistov, ktorých prijali do svojich radov obe „polovice“ vrcholnej spisovateľskej organizácie (Spolok slovenských spisovateľov i Klub nezávislých spisovateľov). Je členom mnohých vedeckých rád, garantom doktorského štúdia, habilitačných a inauguračných konaní v mnohých odboroch počnúc všeobecnou jazykovedou až po, povedzme, masmediálne štúdiá, podpredsedom Slovenskej komisie pre vedecké hodnosti MŠ SR a od r. 2005 predsedom komisie

pre udeľovanie vedeckej hodnosti DrSc. v odbore všeobecná jazykoveda. Dlhší čas pôsobil ako člen akreditačnej komisie MŠ SR atď.

Ani 21. storočie nenechalo Jána Sabola bez nových výziev, ktoré jubilant znovu prijíma. V tomto čase vznikla napr. potreba (i šanca) presadiť humanitnú vzdelanosť aj v Košiciach, v meste, ktoré sa doteraz vo svojich novodobých univerzitných dejinách orientovalo skôr technicky. Koľko úsilia bolo treba zasa vynaložiť pri budovaní Ústavu filologických a sociálnych vied a neskôr aj Filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach, konkrétne Katedry slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie, môžeme len tušiť.

Ako vidieť, na priestore takéhoto jubilejného časopiseckého článku sa nedajú ani len vymenovať všetky sféry jubilantovej neuveriteľne mnohostrannej aktivity. Nečudo, že sa mu v neskorších fázach dostalo množstvo ocenení. Pozbieral nielen zlaté medaily najdôležitejších univerzít a filozofických fakúlt v Bratislave, v Prešove, v Košiciach i v Banskej Bystrici, ale získal napr. aj Veľkú medailu svätého Gorazda či Cenu primátora mesta Košice.

Želáme nášmu jubilantovi, aby ho na jeho dobrodružnej ceste ako analogického anomalistu či anomalistického analogistu, ako sa sám nazval, naďalej sprevádzala potrebná dávka energie, s ktorou doteraz riešil problémy nášho jazyka i odboru a s ktorou rozvíja svoju lingvistickú školu a odvážne sa vrhá na nové a nové úlohy, ktoré pred neho i jeho tím čas i život ustavične kladú.

Ad multos annos!

MLADÝ ŠESŤDESIATNIK VLADIMÍR PATRÁŠ

Pavol Odaloš

*Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Banská Bystrica*

Pred vyše 35 rokmi som mal možnosť stretávať sa s Vladom Patrášom v Banskej Bystrici ako študent, neskôr ako kolega a blízky spolupracovník. Spolu sme písali niektoré texty, plánovali spoločné knihy, zborníky či konferencie. V súčasnosti znova pracujeme v spoločných grantoch a podieľame sa na vedení našej katedry. Takmer 40-ročná spolupráca mi dáva možnosť – aj akési generačné oprávnenie – pripomenúť významné pracovné okamihy v živote jubilanta.

Prof. PaedDr. Vladimír Patráš, CSc., sa narodil 26. apríla 1959 v Banskej Bystrici. Základnú školu navštevoval v Selciach pri Banskej Bystrici, kde prežil detstvo. Stredoškolské štúdium absolvoval na Strednej priemyselnej škole Jozefa Murgaša v Banskej Bystrici. Ján Findra pri hodnotení prínosu Vladimíra Patráša ako jubilanta (Slovenská reč, 2009, s. 185) odvodil zo štúdia na technickej strednej škole systémove vnímanie sveta a základ jeho štrukturalistického myslenia. Určite aj táto stránka tam bola. No postupne sa tvorilo aj niečo nové. Myslím tým chápanie jazyka a reči v širších súvislostiach, interdisciplinárny pohľad aj v kontexte napr. elektronickej komunikácie.

Vysokoškolské štúdium absolvoval v rokoch 1980 – 1985 na samostatnej Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici. Vyštudoval v odbore učiteľstvo všeobecno-vzdelávacích predmetov slovenský jazyk a literatúra v kombinácii s dejepisom. Na vysokej škole pôsobí od roku 1985 najprv ako vedecký aspirant, neskôr ako vysokoškolský učiteľ. V rokoch 1985 – 1992 pôsobil na Katedre slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici, v rokoch 1992 – 1995 na Fakulte humanitných a prírodných vied, v rokoch 1995 – 2014 na Fakulte humanitných vied a od roku 2014 až do súčasnosti na Katedre slovenského jazyka a komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. V roku 1996 sa habilitoval za docenta a v roku 2004 ho prezident Slovenskej republiky vymenoval na základe úspešnej inaugurácie na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity za univerzitného profesora v odbore všeobecná jazykoveda.

Pedagogicky sa jubilant profiluje v rámci disciplín synchronnej lingvistiky, z jazykových rovín sa venuje výučbe fonetiky a fonológie a štylistiky, učí aj metodológiu lingvistiky, resp. rétoriku, teóriu komunikácie, mediálnu komunikáciu, tvorbu textu, sociolingvistiku a ďalšie lingvistické disciplíny. Okrem Univerzity Mateja Bela prednášal aj na Univerzite Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, na Obchodno-podnikateľskej fakulte v Karvinej Sliezskej univerzity v Opave, Filozofickej fakul-

te Univerzity Palackého v Olomouci a na Fakulte sociálnych štúdií Univerzity Karlovej v Prahe.

Vedeckovýskumná profilácia Vladimíra Patráša v rokoch 1987 – 2020, jubilatovými slovami „na miléniovom rozhraní“, umožňuje pripraviť nielen chronologicky sa profilujúci pohľad, ale vytvoriť aj tematický pohľad na jazykovednú problematiku, ktorej sa počas tohto obdobia venoval.

Téma dizertačnej práce *Hovorená podoba slovenčiny v Banskej Bystrici* (1990) predznamenalala trvalý záujem nášho jubilanta o jazyk mesta. Zreteľný je jeho zámer presne vymedziť hovorenú podobu slovenčiny v meste, ktorú chápe ako konglomerátny model so základňou v ústnej podobe spisovnej (kodifikovanej) slovenčiny. Na ústnu podobu sa navrstvuje hovorená podoba spisovnej slovenčiny (formujúca sa „hovorová slovenčina“), dialekty a sociolekty, čeština a zložky iných jazykových systémov (maďarčina, nemčina, ruština, angličtina, jidiš, rómsky jazyk) a idiolekty. Jazyk mesta skúma prostredníctvom jazykových sond v rámci výslovnosti a pravopisu domácich a cudzích slov, dešifrovania sémantickej náplne lexém, fungovania lexikálnych variantov, morfolologickej stránky a syntactickej zložky. Banskobystrickej slovenčine sa venuje aj v ďalších štúdiách zameraných na rôzne stránky hovorenej slovenčiny v meste: *Anketové sondy do bežnej komunikácie v meste* (1992), *Banská Bystrica a jej dnešná hovorená podoba slovenčiny* (2009) a pod. Návrat k téme hovorenej podoby slovenčiny v meste po dvadsiatich rokoch v štúdiu *Hovorená podoba jazyka v meste ako metodologický odkaz a výzva* (2010) priniesol zhodnotenie dvadsaťročného vývoja jazyka v Banskej Bystrici. Jazyk mesta autor interpretuje systémovolingvisticky ako celok zložený z jeho častí, sociolingvisticky, pretože jeho používanie predstavuje prostredníctvom sociálnych a vekových skupín komunikantov, a tiež dynamicky ako nepevný, prístupný a trvalo sa formujúci celok pod vplyvom vývoja spoločnosti.

Téma hovorenej podoby jazyka mesta sa v jubilatovej publikačnej činnosti postupne prepája s témou hovorenej komunikácie. Syntetizujúcim dielom o tejto problematike je monografický súbor 15 štúdií *Dynamika hovorenej komunikácie v teoretických a aplikačných súvislostiach* (2016). Hovorená komunikácia sa na ploche monografie realizuje v hovorených prejavoch, ktoré sa chápu ako ústne jazykové prejavy uskutočňované v bežnej dorozumievacej sfére a patriace k akémukoľvek štýlu alebo žánru. Okrem hovorených prejavov rozlišuje náš jubilant hovorové prejavy, ktoré patria len k hovorovému štýlu, situuje ich do komunikačného priestoru medzi spisovným jazykom a jazykom bežnej komunikácie. Monografia obsahuje teoreticky a aplikačne profilované štúdie, v ktorých V. Patráš predstavuje špecifiká hovorenej slovenčiny. Na dokumentovanie jubilatovho excelentného myslenia použijeme klasifikáciu noriem zo štúdie *Exponovanie komunikačných noriem v hovorenej podobe slovenčiny v meste* (rok pôvodného publikovania 1991). Normu hovo-

renej podoby slovenčiny v meste predstavuje sociálne viacvrstvovo. V komunikácii obyvateľov mesta nad 60 rokov vymedzuje normu typu I, ktorá obsahuje tradičný teritoriálny dialekt s mutáciami. V komunikácii obyvateľov mesta vo vekovom rozpätí 24 – 59 rokov stanovuje normu typu II, ktorá predstavuje vlastnú komunikačnú normu hovorenej podoby slovenčiny v meste. V komunikácii obyvateľov mesta do 23 rokov sa využíva norma typu III, ktorá obsahuje kodifikovaný variant národného jazyka. Technické myslenie jubilanta sa prejavuje nielen pri štruktúrovaní normy, ale aj pri jej grafickom zobrazení.

Pre V. Patráša je typické vytváranie a používanie vlastnej terminológie, napr. hovorová podoba slovenčiny v meste (zastupovaná ním vytvorenou skratkou HPSM), konglomerátny útvar, exponovanie komunikačných noriem, sociolingvistický vektor inojazyčných fragmentov a pod., na pomenovanie vlastných výskumných bodov, resp. aj využívanie metaforizácie odborného textu, napr. „parolizácia“ jazykovedy, „stratifikačná“ skúsenosť, „kriticky“ tvorivé prepojenie, „mestské“ javy, „e-slovenčina“, „mestotvorná“ skupina a pod. Vlastná terminológia aj metaforizácia odborného textu mu pomáhajú pri plastickom napĺňaní vedeckých cieľov a stávajú sa súčasťou jeho individuálneho vedeckého štýlu.

Hovorená podoba slovenčiny v meste a hovorená komunikácia patrí do centra vedeckovýskumných a publikačných aktivít nášho jubilanta. Meno V. Patráša sa tak prirodzene a reprezentatívne spája s pojmom *banskobystrická sociolingvistická škola* podobne ako s menom J. Findru, (2007, s. 258) Toto označenie ako prvý použil J. Mlacek začiatkom 90. rokov 20. storočia. Ján Findra konštatuje, že koncom 80. rokov 20. storočia viacerých svojich aspirantov orientoval na výskum hovorenej komunikácie. Spresňujeme, že výskum bol zameraný na ústne dorozumievanie v rôznych prostrediach a sférach spoločnosti na jazyk/reč mesta, dialekt, slang a argot. Termín *banskobystrická sociolingvistická škola* rád používa aj náš jubilant, identifikuje sa s ním a hlási sa k nemu. *Banskobystrická sociolingvistická škola* reprezentuje orientáciu na výskum, ktorý sa zameriava na registrovanie a analyzovanie vplyvu spoločnosti na jazyk v spoločenských makropodmienkach a skupinových mikropodmienkach; objektom výskumu je zaznamenávanie a skúmanie fungovania jazyka v diferencovaných podmienkach spoločnosti a cieľom výskumu je zachytávanie vplyvu hovoreného vyjadrovania a ústneho dorozumievania na jazyk a komunikáciu vo všeobecnosti.

Významný tematický okruh záujmu V. Patráša predstavujú lingvistické aspekty elektronickej determinovanej komunikácie. Profiluje sa v rámci monografického súboru 12 štúdií *Sociolingvistické aspekty elektronickej podmienenej komunikácie* (2009), ktorá sa stala najcitovanejšou prácou jubilanta. Autor zdanlivo opúšťa hovorenú komunikáciu a smeruje do písanej, no v skutočnosti aj tu sa zaoberá hovorenou komunikáciou, ktorá si nachádza svoje miesto aj v elektronickej komunikácii. Zdokumentuje-

me to na dvoch štúdiách v tomto výbere. V štúdiu *Kulturologické aspekty jazykovej komunikácie v elektronickom prostredí* (2004) konštatuje, že zo spektra elektronicky determinovaných textov je výskumný záujem o internetové verzie dennej tlače, pozornosť sa sústreďuje na chatovú komunikáciu, blížiacu sa živému, reálnemu dialógu, a tiež na komunikáciu vo sfére elektronického poštového styku. V štúdiu *Svetlá a tiene kontaktovej komunikácie v elektronických verziách slovenských periodík* (2001) charakterizuje chatovú komunikáciu na základe jej binárneho štruktúrovania na iniciálny text a diskusiu. V diskusných komunikátoch predstavuje obsahovú líniu komunikátu aj spôsoby jej narúšania prostredníctvom prejavov expresivity, konfrontačnosti, obscénosti či vulgárnosti, ktoré sú typické pre hovorené komunikáty. V. Patráš ako člen *banskobystrickej sociolingvistickej školy* rozširuje jej výskumné portfólio zamerané pôvodne na hovorenú slovenčinu aj na hovorenosť v písanom texte.

Ďalším tematickým okruhom záujmu a publikačnej činnosti V. Patráša je jazyková problematika synchronných lingvistických rovín. Reprezentujú ho štúdie zo zvukovej, lexikálnej a najmä štylistickej roviny s priradením textov o jazykovej kultúre a pravopise. Aspektom zvukovej roviny sa venujú práce *Verejný ústny prejav ako vzťah zásad a odchýlok vo zvukovej rovine (na príklade rozhlasových Ranných zamyslení)* (2013) a *O výslovnostnom úze niektorých zamestnancov elektronických médií* (2013). Na aspekty lexikálnej roviny s dôrazom na onomastické špecifiká je zameraná čitateľsky úspešná štúdia *Sekundárne pomenovania (prezývky) a ich sociolingvistický rozmer vo formalizovaných mikrospoločenstvách* (1997). Onomastickú problematiku zaznamenávajú aj štúdie *Funkcie proprií v procese mediálnej kolokvializácie* (2015), *K štylistike propriálnej sféry v alternatívnych médiách* (2019). Aspektom štylistickej roviny sa jubilant venoval v štúdiách *Kríza hovorového štýlu?* (1996), *O (ne)konštituovaní štýlu v elektronicky podmienenej komunikácii* (2014) a pod. V rámci štylistických pohľadov možno z monografického súboru 9 citačne významných štúdií s názvom *Interdisciplinárne kooperácie* (2002) vyčleniť práce zamerané na umelecký štýl. V štúdiu *Hovorenosť – hovorovosť na nadvetných útvaroch v románovej tvorbe M. Urbana* (1995) autor predstavuje podstatu expresivity Urbanovho štýlu prvotne nie na rovine výrazu, t. j. nie na úrovni slova alebo pestrosti vetnej výstavby, ale expresivitu prezentuje na nadvetných útvaroch v priestore horizontálneho a vertikálneho členenia textu. Vladimír Patráš sa venoval aj štylistike ďalších próz, napr. v štúdiách *Štylizácia spontánnosti ako podpora metatextového vyjadrovania v memoárovom diele A. Solženicyna* (1994) a *Hovorový štýl a postmoderna* (1997). Tieto práce naznačujú, že jubilantovi je blízka umelecká tvorba, slovenská i svetová beletria a všeobecne štylistika prózy.

Významným tematickým okruhom záujmu V. Patráša sú špecifické sféry komunikácie. Komerčnej komunikácii sa venuje v štúdiách o reklame, bilbordoch a celkovo o jazykovom vyjadrení komerčnosti, napr. *Televízna reklama versus komunikačné*

potencie školskej mládeže (1993), *Problém komerčnosti a profil komunikácie v neštátnej rozhlasovej sfére* (1996), *Predvolebný billboard v mechanizme politickej persúázie* (2007) a pod. Na politickú komunikáciu sa zameriava v štúdiách *Politická komunikácia v slovenských mediálnych podmienkach na konci 90. rokov* (2003), *Politické strany a internetová predvolebná komunikácia (Slovensko 2006)* (2007) a pod. Tému krízovej komunikácie spracoval v štúdiách *Argumentovanie v mediálnej komunikácii z krízového prostredia (mainstream a alternatívne spravodajstvo)* (2017), *K pojmu „alternatívne médium“ a k manipulácii* (2018) a pod. Záujem o krízovú komunikáciu, manipuláciu a alternatívne média predstavuje najnovšie vedecké smerovanie nášho jubilanta a súvisí s riešením projektov VEGA.

Obrysovým, rámcujúcim i zastrešujúcim záujmom V. Patráša je sociolingvistika, ktorá prestupuje jeho publikačnou činnosťou počas celého jeho tvorivého obdobia. Jubilant sociolingvistiku chápe v širšom slova zmysle ako skúmanie jazyka v komunikácii spoločnosti a sledovanie vplyvu spoločnosti na jazyk. Výrazné a hojne citované sú jeho vedecky akcentované štúdie *Sociolingvistický profil bežnej hovorenej komunikácie v Banskej Bystrici (90. roky)* (1995), *Sociolingvistické výskumy bezprostrednej komunikácie a dynamika pojmu „ústnosť“* (2012), *Sociolinguistic insights on the relationship of linearity - Area - Space in the globalised electronic press* (2015). Sociolingvistickú orientáciu možno identifikovať prakticky vo všetkých jeho knižných dielach, ktoré publikoval individuálne, v spoluautorstve alebo ako súčasť väčšieho kolektívu. Spomeňme práce *Jazyk – komunikácia – spoločnosť* (1997, spolu s J. Klinckovou a P. Odalošom), *Jazyk v komunikácii vybraných spoločenských prostredí* (1999, spolu s P. Odalošom, I. Očenášom a M. Stejskalovou), *Jazyk, médiá, politika* (spolu so S. Čmejrkovou, J. Hoffmannovou, J. Krausom, O. Müllerovou, I. Bozdechovou a P. Odalošom), *Manipulačno-komunikačné a persuzívno-komunikačné koncepcie* (2017, spolu s P. Odalošom, D. Stolac, I. Očenášom, A. Chomovou, N. Kolenčíkovou, V. Gondekovou, A. Vlastelič). Dlhoročná sociolingvistická profilácia jubilanta priniesla aj ocenenie jeho kvalít v zmysle prijatia do Sociolingvistickej sekcie Medzinárodného komitétu slavistov, s čím súviseli aj jeho vystúpenia na kongresoch v Minsku a v Belehrade.

Predstavená odborná profilácia a publikačná činnosť Vladimíra Patráša prostredníctvom tém a tematických okruhov signalizuje veľké zaujatie lingvistikou, záujem skúmať nové a aktuálne jazykovedné otázky, prehľbovať existujúce poznanie o ďalšie okolnosti a aspekty, priblížiť poznanie študentom, čitateľom i vedeckej obci nielen erudovane, ale aj vycibreným štýlom. Jeho práce majú na zreteli tak systém, ako aj detail. Jazykovednú problematiku mapuje parolovo, aj langovo, skúma ju nielen systémovolingvisticky, ale najmä komunikačne a sociolingvisticke. Jazykoveda je pre nášho jubilanta nielen prácou, ale aj celoživotnou záľubou.

Profesor Vladimír Patráš okrem pedagogickej a vedeckej činnosti „stíha“ vykonávať milión ďalších vecí. Vede a posudzuje bakalárske, magisterské, rigorózne a dizertačné práce a je projektantom i garantom študijných programov, členom vedeckých rád na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici aj na iných vysokých školách. Zostavuje zborníky z lingvistiky aj z poézie, píše poéziu, rediguje a vydáva monografie doktorandov aj starších kolegov v dôchodkovom veku. Posudzuje vedecké a pedagogické texty pre domáce aj zahraničné vysoké školy, vedecké časopisy a grantové agentúry.

Vedecké, pedagogické a ľudské kvality uplatňoval aj v akademických funkciách na Univerzite Mateja Bela. V rokoch 1993 – 1998 a 2014 – 2017 bol vedúcim katedry, v rokoch 1997 – 2000 prorektorom pre vedu a výskum, v rokoch 2008 – 2013 a 2017 – 2018 zástupcom vedúceho katedry.

Na celoštátnej úrovni pracoval v Ústrednej jazykovej rade ministra kultúry Slovenskej republiky a vo Vedeckej grantovej agentúre v komisii pre vedy o umení, estetike a jazykovede. V súčasnosti zastupuje humanitné vedy v Akreditačnej komisii vlády Slovenskej republiky a pôsobí aj v Slovenskej akreditačnej agentúre pre vysoké školstvo, ktorá hodnotí kvalitu vysokých škôl na Slovensku. Niekedy si kladie otázku, kedy to všetko stihne, veď deň má len 24 hodín.

Vedecká činnosť jubilanta vzbudzuje nielen záujem čitateľov, úctu kolegov, ale aj uznanie akademickej obce. Profesor V. Patráš získal štyrikrát Cenu rektora Univerzity Mateja Bela za vedu. Z ďalších prejavov uznania spomeňme Medailu rektora Opolskej univerzity, zaradenie do encyklopédie Who is Who v Slovenskej republike aj na webový portál www.osobnosti.sk.

Ako generačný druh a súputník si na profesorovi Patrášovi cením priateľstvo a spoluprácu okrem iného aj pri zrode konferencie o komunikácii, ktorú organizujeme pravidelne od roku 1991 (spolu s Jankou Klinckovou a ostatnými kolegami), i každodenné priateľsko-pracovné rozhovory s človekom vždy ochotným vypočuť i poradiť. A to nielen mne, ale aj každému, kto ho osloví.

Milý Vlodo, v mene svojom aj v mene všetkých kolegov Ti želim pevné zdravie a veľa bádateľských i organizačných úspechov.

Ad multos annos!

K NEDOŽITÝM DEVÄŤDESIATINÁM MILOSLAVA DAROVCA

Jana Pekarovičová

*Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Bratislava*

Dvadsiateho prvého mája 2019 ukončil svoju životnú púť ďalší člen slovenskej jazykovednej obce, vysokoškolský učiteľ doc. PhDr. Miloslav Darovec, CSc., ktorý by sa bol 1. augusta 2019 dožil deväťdesiatich rokov. A tak namiesto gratulácie k životnému jubileu píšeme spomienku na jeho pedagogickú i vedeckú kariéru, pokúsime sa poodhaliť stopy, ktoré zanechal v srdciach i životoch svojich študentov a kolegov v domácom i medzinárodnom kontexte. Životnú cestu M. Darovca pri príležitosti osemdesiatych narodenín podrobne predstavil J. Mlacek (Slovenská reč, 2009, roč. 74, č. 4, s. 246 – 249). V medailóne uvádza všetky dôležité medzníky štúdia učiteľstva, pedagogického pôsobenia i jeho publikačné aktivity, preto sa na tomto mieste nepokúsime o kompletnú bilanciu, ale skôr o osobný pohľad na ukončené dielo M. Darovca, rodáka z Borinky, učiteľa par excellence, skromného kolegu a príjemného spoločníka v debatách o jazyku vo všetkých jeho podobách.

Ako blízka spolupracovníčka a študentka docenta Darovca musím s obdivom priznať, že mal ozajstný dar zasväcovať svojich zverencov do tajov lingvistiky a hľadať súvislosti lingvistickej teórie s komunikačnou praxou, odkrývajúc pritom intralingválne aj interlingválne vzťahy na širšom filozofickom podloží. Vďaka svojej príslovečnej skromnosti nepatril medzi tých, čo stáli na výslni a žali ovocie svojej práce, ale zásluhou odbornej erudovanosti i pedagogického taktu bol obľúbeným učiteľom a uznávaným kolegom. A to nielen doma, ale aj medzi slovakistami v zahraničí, kde mal veľa ozajstných priateľov aj zásluhou účinkovania na Letnej škole slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca (SAS).

Profesijný život M. Darovca bol úzko spojený s Filozofickou fakultou Univerzity Komenského, kde v rokoch 1959–1994 pôsobil na Katedre slovenského jazyka. Na prednáškach a seminároch zo slovenskej gramatiky zanietene odkrýval študentom princípy fungovania jazyka v praxi, trpezlivo vysvetľoval prepojenie formy a významu najmä prostredníctvom syntaxe, jeho dominantnej výskumnej oblasti. A práve syntaktické videnie sveta, ktoré sa realizuje v spojeniach a vzťahoch, poznačilo jeho pracovný i osobný život. Kládol dôraz na dobré kolegiálne vzťahy, ochotne a rád odovzdával svoje znalosti mladším, bol múdрым a príjemným spoločníkom v diskusiách o jazyku, kultúre i poslaní učiteľa, zdôrazňujúc jeho odborný rast aj morálny profil ako neoddeliteľnú súčasť učiteľského povolania. Súbežne pôsobil ako lektor a prednášateľ v letnej škole SAS, kde patril k prvým propagátorom slo-

venského jazyka a kultúry cudzincom. Svoju lektorskú kariéru začal ešte v roku 1963 v rámci Letnej školy slovanských štúdií na Karlovej univerzite v Prahe a pokračoval v Bratislave s prestávkami až do roku 1999. Ako lektor viedol kurzy slovenčiny na Univerzite v Štrasburgu (1969 – 1970). Iný charakter mal jeho dvojročný pobyt na Filozofickej fakulte Univerzity v Novom Sade (1990 – 1992 a 1996 – 1999), kde na katedre slovistiky zabezpečoval aj prednášky z gramatiky, lexikológie a štylistiky. Osobitné miesto zaujíma účasť vo vzdelávacom programe diaľkového štúdia poľských pedagógov v Krakove (1959 – 1962). Svoju pedagogickú kariéru nezavesil na kliniec ani v dôchodkovom veku a celé desaťročie (1999 – 2009) odovzdával svoje skúsenosti študentom slovistiky na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave.

Hlavné vedecko-pedagogické zameranie M. Darovca predznamenal už téma kandidátskej dizertačnej práce (1963), kde syntaktickú stavbu slovenčiny predstavil v súčinnosti s významovou výstavbou jazykových jednotiek, ktorá sa naplno rozvinula v teórii sémantickej syntaxe, prezentovanej na prednáškach i vo vysokoškolských učebniciach. Jednotlivé prvky jazykových rovín nevysvetľoval izolovane, ale so zreteľom na súvislosti, vzájomnú usúvzťažnosť formy a významu. Podobne postupoval aj v prednáškach uverejnených v zborníkoch SAS (1978 – 1994). Ich obsah i dôsledné spracovanie predstavuje ucelený tematický blok zameraný na klasifikáciu viet a súvetí na základe formálno-sémantických kritérií, ktorý bol inšpirovaný najmä koncepciou českej syntaktickej školy. Skupinu príspevkov uvádza štúdia *Nepravé hypotaktické súvetia v slovenčine* (1978), v 80. rokoch nasleduje séria štúdií venovaná opisu obsahových vedľajších viet a vzťažných viet v slovenčine. Jednotlivé typy viet podrobne analyzuje, porovnáva tradičné členenie s novšími klasifikáciami najmä u českých lingvistov a zistenia dokladá početnými príkladmi opierajúcimi sa jednak o sémantické skupiny slovík, jednak o vyjadrenie kategórie modálnosti. Pri interpretácii obsahových vedľajších viet poukazuje na paralelu k typom samostatnej jednoduchkej vety z hľadiska ich klasifikácie podľa postojovej modálnosti. S opisom vedľajších viet súvisí aj problematika výberu a charakteristiky spájacích výrazov, ktorými sa zaoberá prakticky vo všetkých publikovaných článkoch o slovenskej skladbe, ale osobitne v samostatnom príspevku *Vedľajšie vety s absolútnym relatívom v slovenčine* (1994). Absolútnym relatívom sa nazýva neohybný vzťažný spájací výraz *čo*, ktorý stojí na mieste ohybného vzťažného zámena ako podrad'ovacieho spájacieho výrazu a má ekvivalenty vo všetkých slovanských jazykoch.

Osobitnú skupinu tvoria porovnávacie štúdie zo slovenskej a českej syntaxe *Klasifikácia súvetí v súčasnej slovenskej a českej jazykovede* (1983) a kontrastívna analýza gramatickej stavby jednoduchkej vety v oboch jazykoch (*Z konfrontačnej syntaxe slovensko-českej*, 1988). Sériu porovnávacích štúdií zavŕšil *Konfrontačným opisom slovenského a českého súvetia* (1993) so zreteľom na podrad'ovacie súvetie.

Svoj výskum zameriaval predovšetkým na rozdiely v inventári a uplatnení spojovacích výrazov, ktoré vyplývajú z ich formálnych i sémantických špecifikácií. Príspevok je bohatý na dokladový materiál z rozličných komunikačných sfér a v zhrnutí sa uvádza, že slovenčina má bohatší repertoár ako čeština pre súvetia, v ktorých porovnávací spôsobová vedľajšia veta vyjadruje potenciálne deje.

Pre potreby asistov M. Darovec spracoval prehľadnú štúdiu o vývine názorov na slovosled v spisovnej slovenčine prakticky od A. Bernoláka do polovice 80. rokov (1986). Vo výbere komentuje prístupy autorov gramatík k vývinu teórie slovenského slovosledu, ktorí uplatňujú rozličné aspekty pri usporiadaní slov vo vete. Výklad zasahuje aj do terminologických otázok, súvisiacich najmä s pojmom prirodzený a umelý slovosled, najprv všeobecne, neskôr aj s konfrontáciou názorov na pozíciu jednotlivých slovných druhov a tzv. enklitik.

Vlastné lektorské skúsenosti na letnej škole i na univerzitách v zahraničí doc. M. Darovec zužitkoval pri lingvistickom opise slovenčiny ako cudzieho jazyka, predovšetkým so zreteľom na oblasť syntaxe (*Poznámky o spracovaní skladby v gramatike slovenčiny pre vyučovanie cudzincov*, 2002). Jeho výklad a interpretácia jazykových javov sa stali základom pre lingvodidaktickú koncepciu a tvorbu gramatiky slovenčiny pre cudzincov. V spolupráci s Petrom Balážom je autorom prvých učebníc slovenčiny pre cudzincov, ktoré vyšli v rozličných mutáciách – anglickej, nemeckej, francúzskej, ruskej, španielskej a talianskej, kde sa uplatnil konfrontačný prístup s dôrazom na špecifiká slovenčiny i osobitosti východiskového jazyka. Aj z dnešného pohľadu možno s obdivom sledovať cieľavedomú stratégiu a systematický program tvorby učebných materiálov v priebehu vyše dvoch desaťročí (1972–1995). Tu sa naplno prejavila odborná a metodická spôsobilosť M. Darovca vytvoriť zodpovedajúcu koncepciu, nájsť prístupnú formu a metodiku sprostredkovania gramatiky a lexiky cudzincom.

Docent Darovec sa rád vracal na fakultu i na SAS, nevynechal žiadnu príležitosť na priateľské stretnutie, aj keď sme registrovali jeho zdravotné obmedzenia. Prišiel medzi nás, žičlivo sledoval súčasné smerovanie slovakistiky a povzbudzoval nás i mladších kolegov a kolegyně, naposledy v auguste minulého roku, keď prevzal úlohu krstného otca a uviedol do života učebnicu slovenčiny pre cudzincov *Križom krážom*. Dúfali sme, že v auguste tohto roku sa opäť stretneme a spoločne si zaspievame jeho obľúbenú pieseň *Prší, prší, len sa leje*, ktorá vystihuje životnú filozofiu človeka s láskavým a vnímavým pohľadom na ľudí i jazyk, predmet nášho spoločného záujmu. Navždy zostane v srdciach tých, čo ho poznali, ktorých formoval a sprevádzal na ceste za poznaním počas pôsobenia na našej alma mater ako učiteľ, kolega a priateľ.

Česť jeho pamiatke!

PÍSANIE A SKLOŇOVANIE NÁZVU ČIASTKOVEJ MENOVEJ JEDNOTKY PAISÁ V SLOVENČINE

Katarína Kálmánová
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava

V dvadsiatom prvom storočí sa výrazne zjednodušili a zintenzívnili naše kontakty s cudzími krajinami. Vďaka moderným komunikačným technológiám a dopravnej i administratívnej dostupnosti sa nám priblížili aj najvzdialenejšie krajiny, ktoré dnes navštevujú slovenskí cestovatelia, turisti, vedci a odborníci, filmári i žurnalisti. Ďalšie tisícky Slovákov si utvárajú obraz o doteraz málo poznanom svete prostredníctvom televízie a internetu, z tlače alebo z prekladov cudzojazyčnej literatúry. Sprostredkovanie informácií o cudzích krajinách prináša do nášho jazyka aj nové cudzie slová, ako sú napríklad názvy cudzokrajných jedál, častí oblečenia, nástrojov alebo platidiel. Mnohé z týchto pomenovaní ostávajú v našom jazyku na periférii slovnej zásoby a vzhľadom na nízku frekvenciu nie sú lexikograficky spracované v kodifikačných príručkách ani v slovníkoch cudzích slov. V rozličných textoch sa používajú v rozličných grafických podobách v závislosti od kanálov, ktorými sa do slovenčiny dostali. Túto podmienenosť možno pozorovať aj v prípade názvu čiastkovej menovej jednotky Indie, Nepálu, Pakistanu a Bhutánu, ktorá má v hindčine podobu *paisá* (výslovnosť [paisá])¹.

Substantívum *paisá* je v hindčine mužského rodu a v pluráli má tvar *paisé*. Na rozdiel od názvu základnej menovej jednotky spomínaných krajín, ktorý má v hindčine podobu *rupajá* (mužský rod, výslovnosť [rupejá], pl. *rupajé*) a v slovenčine sa používa v adaptovanej podobe *rupia*² ako substantívum ženského rodu, názov čiastkovej menovej jednotky *paisá* sme našli v slovenských textoch minimálne v štyroch odlišných podobách, ktoré sa zaraďujú buď do mužského rodu (*pais*, *pajs*), alebo do ženského rodu (*paisa*, *pajsa*), a takisto množné číslo sa vyjadruje variantne (*100 paisa*, *100 paise*, *100 paisov*, *100 pajsov*, *100 paisí*, *100 pajsí*).

¹ Autorka ďakuje za odbornú pomoc orientalistke Anne Rábovej, s ktorou konzultovala písanie, výslovnosť a rod názvov menových jednotiek *paisá* a *rupajá* v hindskom jazyku. Anna Rábová je spoluautorkou publikácie *Ako prepisovať z orientálnych jazykov do slovenčiny* (2018) aj autorkou dvoch z literárnych prekladov, z ktorých sme dokladovali používanie cudzieho slova *paisá* v slovenčine.

² Porov. Slovník cudzích slov (2005): **rupia** -ie ž. <ind> menová jednotka niektorých juhoázijských štátov; platidlo predstavujúce túto hodnotu.

V súčasnosti sa s názvom tejto čiastkovej menovej jednotky najčastejšie stretávame na internete v rozličných informáciách o krajinách južnej Ázie, v prehľadoch zahraničnej meny alebo v numizmatických katalógoch v spojeniach ako *nepálska rupia (NPR) = 100 paisa*³; *pakistanská rupea (PKR) = 100 paisa*. Bankovky sú v hodnotách 1 000, 500, 100, 50, 10 a 5 PKR, mince sú v hodnotách 2 a 1 PKR a 50 a 25 paisa⁴; *indická rupia – 100 paise*; *Rupia sa delí na 100 paisov*⁵; *Od roku 1957 prešla rupia na decimálny systém a v súčasnej dobe sa delí na 100 paisov*⁶; *Po vzniku Pakistanu v r. 1947 sa pakistanská rupia delila na 16 ann, 64 pajsí a 192 pie*. *Od zavedenia desiatkovej sústavy r. 1961 má pakistanská rupia 100 pajsí*⁷.

Používanie názvu čiastkovej menovej jednotky v slovenských textoch na internete je rozkolísané. Mnohé texty majú charakter jednoduchých tabuľkových prehľadov vytváraných s využitím internetových prekladačov (alebo v numizmatických katalógoch citovaním textu na zobrazených platidlách) a často sa v nich požíva iba základný tvar *paisa* (*dve paisa*, *sto paisa*) aj vo väzbe s číslovkami, ktoré sa v slovenčine viažu s N pl. (porov. *dve eurá*, *dva doláre*) alebo s G pl. (porov. *sto eur*, *sto dolárov*). Niekedy sa množné číslo vyjadruje vo všetkých pádoch jedniným plurálovým tvarom *paise* ako vo východiskovom hindskom jazyku i v angličtine, ktorá je väčšinou sprostredkujúcim jazykom. V textoch so zložitejšou syntaktickou štruktúrou sa preberaný výraz používa najčastejšie v tvare G pl., pričom prevláda tvar *100 paisov* (vyhľadávanie na Googli z 9. 9. 2019: *100 paisov* 32x, *100 pajsov* 1x, *100 paisí* 1x, *100 pajsí* 6x).

Z preskúmaných internetových prameňov najväčšiu váhu vo vzťahu k jazykovej norme pripisujeme *Medziinštitucionálnej príručke úpravy dokumentov* sprístupnenej na oficiálnej doméne Európskej únie⁸. V prílohe *Zoznam krajín, území a mien* sa uvádza tabuľkový prehľad štandardizovaných názvov krajín, ich kódy, obyvateľské mená a prídavné mená, ako aj základné a čiastkové menové jednotky. Pri Bhutáne, Indii, Nepále a Pakistane sa ako základná menová jednotka uvádza *rupia* (pri Indii a Bhutáne *indická rupia*, pri Nepále *nepálska rupia* a pri Pakistane *pakistanská rupia*). V kolónke „čiastková menová jednotka“ sa vo všetkých štyroch prípadoch uvádza názov *paisa*, pri Bhutáne a Indii sa v zátvorke doplnil aj plurálový tvar *paise*, hoci tvary množného čísla sa v tejto tabuľke bežne neuvádzajú. *Medziinštitucionálna príručka úpravy dokumentov* má poskytnúť jednotné východisko pre autorov textov z rozličných inštitúcií a orgánov Európskej únie, nemá už teda na rozdiel od predchádzajúcich textov citovaných z internetu funkciu čisto informatívnu (obozná-

³ <http://www.invia.sk/nepal/menovy-kurz/>

⁴ <http://www.skrz.sk/pakistan-prakticke-info-a18-88-6-0-sk.htm>

⁵ https://sk.wikipedia.org/wiki/Indick%C3%A11_rupia

⁶ <https://podnikam.sk/zoznam-mien/indicka-rupia>

⁷ <https://www.eurotopshop.sk/obchod/bankovky-pakistan>

⁸ <http://publications.europa.eu/code/sk/sk-5000500.htm>

miť čitateľa s existujúcimi platidlami a ich hodnotou), ale aj normatívnu – poskytuje návod autorom a prekladateľom z inštitúcií a orgánov EÚ, v akej podobe majú jednotlivé názvy používať v spisovnej slovenčine.

V slovenčine s prevažujúcimi flektívnymi črtami sa zvyčajne skloňujú aj cudzie slová a väčšina prevzatých cudzích slov sa adaptuje aj morfológicky. Používatelia ich zaraďujú do deklinačného systému spisovnej slovenčiny väčšinou podľa grafickej podoby zakončenia a výslovnosti. Rodovo silná prípona *-a*, ktorej predchádza spoluhláska *s*, zaraďuje substantívum *paisa* (v pôvodnej podobe *paisá*) do deklinačného typu *žena*, ktorý má v N pl. a A pl. príponu *-y*. Z tohto pohľadu je doplnková informácia o tvare plurálu *paise* uvádzaná v príručke pri Bhutáne a Indii kontraproduktívna; dostáva sa do rozporu s jazykovým citom používateľov a vyvoláva otázky o vhodnom skloňovaní substantíva *paisa* v spisovnej slovenčine, s ktorými sa obrátili aj na jazykovú poradňu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV.

Ako sme ukázali, odporúčanie vyjadrovať plurál tvarom, ktorý sa používa v hindčine, má v súčasnosti oporu v určitom type internetových textov, ale pri podrobnejšom prieskume, v ktorom sa neobmedzíme iba na internetové pramene, predstavujúce pre bežného používateľa slovenského jazyka zdroj prvého (a väčšinou aj posledného) kontaktu, možno identifikovať ďalší kanál, ktorým sa skúmané pomenovanie čiastkovej menovej jednotky dostalo do slovenčiny. Ide o publikácie, ktoré vyšli v knižnej podobe a ktorých dostupnosť je dnes obmedzená. Mnohé z nich nie sú sprístupnené na internete, niektoré však možno vyhľadať v Slovenskom národnom korpuse.

V slovenských textoch, ktoré sme zaradili do knižného kanála, sa hindské pomenovanie čiastkovej menovej jednotky *paisá* používa vo viacerých adaptovaných podobách v závislosti od autorov a od času vydania publikácie. V roku 1969 použil orientalista Viktor Krupa v preklade knihy *Kim a iné poviedky*⁹ substantívum mužského rodu *pais*, ktoré skloňuje podľa vzoru *dub*, napr. *Nemám pri sebe ani pais...* – *Všetkým som im požičiaval peniaze. Po troche, naozaj len po troche – tomuto pais, tamtomu pais.* – *Kim sa rozohnil, lebo mu to pripomínalo skúsenosti s doručovaním listov, keď sa pre niekoľko paisov tváril, že vie viac, ako naozaj vedel.* Hoci išlo o preklad z angličtiny, prekladateľ zachoval pôvodný mužský rod hindského substantíva *paisá* (v angličtine *paisa*) a prevzaté slovo prispôbil slovenskému morfológickému systému v podobe *pais* zodpovedajúcej mužskému rodu.

Substantívum mužského rodu *pais* sa použilo aj v novele Kláry Jarunkovej *Stretnutie s nezvestným*¹⁰ z roku 1978: *Doktor je rád – nemá pri sebe ani paisa, nie-to ešte nepálsku rupiu...* Z novšie vydaných publikácií môžeme spomenúť preklady

⁹ Kipling, Rudyard: *Kim a iné poviedky*. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1969. 497 s. Preklad z angličtiny Viktor Krupa.

¹⁰ Jarunková, Klára: *Stretnutie s nezvestným*. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1978. 200 s.

novely *Plavba s tigrom* (2003):¹¹ *Títo ľudia prejdú okolo malomocnej vdovy zobrazujúcej o zopár paisov, prejdú popri otrhanom dieťati, ktoré žije na ulici, a myslia si „to je normálne“*; anglického románu *Stará láska nehrdzavie* (2014)¹²: *Vzali mi kompas, poľný ďalekohľad, rupiu a dvadsaťštyri paisov*; a publikácie *Emočná alchymia* (2002)¹³, ktorú preložila z angličtiny indologička Anna Rácová: *V Indii zobráci zvyčajne dostávajú len zopár paisov, takmer bezcenných indických mincí, ak vôbec niečo dostanú*.

V roku 1989 sa v slovenskom preklade Gándhího autobiografického diela *Môj experiment s pravdou*¹⁴, ktorého autorkou je takisto Anna Rácová (preklad z angličtiny), použil názov čiastkovej menovej jednotky síce rovnako v mužskom rode, ale v adaptovanej grafickej podobe *pajs*, napr. *V čase, keď som sa oženil, vydávali sa útle brožúrky, stáli jeden pajs či pái (na presnú cenu si už nespomínam)... – V tých časoch neprevyšovala denná mzda muža desať pajsov, ženy šesť a dieťaťa tri pajsy*. Indologička Anna Rácová sa pri konzultácii výslovnosti slova *paisá* v hindčine, jeho pravopisu vo východiskovom jazyku a prepisu do slovenčiny (pozri poznámku pod čiarou č. 1) vyjadrila, že podoba *pajs s j* v preklade z roku 1989 bola pravdepodobne výsledkom redakčných úprav podobne ako podoby *moslim*, *brahman*, *islam*, *joga*, s ktorými sa mnohí orientalisti nestotožňujú. V praktickej príručke z Ústavu orientalistiky SAV *Ako prepisovať z orientálnych jazykov*¹⁵ sa dnes v pravopisnom slovníku uvádzajú podoby *muslim*, *bráhman*, *islám* a *jóga*, ktoré podľa orientalistov presnejšie zachytávajú slovenskými grafémami pôvodnú výslovnosť a predstavujú vedecký prepis slov ako alternatívu k populárnemu prepisu reprezentovanému vžitými podobami týchto slov v slovenčine. V pravopisnom slovníku nájdeme aj slovo *pais* v takejto grafickej podobe.

Podoba *pajs* písaná s *j*, pri ktorej predpokladáme adaptovanú výslovnosť [pajs], sa uvádza aj v starších slovenských encyklopedických dielach, ktoré sa v minulosti pri overovaní jazykovej normy písania cudzích slov (najmä proprií, ale aj apelatív) považovali za relevantné zdroje. Pomenovanie čiastkovej meny sa v nich uvádza iba v jednom gramatickom tvare – v G pl. vo väzbe s číslovkou *sto*. Tu je stručný prehľad:

¹¹ Martel, Yann: *Plavba s tigrom*. Bratislava: Ikar 2003. 301 s. Preklad z angličtiny: Otakar Kořínek.

¹² Thomasová, Sherry: *Stará láska nehrdzavie*. Bratislava: Slovenský spisovateľ 2014. 208 s. Preklad z angličtiny Lenka Cinková.

¹³ Bennett-Goleman, Tara: *Emočná alchymia*. Bratislava: Ikar 2002. 408 s. Preklad z angličtiny Anna Rácová.

¹⁴ Gándhí, Mohandás Karamčand: *Môj experiment s pravdou*. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1989. 456 s. Preklad z angličtiny Anna Rácová.

¹⁵ *Ako prepisovať z orientálnych jazykov do slovenčiny*. Praktická príručka. Eds. A. Rácová, M. Bucková, J. Genzor. Bratislava: SAP 2018. 134 s.

Krajiny sveta (1980)¹⁶, heslá *Bhután, India, Nepál, Pakistan: 100 pajsov*;
Pyramída (1982)¹⁷: *pakistanská rupia = 100 pajsov*;
Malá slovenská encyklopédia Beliana (1993)¹⁸, heslá *India, Nepál, Pakistan: 100 pajsov*.

V roku 2013 sa vo veľkej viacvázkovej Encyclopaedii Beliane¹⁹ pri hesle India použil genitívny tvar substantíva ženského rodu *pajsa* (*1 ind. rupia = 100 pajs*), ale zachovala sa grafická podoba zodpovedajúca fónickej adaptácii (výslovnosť [pajsa]) podobne ako pri maskuline *pajs*.

Spoločnou črtou textov z knižného kanála je potreba zaradiť preberané cudzie slovo *paisá* prirodzeným spôsobom do slovenskej vety, resp. syntagmy. Grafické podoby a gramatické tvary použité v jednotlivých publikáciách či už umeleckého, alebo náučného štýlu boli výsledkom odborného uvažovania členov redakčného kolektívu, ktorí sa profesionálne zaoberali slovenským jazykom (prekladatelia, redaktori, korektori) a ktorí sa pri rozhodovaní mohli oprieť o teoretické vedomosti, skúsenosti i o dobré poznanie jazykovej praxe. Napriek tomu v rozličných redakciách, resp. aj v tej istej redakcii v rozličných časových obdobiach dospeli k rozličným riešeniam (*pais, pajs, pajsa*). Dôvod vidíme v tom, že názov čiastkovej menovej jednotky Bhutánu, Indie, Nepálu či Pakistanu, ktorý v slovenčine nemá kodifikovanú podobu, sa v literatúre používal len sporadicky, medzi vydaniami jednotlivých textov sú väčšie časové odstupy a začleňovaniu hindského slova *paisá* do slovenčiny chýba kontinuita.

Ani o jednej z podôb, ktoré sme doložili, nemožno povedať, že by nezodpovedala spôsobom preberania a adaptácie cudzích slov v slovenčine a že by nemohla fungovať v slovnej zásobe spisovnej slovenčiny. Zároveň však možno konštatovať, že knižné doklady, ktoré nie sú dostatočne sprístupnené používateľom slovenského jazyka, strácajú v súčasnosti svoju váhu a grafické podoby *pajs* či *pajsa*, ktoré by mohli odrážať vyšší stupeň zdomácnenia slova *paisá* v slovenčine, nemajú podľa nájdených dokladov dostatočnú oporu v súčasnej jazykovej praxi.

Pomenovanie čiastkovej menovej jednotky sa k nám v súčasnosti dostáva najčastejšie cez internet prostredníctvom angličtiny a používa sa v podobe *paisa*, ktorá sa uvádza aj v *Medziinštitucionálnej príručke úpravy dokumentov*. Hoci sa toto apelatívum používa často ako nesklonné, jeho grafická podoba a výslovnosť si priam žiadajú začlenenie do morfológického systému spisovnej slovenčiny ako substantíva

¹⁶ Krajiny sveta. 2. doplnené a prepracované vydanie. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda 1986. 752 s.

¹⁷ Pyramída. Encyklopedický časopis moderného človeka, 1982, XI. ročník, č. 132.

¹⁸ Malá slovenská encyklopédia Beliana. Bratislava: Encyklopedický ústav SAV; Goldpress Publishers 1933. 542 s.

¹⁹ Encyclopaedia Beliana. 7. zv., písm. In – Kalg. Bratislava: Encyklopedický ústav Slovenskej akadémie vied 2013. 682 s. Prístupná aj na <https://beliana.sav.sk>.

ženského rodu deklinačného typu *žena*, podobne ako sa začlenili do nášho jazyka apelatíva *rupia*, *mantra*, *dharma*, *véda*, *joga* (vo východiskovom jazyku mužského rodu) alebo *karma* a *sútra* (vo východiskovom jazyku stredného rodu)²⁰. Feminínu *paisa* zodpovedá základný plurálový tvar (*dve*) *paisy*. Najfrekventovanejší plurálový tvar – genitív vo väzbe s číslovkou 100 – odporúčame tvoriť v podobe *100 paisí*. V prípadnom lexikografickom spracovaní by však bolo vhodné zohľadniť aj odborný názor orientalistov (aj s prihliadnutím na tradíciu používania maskulína *pais* v staršej slovenskej literatúre a v súčasnej jazykovej praxi) a zaradiť do slovníka popri podobe *paisa* aj variantnú podobu *pais* (m. N pl. *paisy*, G pl. *paisov*) ako alternatívu zodpovedajúcu vedeckému prepisu.

Internetové zdroje

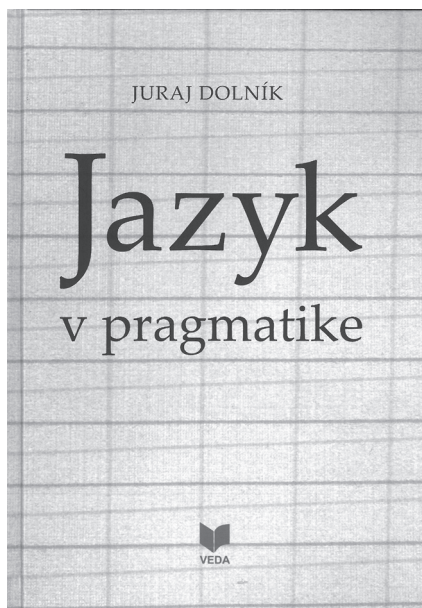
Slovenský národný korpus – prim-8.0-public-sane. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2018.
Dostupný z WWW: <https://korpus.juls.savba.sk>.
Corpus Omnia Slovaca III Maior (18.01). Dostupný na <http://sketch.juls.savba.sk>.

²⁰ Porov. Ako prepisovať z orientálnych jazykov do slovenčiny. Praktická príručka. Eds. A. Rácová, M. Bucková, J. Genzor. Bratislava: SAP 2018, s. 53.

*zostavila Júlia Behýlová, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava*

DOLNÍK, Juraj: Jazyk v pragmatike. Bratislava: Veda 2018. 197 s. ISBN 978-80-224-1686-3.

Kniha je koncipovaná zo stanoviska liberálneho chápania lingvistickej pragmatiky, podnecujúceho k nazeraniam na používanie jazyka v rozličných súvislostiach s oporou o prístupy a koncepty filozofie, sociológie, psychológie, kognitívnych vied a teórie komunikácie. V prvej kapitole sa podáva výklad pragmatizačného kontextu lingvistiky. Nasleduje kapitola o pragmatike v racionalite jazykovej komunikácie s fundamentálnou ideou o racionalite ako vôli k existencii, ktorej prejavom je (aj) komunikačná vôľa, čiže racionalita jazykovej komunikácie sa vysvetľuje z vôľocentrickej pozície vykladania sveta. V tretej kapitole sa pertraktuje význam slova v pragmatickom kontexte s upriamovaním pozornosti na dva komplementárne koncepty – behaviorálny a akčný význam slova –, pomocou ktorých autor vysvetľuje, ako prebieha recepcia slov so zreteľom na to, že sa recipientovi význam prosto „dostaví“, ale aj „nedostaví“. Vo štvrtnej kapitole sa osvetľuje vzťah medzi výrazom a významom slova so zreteľom na pragmatický faktor v tejto relácii. Jazykovým problémom je venovaná piata kapitola. Pristupu-

je sa k nim ako k adaptačným javom a spájajú sa s narúšaním asimilačnej normality, čo stimuluje akomodačnú reakciu. Rozlišuje sa medzi jazykovými problémami a pseudoprobémami, resp. medzi kváziprobémami s výkladom ich jazykovoideologického pozadia. Posledná kapitola obsahuje výklad pragmaticky orientovanej koncepcie jazykovej kultúry. Záver tejto kapitoly ponúka vstupné idey do problematiky kultúry, jazyka a násilia ako novej témy xenolingvistiky. Kniha nadväzuje na predchádzajúce knižné publikácie autora, ktoré sa týkajú používania prirodzeného jazyka a jeho fungovania v spätosti so sociokultúrnymi podmienkami. Je určená záujemcom o túto problematiku a odborníkom humanitných a spoločenských vied s orientáciou na jazyk v pragmatickom kontexte.

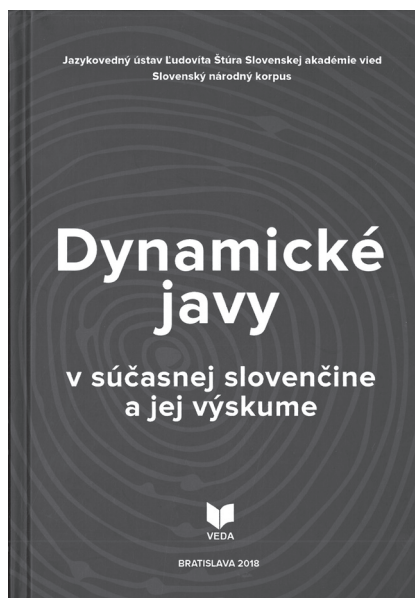
ŠIMKOVÁ, Mária – LEVICKÁ, Jana – DEBNÁR, Marek: Dynamické javy v súčasnej slovenčine a jej výskume. Red. M. Šimková. Bratislava: Veda 2018. 194 s. ISBN 978-80-224-1679-5.

V prvej kapitole knihy sa M. Šimková zameriava na formu a význam vybraných lexém v lexikografických opisoch slovenčiny a na ich fungovanie v textoch. Na príkladoch (arachida – arašid; hektika; nervóza; slová so základom kolabor-; slová s významom „priazeň, ochrana, podpora“ a pod.) analyzuje pravopisné, slovotvorné, štýlovo-funkčné a významové zmeny v príslušných slovách, v ich opisoch a používaní. Venuje sa aj pravopisnej adaptácii prevzatých slov, pričom poukazuje na to, že v porovnaní s odporúčaniami uvedenými v kodifikačných dielach sa v textoch používajú iné formy. Takmer vo všetkých skúmaných prípadoch zisťuje rozdiely v používaní analyzovaných slov a príslušných derivátov v textoch spred r. 1989 a v najsúčasnejších textoch.

J. Levická v kapitole Konkurenčnosť synonymných adjektív v lekárskej terminológii skúma potenciál využitia korpusov v terminológii, venuje sa synonymii v terminológii, internacionalizmom a analyzuje viacero synonymných adjektív v lekárskej terminológii. Jej analýzy naznačujú zložitú paradigmatických a syntagmatických vzťahov adjektív v terminológii a zároveň poukazujú na rozpor medzi návoslovnou normou a odbornou komunikáciou v praxi.

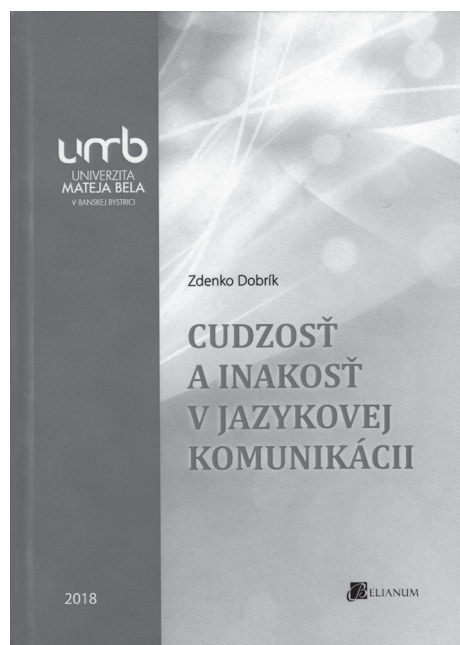
Cieľom tretej kapitoly autora M. Debnára nazvanej O esejistickom štýle z kvantitatívneho hľadiska alebo o možnostiach využitia korpusov v širšom humanitnom výskume je ukázať možnosti, ktoré ponúkajú humanitným vedám elektronické databázy textov, klasifikácia dát a interpretácia z nich odvodených výsledkov. Na základe kvantitatívno-korpusovej analýzy esejistických textov autor interpretuje niektoré výsledky štatistik a vyhľadávaní, ktoré je možné v danom korpusu alebo v porovnaní s inými korpusmi rozvíjať v závislosti od témy výskumu.

Analýzy na báze textov Slovenského národného korpusu sú dokladom živých, v niektorých prípadoch aj pomerne rýchlych procesov nocionalizácie v podobe zdomáčňovania prevzatých slov, tvorby rôznych derivátov podľa slovotvorných pravidiel slovenčiny, obohacovania a dynamizovania slovej zásoby.

DOBŘÍK, Zdenko: Cudzost' a inakost' v jazykovej komunikácii. Banská Bystrica: Belianum 2018. 124 s. ISBN 978-80-557-1479-0.

Vedecká monografia patrí tematicky aj obsahovo do priestoru xenovedy, najmä jednej z jej častí – xenolingvistiky. Zameriava sa predovšetkým na opis a interpretáciu cudzosti (xenosu) a inakosti tak v rovine teoretickej, ako aj vo vybraných textoch. Rozsiahly aplikačný potenciál má teória xenosu, t. j. výklad konceptov cudzost' a inakost' podľa J. Dolníka. Autorovi umožňuje identifikovať, opísať a interpretovať cudzost' a inakost' v diskurzoch a ich podmnožinách – textoch a rečových prehovoroch, ktoré sa zaoberajú rôznymi súčasnými aj historickými témami v odlišných sociokultúrnych priestoroch. Pri výbere autor preferuje slovenský, český a nemecký priestor. Jednotlivé sociokultúrne priestory sú heterogénne členené, pôsobia v nich rôzne subkultúry. Z aspektu cudzosti ide jednak o subkultúry, ktoré podporujú otvorený prístup k inakosti a stabilite poriadku, a jednak o subkultúry podporujúce rigidný prístup k inakosti a stabilite poriadku. Silný vplyv oboch typov subkultúr sa prejavuje aj pri xenolingvistickej analýze textov najmä z politického a masmediálneho prostredia. Výnimkou nie sú ani texty zaradené do tejto publikácie. Zamerané sú na tému prisťahovalectva (migrantov a utečencov), ako aj na tému vyrovnávania sa s kontroverznou prominentnou osobnosťou v určitom sociokultúrnom priestore. Cudzost' a inakost' v jazyku autor reflektuje najmä z pohľadu sociálneho konštruktivismu a čiastočne aj z pohľadu teórie systémov N. Luhmanna, t. j. z pohľadu porozumenia a neporozumenia v komunikácii.

V duchu konštruktivistickej paradigmy kladie dôraz na konštitutívnu funkciu jazyka. Pri odkrývaní cudzosti a inakosti využíva prístupy a stratégie criticalkej analýzy diskurzu a berie pritom do úvahy to, že metodologický eklekticismus je legálny (prípustný) za predpokladu, že je aj funkčný. Publikácia osloví najmä študentov filologických a humanitných odborov, ale aj širšiu odbornú verejnosť a všetkých tých, ktorí sa zaujímajú o jazyk a jeho používanie v rôznych sociokultúrnych priestoroch, ako aj o súvislosti medzi používaním jazyka a motivačným i hodnotovým svetom jeho používateľov.

BODNÁROVÁ, Martina: Zámená v neinštitucionálnej dialogickej komunikácii dospelých na východnom Slovensku. Opera Linguistica 20/2018. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2018. 240 s. ISBN 978-80-555-2018-6.

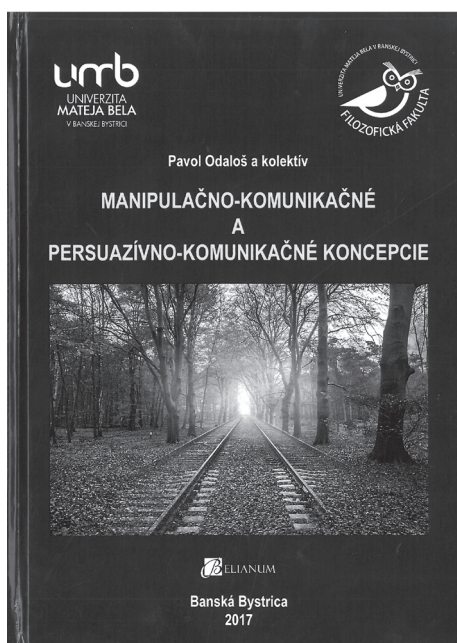
Autorka sa venuje analýze teoretických prístupov k problematike hovorového štýlu a jemu blízkych javov (*hovorovosť, hovorenosť, ústnosť, hovorená forma/podoba jazyka, hovorený jazyk, hovorené a hovorové prejavy* atď.) a usiluje sa o čo najsystematickejšiu organizáciu terminologickej databázy vzťahujúcej sa na komunikáciu v súkromnej komunikačnej sfére. V centre pozornosti druhej kapitoly stoja pojmové zoskupenia *dialóg – dialogickosť – monológ – monologicnosť – dialogický slohový postup – dialogický štýl; konverzácia – konverzačnosť – konverzačný štýl; rozhovor*, a to najmä vo vzťahu k hovorovému štýlu. V ďalšej kapitole autorka približuje ciele výskumu, použité výskumné metódy a podrobnú charakteristiku výskumného materiálu. Predmetom štvrtej kapitoly je predstaviť vlastnú typologizáciu dialógu dospelých na báze teoretických úvah a reálneho výskumu autentického materiálu. Opisy a explikácie jednotlivých typov dialógu dopĺňajú ukážky transkriptov v textovej prílohe. Komunikačno-pragmatický prístup dominuje druhému tematickému celku. Približuje zastúpenie jednotlivých slovných druhov v spontánnej neinštitucionálnej dialogickej komunikácii dospelých na východnom Slovensku. V poslednej kapitole autorka podrobne detailnej analýze zámená ako slovný druh, ktorý je pre daný typ komunikácie a pre hovorový štýl najpríznačnejší. Výskum priestoru súkromnej spontánnej komunikácie s uplatnením dvoch exponovaných prístupov sa realizoval na materiáli 100 dialógov východoslovenskej proveniencie. Ústredným cieľom publikácie je predstaviť slovnodruhové, predovšetkým zámenné špecifiká jednotlivých typov neinštitucionálneho dialógu dospelých, a tým prispieť k lepšej charakteristike hovorového štýlu slovenčiny. Výsledky výskumu môžu byť užitočným príspevkom pre oblasť štylistiky, sociolinguistiky a pre didaktickú prax.

ODALOŠ, Pavol a kol.: MANIPULAČNO-KOMUNIKAČNÉ A PERSUAZÍVNO-KOMUNIKAČNÉ KONCEPCIE. Ed. P. Odaloš. Banská Bystrica: Belianum 2017. 203 s. ISBN 978-80-557-1338-0.

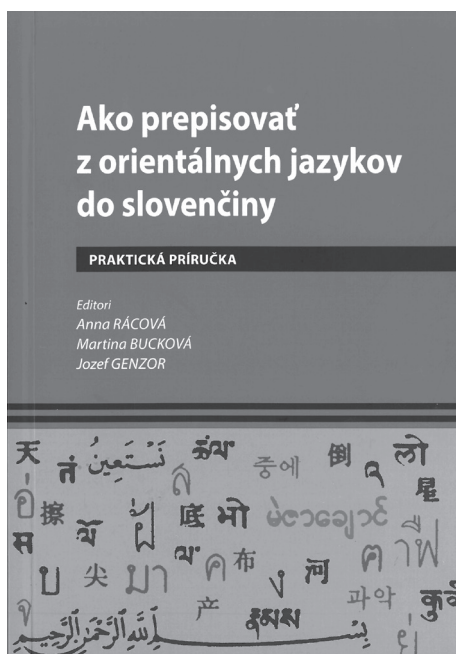
Zámerom kolektívnej vedeckej monografie je lingvisticky predstaviť manipulatívnosť a persuzívnosť z pohľadu komplexu aspektov, ktoré súvisia s touto zložitou a v mnohých vedných odboroch skúmanou problematikou. Autori analyzujú teshoppingovú reklamu, reklamné spoty, prezentačné videá inštitúcií, televízne relácie a politické texty na základe východiskového termínu manipulačno-komunikačná koncepcia. Analýza a syntéza reklamných textov poukázala na skutočnosť, že je nutné pracovať aj s termínom persuzívno-komunikačná koncepcia, pretože nie každý mediálne realizovaný text má zámer manipulovať prijímateľa. Autori uvádzajú viacero typov manipulačno-komunikačných a persuzívno-komunikačných koncepcií. V ďalšej kapitole autori mapujú kategórie determinujúce a limitujúce persuziu a manipuláciu. Predstavujú argumentáciu a rôzne typy argumentov so zámerom presvedčiť prijímateľa a verejnosť o vlastnom spôsobe interpretácie mediálnej udalosti, kontramanipuláciu obsahujúcu vecné a korektné argumentovanie, pojmové vyjadrovanie, nociónálnu lexiku, kritické otázky, protiargumenty, spochybňovanie a nakon hľadanie možností dohody. Nasleduje mozaika reklamných žánrov, reklamných produktov a reklamných textov v synchrónno-diachrónnom rozmere z pohľadu persuzívnosti a manipulatívnosti a autori sa

dotýkajú aj ďalších prostredí: televíznych relácií o veštení, relácií typu reality TV či propagačných videí v predvolebnej kampani. Publikácia je výsledkom práce slovenských a chorvátskych lingvistiek a lingvistov, je adresovaná lingvistom a ďalším záujemcom o jazykové chápanie manipulatívnosti a persuzívnosti aj v iných krajinách.

AKO PREPISOVAŤ Z ORIENTÁLNYCH JAZYKOV DO SLOVENČINY.
Praktická príručka. Eds. A. Ráčová – M. Bucková – J. Genzor. Bratislava: Slo-
vak Academic Press 2018. 134 s. ISBN 978-80-89607-70-9.

Autori v publikácii ukazujú neodôvodnenosť či nevhodnosť preberania pomenovaní z orientálnych jazykov prostredníctvom iných jazykov a poskytujú návod, ako by bolo žiaduce pomenovania z vybraných orientálnych jazykov prepisovať do slovenčiny. Nevenujú sa vedeckým prepisom určeným odborníkom, ale pozornosť zameriavajú na populárne prepisy, pri ktorých je základom prepisu fonetická transkripcia. Vo svojich príspevkoch sa zaoberajú prepisom mien a termínov z tibetského jazyka, z jazykov Japonska, z jazykov juhovýchodnej Ázie, poukazujú na úskalia prepisu z kórejčiny a adaptáciu pojmov z indických jazykov. V ďalších častiach knihy sa dotýkajú problémov zjednodušeného „populárneho“ prepisu arabských termínov a mien do slovenčiny a uvádzajú poznámky k egyptologickým prepisom staroegyptských slov do slovenčiny. Skúmajú austronézske jazyky, vietnamskú latinu, prepisy z turečtiny a jazyky a písma subsaharskej Afriky. Napokon sa sústreďujú na odporúčania pri prepise čínskych názvov, mien a iných reálií do slovenského jazyka. Príspevky sa dotýkajú niekedy veľmi odlišných orientálnych jazykov, čo súvisí napr. s mierou povedomia slovenskej verejnosti o danom jazykovom prostredí, s množstvom prekladov z príslušných jazykov, s mierou vžitosti pomenovaní v nesprávnej podobe a pod. Dôležitou časťou publikácie je pravopisný slovník. Obsahuje populárne prepisy pomenovaní, s ktorými sa slovenskí orientalisti stretli vo svojej praxi. Pre lepšiu informovanosť v tejto oblasti sú v knihe uvedené aj odkazy na ďalšiu užitočnú literatúru. Príručka s cennými informáciami poteší najmä autorov, redaktorov, prekladateľov a iných záujemcov o túto problematiku, ktorí nemajú príslušné orientalistické vzdelanie a utiekajú sa k zápisom orientálnych jazykov prostredníctvom im známejších jazykov, najmä angličtiny.

MIKUŠIAK, Marek: Filozofia jazyka medzi logikou a psychológiou. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis – Veda 2018. 207 s. ISBN 978-80-568-0177-2.

Autor sa v knihe zameriava na vysvetlenie logických, psychologických a lingvisticko-filozofických aspektov pojmov a pojmového myslenia. Poukazuje na to, že na naplnenie uvedeného cieľa treba identifikovať a odstrániť niekoľko myšlienkových uzlov vznikajúcich v dôsledku nedostatočne kontrolovaného narábania so slovami ako „mienit“, „veta“, „myšlienka“, „zámer“, „kategória“ a pod. Uvádza, že filozofia jazyka nás môže takpovediac vyškoliť, aby sme dokázali ich používanie dostatočne kontrolovať. Napríklad pri uvažovaní o kognitívnej kategorizácii, o podstate pojmového myslenia, o vzniku jazyka, o vzťahu jazyka a myslenia či o sociálnej povahe významu. Predovšetkým však je v knihe reč o jazyku, ako sa nám javí alebo môže javiť z logickej a psychologickéj perspektívy. Úvod je venovaný sémantickým intuíciám a ich psychologickým vysvetleniam, sémantickým intuíciám týkajúcim sa všeobecnín a intuitívnemu používaniu výrazov vo funkcii vlastných mien.

V nasledujúcich štyroch kapitolách sa čitateľ oboznámi s idealizovaným modelom jazyka uplatňovaným v logickej sémantike, súčasnými psychologickými výskumami kognitívnej kategorizácie, koncepciou pojmového myslenia budovanou na zá-

kladoch teórie umelej inteligencie a sociálnou teóriou významu jazykového znaku. Autor načrtáva kontúry tzv. fregeovského obrazu jazyka, skúma explanačný potenciál moderného psychologického uvažovania o štruktúrnej podstate pojmov, zaoberá sa niekoľkými modelmi kognitívnych systémov zodpovednými za pojmové myslenie a za osvojenie si konkrétneho prirodzeného jazyka a zároveň si všíma kognitívne vlastnosti pojmov. Klasické témy z filozofie jazyka, ako sú vzťah jazyka a myslenia alebo otázka vzniku či podstaty jazyka, preberá so zreteľom na aktuálne empirické výskumy. Na základe špecifickej metateoretickej reflexie, inšpirovanej predovšetkým myšlienkami L. Wittgensteina, poukazuje na možnosti viacodborovej syntézy.

Kniha je určená všetkým záujemcom o poznávanie jazyka z logickej a psychologickéj perspektívy.

